

HAREZM TÜRKÇESİ METİNLERİNDE ALINTILARDAN SÖZCÜK TÜRETİMİ (FARŞÇA ÖGELER)
Word Derivation from Loan Words in Khwarazm Turkish Texts (Persian Elements)

Oğuz ERGENE¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, oguzergene@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-7862-3705

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi
Geliş/Received: 31.07.2021
Kabul/Accepted: 05.10.2021

DOI:10.20322/littera.976999

Anahtar Kelimeler
Harezmi Türkçesi, Farsça,
alıntı sözcük, türetme,
söz varlığı

ÖZ

Sözcük alışverişlerinin gerçekleştiği diller, bu olayın nedenleri ve örnekleri, alıntılarının nitel ve nicel özellikleri vb. değişiklikler gösterse de diller arasında her zaman görülen alıntı sözcük kullanımı, Türkçenin ilk metinlerinden itibaren örneklenmektedir. Farklı dillerden alınan bu sözcükler, Türkçenin türetme olanakları doğrultusunda Türkçe yapım ekleriyle yeni adlar ve eylemler oluşturmakta; kimi zaman birden çok dile ait birim, bir arada kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Harezmi Türkçesi metinlerinden Kısasü'l-Enbiyâ, Mukaddimetü'l-Edeb, Mu'înü'l-Mürîd, Nehcü'l-Ferâdis ve Satır Arası Kur'an Tercümesi taranarak Farsça kökenli sözcüklere getirilen Türkçe yapım ekleri belirlenmiş, sınıflandırılmış; eklerin işlevleri, sözcüklerin dönem metinlerindeki anlamları ve kullanımları belirtilmiştir. Metinlerden elde edilen örnekler çerçevesinde, Türkçenin sözcük türetme olanaklarının Harezmi Türkçesindeki Farsça kökenli alıntılarda belirlenen görünüşleri, bu öğelerin Türkiye Türkçesinde var olan biçimleriyle karşılaştırılarak incelenmiştir. Dönem metinlerinde, Farsça adlara bir ya da birden çok Türkçe yapım eki getirilerek adlar ve eylemler türetilmiştir. Bu tür örnekler arasında addan ad yapımı daha sıktır. Türetilen adlarla kurulan birleşik eylemler de dikkat çekici yoğunluktadır. Addan ad türetiminde çoğunlukla /+İlg/+IUg/ ~ /+İl/+IU ve /+İlk/+IUk/ ~ /+İlg/+IUg/; addan eylem türetiminde ise /+İA-/ ve bu ekin çatı ekleriyle genişletilmiş biçimleri tercih edilmiştir. Harezmi Türkçesinde belirlenen türetmelerin 72 adedi, özgün biçimleri ya da ses değişikliklerine bağlı değişiklikleriyle Türkçe Sözlük'te (TDK 2011) sözlük birimi olarak yer almaktadır. Bunların bir bölümü, bu iki yazı dilinde, aynı ya da benzer anlamlı olmakla birlikte anlamı farklılaşan örnekler de bulunmaktadır.

ABSTRACT

The languages word exchanges take place, the reasons and examples of this event, quantitative and qualitative characteristics of loan words etc. despite of shows changes, the use of borrowed words, which is always seen among languages has been exemplified since the first texts of Turkish. These words taken from various languages, have formed new nouns and verbs with Turkish suffixes in line with the derivation possibilities of Turkish; sometimes units belonging to more than one language have used together. In this study, Turkish suffixes added to Persian origin words by scanning the Khwarazm Turkish texts Kısasü'l-Enbiyâ, Mukaddimetü'l-Edeb, Mu'înü'l-Mürîd, Nehcü'l-Ferâdis and Inter-linear Translation of the Qur'an both were determined and classified; the functions of the affixes, the meanings and uses of the words in the texts of the period were indicated. Within the framework of the examples obtained from the texts, the appearances of the word derivation possibilities of Turkish in the Persian origin loan words in Khwarazm Turkish were examined by comparing the existing forms of these elements in Turkey Turkish. In the texts of the period, nouns and verbs were derived by adding one or more Turkish suffixes to Persian names. Noun construction from noun is more common among such examples. Compound verbs formed with derived nouns are also of remarkable intensity. In noun derivation from noun usually /+İlg/+IUg/ ~ /+İl/+IU and /+İlk/+IUk/ ~ /+İlg/+IUg/; in verb derivation from noun /+İA-/ and its extended forms with suffixes were preferred. 72 of the derivations determined in Khwarazm Turkish were also used in Turkey Turkish with their original forms or variations depending on sound changes. Some of these words have the same or similar meanings in the two written languages, but there are also examples with different meanings.

Keywords
Khwarazm Turkish, Persian,
loan word, derivation,
vocabulary

Atıf/Citation: Ergene, O. (2021), "Harezmi Türkçesi Metinlerinde Alıntılardan Sözcük Türetimi (Farsça Ögeler)", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/4, 1179-1221.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Oğuz ERGENE, oguzergene@hotmail.com

GİRİŞ

Dil ilişkileri kapsamında gerçekleşen alışverişler, türlü yönlerden etkileşimde olan toplumlarda ve kültürlerde bu duruma koşut olarak gelişen ve süregelen bir olgudur. Bir toplumun tarih boyunca bulunduğu coğrafyada ya da coğrafyalarda birlikte yaşadığı başka topluluklar, etnik unsurlar, ticaret, savaş, fetih, din vb. aracılığıyla tanıştığı, ilişki kurduğu, etkilendiği kültür ve uygarlıklar, onun dilini de etkiler ve bu etkilenmeler, türlü dil birimleri halinde o dilde kendisini gösterir. Diller, bu açıdan hem alıcı hem de verici özellik taşıyarak birlikte bu durum, çağa, egemenlik ilişkilerine, siyasi, ekonomik, kültürel güce ve güç dengelerine vb. bağlı olarak oransal değişiklikler gösterebilir. Nitekim Aksan, diller arasındaki etkileşimlere yönelik üç ayrı kavramdan söz eder. Buna göre bir ülkede kullanılan dilin, orayı ele geçirenlerin dilini etkilemesine "altkatman etkisi"; komşu olma, birlikte yaşama nedenleriyle diller arasında gerçekleşen etkileşimlere "yankatman etkisi"; herhangi bir ülkeye egemen olanların dilinin, orada kullanılan dili etkilemesine ise "üstkatman etkisi" denilmektedir (Aksan 2015-III: 29).

Alıntı sözcükler; nitelikleri, işlevleri, alınma ve o dildeki var olma gerekçeleri, ses özellikleri vb. yönlerden değerlendirilerek sınıflandırılmaktadır. Aksan, yabancı dillerden alınmış ögeleri, taşıdıkları ses özellikleri açısından "yerleşmiş yabancı sözcükler" ve "yerleşmemiş yabancı sözcükler" olarak ikiye ayırır. Buna göre alıcı dilin "ses eğilim ve kurallarına" uyan, yabancı bir öge olduğu anlaşılacak duruma gelen örnekler "yerleşmiş yabancı sözcükler"; bunun tersi bir durum sergileyen ve yabancılığı hemen belli olanlara ise "yerleşmemiş yabancı sözcükler" denir (Aksan 1996: 29). Karaağaç da alıntı sözcükleri "bilgi alıntıları" ve "özenti alıntıları" olmak üzere iki grupta incelemiştir. Bilgi alıntılarının temelinde "bilgilenme ve öğrenme" yer alır, özenti alıntılarında ise çoğunlukla bilgi ve öğrenme gibi etkenler değil; siyasal ya da ekonomik üstünlük, özenti, moda vb. "dil dışı" nedenler ön plandadır. Karaağaç, alıntılarının nitelikleri bakımından da "ödünç kelime (iç alıntılar; bir dilin kelimesi, ses ve anlamca hiç değiştirilmeden başka bir dile aktarılır); melez kelime (alınan kelime, alındığı dilin ses yapısına ve anlam örgüsüne uydurulur), anlam aktarması (kelimenin ses ve şekil yapısı alıcı dilden, anlamı ise verici dilin anlam örgüsünden kopyalanır)" biçiminde gruplandırıldığını belirtir (Karaağaç 1997: 499-506). Johanson ise dil ilişkileri bağlamında kullanılan "ödünçleme" ve "transfer" terimlerinin "yanlış anlamalara" neden olduğunu ve diller arasındaki ilişkilerde, hiçbir şeyin gerçekten ödünç alınmadığını kaydeder. Johanson'a göre "verici dilin hiçbir şeyi elinden alınmaz ve alıcı dil verici dildekiyle aynı olabilecek hiçbir şeyi almaz"; bu doğrultuda söz konusu etkileşimler için "kopyalama" teriminin daha uygun olduğu süreçler bulunmaktadır. Johanson, geliştirdiği "kod kopyalama modeli"nin Weinreich ve Haugen'ın modellerinden temel noktalarda ayrıldığını belirtmiş ve modele ilişkin örnekleri, "genel kopyalar, seçilmiş kopyalar, karışık kopyalar" olmak üzere üç grupta toplamıştır (Johanson 2007: 28-37).

Sözcük alışverişlerinin gerçekleştiği diller, bu olayın nedenleri ve örnekleri, alıntıların nitel ve nicel özellikleri vb. değişiklikler gösterse de diller arasında her zaman görülen bu genelgeçer durum, Türkçenin ilk metinlerinden

itibaren örneklenmektedir. Aksan, Köktürk yazıtlarında az sayıda Çince ya da Çince kökenli olduğu düşünülen sözcük bulunduğunu; bu metinlerde, yabancı söz oranının % 1'in altında olduğunu belirtir. Aksan'a göre Şamanizmle birlikte Budizm, Mahinheizm ve Hristiyanlık inançlarına sahne olan Uygurlardan kalan farklı türlerdeki çok sayıdaki metinde; Sanskrit, Çince, Soğdca kökenli sözcüklerle başka dillerden yapılan alıntılar yer almakta, bu ögelerin %2-%5 arasında değişen kullanım oranı, kimi zaman %12'ye kadar yükselmektedir. X. yüzyılda İslamiyetin kabulüyle başlayan sürecin örneklerinden biri olan XI. yüzyıl Karahanlı Türkçesi metni Kutadgu Bilig'de yabancı kökenli ögelerin oranı yaklaşık %1,9'dur. Bu yazı dilinin başka bir metni olan Atebetü'l-Hakayık'ta ise bu oranın %20'ye, kimi yerlerde ise %26'ya yükseldiği görülür. Anadolu'da yazılı ürünler veren Eski Anadolu Türkçesinin ilk eserlerinde, yabancı ögeler çok fazla kullanılmamıştır. Dönem metinlerinden İbtidaname'de %13, Yunus Emre'nin şiirlerinde %13 (kimi örneklerde %22 ve üstü), Garipname'de %20, Çarhname'de %28, Kelile ve Dimne çevirisinde %16 gibi oranlar görülür¹. Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki alıntı ögeler ise dinsel konuları içeren parçalarla dualarda artmasına karşın hikâye anlatımında yaklaşık % 5,3 düzeyindedir. XV. yüzyıl sonu, XVI. yüzyıl başlarından sonra Türkçe yazılı ürünlerde, Arapça ve Farsça ögeler daha yoğun biçimde görülür. Söz konusu dönemin temsilcilerinden Baki'de bu oran %65'e, Nef'i'de %60'a, Nabi'de %54'e yükselmiştir. Eserlerinde halkın konuşma diline özgü anlatım olanaklarına da yer veren Nedim'in şarkılarında %41, gazellerinde %47 oranında yabancı sözcük belirlenmiştir. Aksan, Türkçede izleyen yüzyıllarda da süren Arapça ve Farsça etkisini, kabaca Cumhuriyet döneminde yapılan Dil Devrimi'ne kadar getirir (Aksan 1996: 126-130).

Türkçenin tarihî lehçelerinin söz varlığı üzerine yapılan eş ya da art zamanlı çalışmalar, dilin kültürel boyutunu ortaya koymakla birlikte diller arası ilişkilerin varlığını, düzeyini ve eksenini de belirleyecektir. Bu kapsamdaki yazı dillerinden biri olan Harezmi Türkçesi; dönemi, metinleri ve bu metinlerin dili bakımından önemli özellikler taşımakta; Arapça, Farsça, Moğolca, Soğdca, Harezmi, Yunanca gibi dillerden türlü yoğunluklarda alıntı sözcükler içermektedir. Yüce, aslen bir doğu İran topluluğunun adı olan "Hârizm" in bu topluluğun o dönemde yaşadığı "Ceyhun ırmağının aşağı yatağının sağında ve solundaki bölge için" daha sonra Arap tarihçilerinin kullandığı bir yer adı haline geldiğini ve burada yaşayan halkın da "Hârizmi" olarak adlandırıldığını kaydeder. Bir doğu İran dili olarak kabul edilen "Hârizmce"yi kullanan bu topluluğun ayrı bir dini, takvim, ölçü, tartı ve para sistemleri olduğu da belirtilmektedir (Yüce 1993: 3, 4). Bölgenin Türkleşmesi ve bu oluşumun başlangıcı üzerine değişik görüşler bulunmaktadır. Yüce'ye göre 717'de İslam ordularının fethettiği bu bölgeyi, 1017 yılında Gazneli Mahmud zaptetmiş ve idareyi Altun Taş'a vermiştir. Bölgenin yönetimi, türlü ellerden sonra 1041'den itibaren Kıpçak ve Kanglı boylarından komutanlara geçmiş; bölgeye bir süredir yerleşmeye başlayan Oğuzlara, Kıpçak ve Kanglıların da eklenmesiyle etnik yapıdaki değişim, Türkler lehine artmıştır. Selçuklulardan Çağrı Bey'in bölgeye girmesinden sonra ve burayı Selçuklular adına yöneten hükümdarlar zamanında, Türkleşme tamamlanmış ve böylelikle "Hârizm"de, Kıpçak, Kanglı ve Oğuz lehçelerinin karışımı olan "Hârizm Türkçesi"

¹ Sarı, dinî ve tasavvufî konulara ağırlık veren eserlerde, alıntı öge oranının daha yüksek olabileceğine ve Aksan'ın kaydettiği bu bilgilerin, metinlerin tümü üzerinde yapılarak ulaşılmış verilere dayanmadığına dikkat çekmiştir (Sarı 2014: 10).

oluşturmuştur (Yüce 1993: 4). Ata ise Harezmi'nin Türkleşmenin çok daha önce başladığını belirtir. 531-579 yılları arasında hüküm süren Sasanî kralı I. Hüsrev, Batı Köktürklerin başındaki İstemi Kağan'ın kızıyla evlenerek onunla ittifak kurmuş, izleyen dönemde, Akhunlar İstemi Kağan tarafından yıkılmış ve ele geçen topraklar Türklerle Sasanîler arasında paylaşılmıştır. Bu paylaşımında, "Maveraünnehr ve Fergana'nın bir kısmı, Kaşgar, Hoten ve Harezmi'nin içinde yer aldığı Batı Türkistan'ın önemli yerleri" Köktürlere bağlanmıştır. Ata'ya göre Harezmi'nin Türkleşmesi, burada başlamaktadır. Ata, buna bağlı olarak Türk-Fars ilişkilerinin başlangıç noktasının da kimi kaynaklarda belirtildiği gibi İslamiyet olmadığını ifade etmiştir. (Ata 2016: 8, 9).

Karahanlı Türkçesinden gelişen, eski ve yeni biçimlerle ağız özelliklerinin karışık kullanıldığı Harezmi Türkçesinin en parlak dönemi, yalnızca Harezmi ve Sir Derya'nın aşağı bölgelerinde değil, Altın Ordu'nun kültür merkezlerinde ve başkent Saray'da kullanıldığı XIV. yüzyıldır. Dönem metinleri incelendiğinde Harezmi Türkçesinin "farklı metinlerde farklı lehçelerin daha fazla ağırlık kazanmış şekliyle" ortaya çıktığı görülür (Sağol Yüksekaya 2011: 110). Ata'ya göre Harezmi halkının etnik yapısına koşut olarak dilin de karma bir özellik gösterdiği bu bölgede yerleşen Oğuz, Kıpçak vb. Türk boylarının ağızlarına özgü ögelerle özellikle biçim bilgisi ve söz varlığı açısından farklı bir yapıya sahip olması, Harezmi Türkçesinin en önemli dil özelliğini ortaya koymaktadır. Bu yazı dili, Harezmi'de, "Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi temelinde gelişmiş Çağatay Türkçesinin ilk devir Türkçesidir" ve Nevâyî ile belirginleşen Klasik Çağataycaya geçiş dönemini oluşturmaktadır. Nitekim Harezmi-Altın Ordu Türkçesi, geniş bir alanda kullanılmasına karşın birlik sağlayamayarak yerini "Timurlular devrinde kurallaşmaya başlayan" Çağataycaya bırakmıştır (Ata 2016: 17, 18).

Harezmi Türkçesi metinlerinde Arapça ve Farsça alıntılar sıklıkla kullanılmış; başta Kur'an tercümesi olmak üzere dönemin çoğunlukla dinî nitelikli olan eserlerinde, İslamî terminoloji de yer almıştır. Harezmi Türkçesindeki alıntılarla ilgili değerlendirmelerde bulunan Sarı, İslamiyetin kabulüyle birlikte örneklenen Arapça ve Farsça alıntılarının bu dönemde daha yoğun bir biçimde kullanıldığını; ancak söz konusu ögelerin Türkçe karşılıklarının da varlığını sürdürdüğünü kaydeder. Sarı, aynı kavramın Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıklarının bu iki yazı dilinden seçtiği Kutadgu Bilig ve Nehcü'l-Ferâdis'teki kullanım sıklıklarını verdiği tablodan yola çıkarak Harezmi Türkçesinde, Arapça sözcüklerin sıklığının arttığını, Karahanlı Türkçesinde Arapça dinî terimlerin karşılığı olarak kullanılan Türkçe sözcüklerin bu dönemde tutunmadığını ve yerlerini "yavaş yavaş" Arapça ya da Farsça kökenli asıl biçimlere bırakmak zorunda kaldığını örneklerle açıklamıştır (Sarı 2014: 7, 8).

Bu çalışmada Harezmi Türkçesi metinlerinden Mukaddimetü'l-Edeb (Yüce 1993), Satır Arası Kur'an Tercümesi (Sağol 1993, Sağol 1995), Kıssaşü'l-Enbiyâ (Ata 1997-I/II), Nehcü'l-Ferâdis (Eckmann 2004, Ata 1998) ve Mu'ünü'l-Mürîd (Toparlı ve Argunşah 2008) taranarak Farsça kökenli sözcüklere getirilen Türkçe yapım ekleri belirlenmiş, sınıflandırılmış; eklerin işlevleri, sözcüklerin dönem metinlerindeki anlamları ve kullanımları belirtilmiştir. Metinlerden elde edilen örnekler çerçevesinde, Türkçenin sözcük türetme olanaklarının Harezmi Türkçesindeki Farsça alıntılarda belirlenen görünümleri, bu ögelerin Türkiye Türkçesinde var olan biçimleriyle karşılaştırılarak incelenmiştir.

1. Addan Ad Yapımı

1.1. Tek Ekli Türetmeler

/+CI/

Harezmi Türkçesinde sık kullanılan /+CI/ eki, Türkçe ya da yabancı kökenli adlardan uğraş, meslek bildiren adlar türetmekte; kimi zaman da “bir işi sıkça yapan” anlamlı sözcükler oluşturmaktadır (Hacıeminoğlu 1997: 40; Kalsın 2013: 73). Taradığımız metinlerde Farsça alıntılara getirilmiş iki örneği belirlenen /+CI/, uğraş, meslek adı yapımında kullanılmıştır.

yārīci “yardımcı” (Yüce 1993: 204) ~ **yārīci** “yardımcı” (Sağol 1995: 180, Ata 1997-II: 710, Ata 1998: 472) < yārī “yardım” (Yüce 1993: 204, Sağol 1995: 180, Ata 1997-II: 710, Ata 1998: 472, Toparlı ve Argunşah 2008: 270) → “yārī bērdi aṅga, arḳalu boldı aṅga ol **yārīci**, yārī bērgen, arḳalu bolḡan...” [ME 112-4 (Yüce 1993: 53)], “Anıṅ için kim sizler ḡayrga **yārīçiler** üküş ḡāşil kıılır-siz, anlar ḡayrga **yārīci bolmazlar...**” [NF 304-13, 14 (Eckmann 2004: 210, 211)].

zindāncı “zindancı, gardiyan” (Ata 1997-II: 758) < zindān² “hapishane, zindan” (Sağol 1995: 197), “zindan” (Ata 1997-II: 758, Ata 1998: 499) → “Zeliḡā Yūsufnı zindānga salḡandın soṅ zindān eşikige barur erdi, **zindāncıga** aytur erdi...” [KE 91r8, 9 (Ata 1997-I: 127)] || **zindancı** “a. Zindan bekçisi.” [TS (TDK 2011: 2661)] < **zindan** “a. *Far. zindān* 1. Tutuklu veya hükümlülerin içine konulduğu kapalı yer. 2. *mec.* Çok karanlık ve sıkıntılı yer.” [TS (TDK 2011: 2661)].

/+çA/

Ad çekim eklerinden biri olan eşitlik durumu eki /+çA/, adlardan sıfat ya da zarf yapmaktadır. Ek, kimi sözcüklerde zamanla kalıplaşmış (“barça < bar-ça ‘hepsi, her birisi’ NF-29/24”) ve farklı anlamlar içeren sözcükler oluşturmuştur (Hacıeminoğlu 1997: 44, 65). Kalsın da eşitlik eki olarak kullanılan /+çA/’nin adları ve zamirleri “zarflaştırdığı”nı belirtirerek ekin bu kapsamdaki işlev ve görevlerini “eşitlik ve karşılaştırma; eşitlik ve karşılaştırma zarfı görevinde; göre, kadar anlamında görecelik zarfı görevinde; yön zarfı görevinde; miktar bakımından yaklaşıklık zarfı görevinde” olarak kaydeder. Harezmi Türkçesinde hem yapım hem de çekim eki işlevinde yaygın biçimde örneklenen bu ekin kullanımlarını sınıflandırarak beşe ayıran Kalsın’a göre /+çA/, “ol” zamirine ulanarak “öylece” anlamında “ança” zarfını oluşturur; “bar” sözcüğüne gelerek “bütün, hep, hepsi” anlamındaki “barça” sıfatını yapar; “bu” işaret zamirine eklenerek “bunca” anlamına gelen “munça” sıfatını türetir; etnik adlara gelip dil adı yapar; adlardan yer-yön zarfı türetir (Kalsın 2013: 63-73). Taradığı eserlerde, /+çA/ ile türetilmiş on dört sözcük belirlediğini ifade eden Aşçı, ekin “kölçe ‘küçük göl’” örneğindeki “küçültme anlamlı” somut ad türetimine dikkat çekmiştir (Aşçı 2019: 78). Dönem metinlerinde belirlenen bir örnekte, ekin Farsça ada gelerek “kadar, ölçüsünde vb.” anlamı veren kullanımı belirlenmiştir:

² KE dizininde, Arapça kökenli olduğu belirtilmiştir.

endāzesinçe³ < endāze “ölçü” (Yüce 1993: 119), “ölçü; ağırlık; nispet, oran; güç, kudret” (Sağol 1995: 45), “ölçü, ölçek” (Ata 1997-II: 190), “miktar, kadar” (Ata 1998: 123) → “Ağ kuşlar turur, uluğluğu qarluğaç **endāzasınça**.” [NF 42/17-43/1 (Eckmann 2004: 31)], “İrdi iki, yā **endāzesinçe**, yā yakınrak.” [SKT 503a/5 (Sağol 1993: 298)].

/+dAş/

Az sayıdaki sözcükte örneklenen, çok geniş bir kullanım alanına sahip olmayan /+dAş/, Harezmi Türkçesinde aynı şeye sahipliği ya da bağlılığı bildiren adlar türetir; “eşitlik, beraberlik, ortaklık” ifade eden sözcükler yapar (Haceminoğlu 1997: 40, Kalsın 2013: 76). Dönem metinlerinde, Farsça alıntılarla birlikte tek kullanımı belirlenen bu ek, söz konusu örnekte, “birliktelik, ortaklık” bildirme işlevindedir:

rāzdaş “sırdaş” (Yüce 1993: 170) < rāz “sır” (Yüce 1993: 169, Sağol 1995: 129, Ata 1998: 350, Toparlı ve Argunşah 2008: 250), “sır, giz” (Ata 1997-II: 521) → “...**rāzdaş** erenler söğüştü anıñ birle qarındaş tutuştı-lar, uyalık kemişdi iki-si arasında...” [ME 125-2, 3 (Yüce 1993: 56, 57)].

/+llg/+lUg/ ~ /+ll/+lU/

Harezmi Türkçesinde sık kullanılan /+llg/+lUg/ eki, Türkçe ya da yabancı kökenli adlara gelerek sıfat ya da ad olarak kullanılan sözcükler türetmiştir. Ekin /+ll/+lU/ biçimi de çoğunlukla sıfat yapmakla birlikte ad da oluşturur (Haceminoğlu 1997: 41). Sıfat ve ad türetiminde yaygın olarak kullanılan ve “eksilteli anlatımda adlaşmış sıfatlar” da yapan bu ek, herhangi bir şehir, ülke vb. halkına mensupluk bildirme, zarf ve sıfat görevinde ikilemeler oluşturma, soyut kavramlardan ad yapma, “meñiz, çağ” sözcüklerinden “gibi, benzer, kadar” karşılıklarında edat ve zarf türetme, kalıcı adlar yapma gibi işlevlere sahiptir. Ekin “erken dönemde” /g/ düşmesiyle oluşan ve çoğunlukla ME’de örneklenen /+ll/+lU/ biçiminde, Oğuzca etkisiyle “sayılı örnekler dışında” yuvarlak ünlülü kullanım görülmektedir (Kalsın 2013: 83, 84, 87). Aşçı da ekin çoğunlukla “olumlu sıfatlar” türettiğini, getirildiği kökten “bulunma, var olma, içinde olma ve aitlik” anlamlı sözcükler yaptığını belirtir (Aşçı 2019: 215). Harezmi Türkçesinde /+llg/+lUg/ ve /+ll/+lU/ ekleri, Farsça adlardan bir yere aitliği; bir nesneye, özelliğe, niteliğe, huya vb. sahip olmayı, bunları içermeyi, taşımayı vb. ifade eden adlar ve sıfatlar türetmiştir:

āb-rüyluğ “haysiyetli, değerli” (Ata 1998: 3) < āb-rüy “yüz aklığı, namus, şeref, haysiyet” (Ata 1997-II: 1) ~ āb-rū yüz aklığı, şeref, haysiyet” (Ata 1998: 3) → “Kıyāmat kün bolsa āvş Hāğ te’ ālā hāzratında **āb-rüyluğ**⁴ bolsun, tēdim, tēp aydı.” [NF 298-5, 6 (Eckmann 2004: 206)].

ārzūluğ ~ **ārzūlūğ** “istekli, haris” (Yüce 1993: 93), “arzulu, istekli, muhtaç” (Ata 1997-II: 36), “arzulu, istekli” (Ata 1998: 22) ~ **ārzūlu** “istekli, razı” (Yüce 1993: 93) < ārzū “istek” (Yüce 1993: 93), “arzu” (Sağol 1995: 14), “arzu, istek” (Ata 1997-II: 36, Ata 1998: 22), “istek, arzu” (Toparlı ve Argunşah 2008: 200) → “Yā Fāṭıma, sēni munça uluğ şahābalaranıñ oğlanları mun’ im kimerseler **ārzūluğ turur erdiler**...” [NF 160-10, 11 (Eckmann 2004: 111)], “...kaç kaç yıldı, evürdi anı **ārzūlu** yā küç-lü **kıldı** anı...” [ME 92-5 (Yüce 1993: 49)], “...oğlanlarıñ anıñ üze

³ NF dizininde, endāze maddesi altında gösterilmiştir.

⁴ NF metninde, ay rüyluğ (Eckmann 2004: 206) biçiminde yazılmıştır.

artukluk kılmaları, Muhammedni hiç nersege **arzūlīg kılmagıl** bu şartları kabül kıldıñ mu?” [KE 186r16, 17 (Ata 1997-I: 264)] || **arzulu** “*sf.* İstekli, hevesli.” [TS (TDK 2011: 161)] < **arzu** “*a. Far.* *arzū* 1. İstek, dilek. 2. Heves.” [TS (TDK 2011: 161)].

āvāzlıg “sesli” (Ata 1998: 28) < āvāz “ses” (Ata 1997-II: 47), “ses, sada” (Ata 1998: 27) → “Sening cāriyanġ bar erdi **hoş-āvāzlıg**, ol cāriyanı keltürgil, tēdi erse, Süleymān buyurdı, ol cāriyanı keltürdiler.” [NF 310-8, 9 (Eckmann 2004: 214)].

bahālīg “değerli, kıymetli” (Ata 1997-II: 70, Toparlı ve Argunşah 2008: 203), “pahalı, değerli, kıymetli” (Ata 1998: 42) < bahā “paha, değer, fiyat” (Ata 1998: 42), “değer, kıymet” (Toparlı ve Argunşah 2008: 203) → “...Abū Hānifeniġ sözi hatunınga hoş keldi taķı Abū Hānifeke bir **ağır bahālīg** tonluķ ıda bērdi...” [NF 193-2, 3 (Eckmann 2004: 132)], “ve-likin bu tevfiķ **bahālīg** ‘aziz / meger bolsa bērūr vefālīg ‘aziz” [MM 61/1, 2 (Toparlı ve Argunşah 2008: 100)] || **pahalı**⁵ “*sf.* Fiyatı yüksek olan, ucuz karşıtı.” [TS (TDK 2011: 1875)] < **paha** “*a. Far.* *bahā* Değer, fiyat, eder.” [TS (TDK 2011: 1874)].

bahānelü (kıl-)⁶ < bahāne “bahane, sebep” (Yüce 1993: 97), “bahane” (Ata 1997-II: 70) → “...**bahāne-lü kıldı** anı, awuttı anı, iğlü kıldı anı az kıldı anı...” [ME 94-1 (Yüce 1993: 49)] || **bahaneli** “*sf.* Bahanesi olan.” [TS (TDK 2011: 233)] < **bahane** “*a. (baha:ne) Far.* *bahāne* Bir şeyin gerçek sebebi gizlenerek ileri sürülen uydurma sebep.” [TS (TDK 2011: 233)].

bahtlıg “kısmetli, nasipli, bahtlı” (Sağol 1995: 21) ~ **bahtlıg (bol-)**⁷ / **bahtlı**⁸ (Yüce 1993: 97) < baht “talih, şans” (Yüce 1993: 97), “talih, kısmet” (Sağol 1995: 21), “baht, şans, talih” (Ata 1997-II: 70), “uğur, talih, kader, yazı” (Toparlı ve Argunşah 2008: 203) → “...urūzlu boldı anıġ katında, ülüş-lüg boldı anıġ katında, **baht-lig boldı**...” [ME 150-8 (Yüce 1993: 62)], “...edgü **baht-lu kıldı** anı Taġrı tēgürdi sözni payğambar tapa, yetürdi...” [ME 9-7 (Yüce 1993: 32)] || **bahtlı**⁹ “*sf.* Bahtı iyi olan, mutlu, talihli, kara bahtlı karşıtı.” [TS (TDK 2011: 236)] < **baht** “*a. Far.* *baht* 1. Gelecekteki olayları kaçınılmaz bir biçimde belirleyen ilahi iradenin insan ve toplum için çizdiği yaşayış biçimi, kader, talih. 2. Şans.” [TS (TDK 2011: 235)].

cānlıg “canlı” (Ata 1997-II: 150) < cān “can; samimi, içten” (Ata 1997-II: 150), “can, ruh” (Ata 1998: 92), “ruh, hayat, can” (Toparlı ve Argunşah 2008: 212) → “Cevāb: kamuğ **cānlıglarda** uyat endāmi örtüglüg koy turur...” [KE 135v5 (Ata 1997-I: 191)] || **canlı**¹⁰ “*sf.* 1. Canlı olan, diri, yaşayan. 2. Hareketli, hayat dolu, dinamik. 3. Güçlü, etkili. 4. Dikkat çekici, göz alıcı, parlak (renk), ateş parçası. 5. *a.* Yaşayıp yer değiştirebilen yaratık, hayvan. 6. *a.*

⁵ **pahaliya gelmek** “Yüksek fiyattan almak.” [TS (TDK 2011: 1875)]; **pahaliya patlamak (veya mal olmak veya oturmak)** “1. Çok para, özveri, emek gerektirmek. 2. Kolay elde edilememek. 3. Zarara, sıkıntıya yol açmak.” [TS (TDK 2011: 1875)].

⁶ ME dizininde, bahāne maddesi altında gösterilmiştir.

⁷ ME dizininde, baht maddesi altında gösterilmiştir.

⁸ ME dizininde, baht maddesi altında gösterilmiştir.

⁹ **kara bahtlı** “*sf.* Yaşayışı, hayatı sürekli kötü, mutsuz, bahtlı karşıtı.” [TS (TDK 2011: 1314)].

¹⁰ **...canlısı (olmak)** “Bir şeye aşırı derecede düşkün (olmak).” [TS (TDK 2011: 443)]; **canlı model** “*a.* Heykeltıraşlıkta model olarak yararlanılan kadın veya erkek.” [TS (TDK 2011: 444)]; **kanlı canlı** “*sf. mec.* Sağlıklı, sapsağlam, vücut sağlığı yüzünden belli olan (kimse).” [TS (TDK 2011: 1299)]; **iki canlı** “*sf. hlk. ve mec.* Gebe.” [TS (TDK 2011: 1164)]; **mal canlısı** “*sf. mec.* Mala çok düşkün, malı çok seven.” [TS (TDK 2011: 1615)]...

Canlı yayın. 7. *zf.* Hareketli, hayat dolu, dinamik bir biçimde.” [TS (TDK 2011: 443)] < **can** “*a. Far. cān* 1. İnsan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümlü vücuttan ayrılan madde dışı varlık. 2. Yaşama, hayat. 3. Güç, dirilik. 4. Kişi, birey. 5. İnsanın kendi varlığı, özü. 6. Gönül. 7. Bektaşilik ve Mevlevilikte tarikat kardeşi. 8. *sf.* Çok içten, sevimli, sevilen, şirin.” [TS (TDK 2011: 437)].

cüftlüg¹¹ “evli” (Sağol 1995: 37) < cüft “çift, iki tane, eş” (Yüce 1993: 109), “çift; eş, zevce; koca, zevç” (Sağol 1995: 37), “çift, eş” (Ata 1997-II: 154), “eş, karı kocadan biri” (Ata 1998: 96), “çift” (Toparlı ve Argunşah 2008: 213) → “Kıyafet kim **cüftlüg bolsalar**, eger kelseler körksüz işçe; anlarının üze ol nirsening yarusı kim āzād tişiler üze, kındın.” [SKT 80a/7, 8 (Sağol 1993: 44)].

çapānlıg “eski giysi giymiş (kişi)” (Ata 1998: 100) < çapān “eski, yıpranmış (elbise)” (Ata 1998: 100) → “Hēç kimerseke iltifāt kılmadın turur erken bir derviş-i zindepūş, eski **çapānlıg** kimerse keldi...” [NF 440-10 (Eckmann 2004: 306)].

çöplüg “çöplü” (Ata 1997-II: 165) ~ **çöplü** “çöplü, pis” (Yüce 1993: 112) < çöp¹² “çöp” (Yüce 1993: 112, Ata 1997-II: 165) → “...Kābīl tarıgçı erdi buğday urmuş erdi, bir bağ **çöplüg** buğdaynı keltürdi kırbān kıılır yérde k[ı]oğdı...” [KE 15v11, 12 (Ata 1997-I: 22)], “...āzārlattı anı çöp saldı közinge, **çöp-lü kııldı** közi-ni...” [ME 56-4 (Yüce 1993: 41)] || **çöplü** “*sf.* 1. Sapı olan (üzüm vb.). 2. Çöple, süprüntüyle karışmış.” [TS (TDK 2011: 566)] < **çöp** “*a. Far. çūb* 1. Saman inceliğinde herhangi bir sap, dal veya tahta parçası. 2. Yararsız, pis veya zararlı olduğu için atılan ufak tefek şeylerin hepsi, gübür.” [TS (TDK 2011: 565, 566)].

endāzelıg “endazeli, ölçülü” (Ata 1997-II: 190), “ölçülü, ölçüde, kadar” (Ata 1998: 123) < endāze “ölçü, ölçek” (Ata 1997-II: 190) “miktar, kadar” (Ata 1998: 123) → “...ya‘nī sidretü’l-müntehīnıñ yığaçlarınıñ mīveleri ol **endāzelıg turur**, tegme yapurıgıkları pīl kıulağıga meñzeyür...” [KE 209r7, 8 (Ata 1997-I: 299)], “Takı tamuğda ol **endāzalıg** taşnı ıdar bolsalar, kırık yılka tegi düşse, tamuğ tüpinge yetmegey.” [NF 66-7 (Eckmann 2004: 49)].

hıredlıg “akıllı, bilgili” (Ata 1998: 172) < hıred “akıl” (Ata 1997-II: 247, Ata 1998: 172) → “Hemişe zaħmat ve meşakķat içinde tutar kim ulğaymıšta edeb ve **hıradlıg bolsun**, uluğlar hırdmatınga lāyık bolsun, tēp.” [NF 426-6, 7 (Eckmann 2004: 296)].

kīnelıg “kindar” (Ata 1998: 249) ~ **kīnelü** “kindar, kin besleyen” (Yüce 1993: 145) < kīne “kin” (Yüce 1993: 145, Toparlı ve Argunşah 2008: 233), “kin, düşmanlık” (Ata 1997-II: 359), “kin, hased, düşmanlık” (Ata 1998: 249) → “Aydı kim: Abū Bekr **kīnelıg bolmasun** takı ant içmesün kim Mustıhķa iħsān kıılmağaymen, tēp...” [NF 418-17 (Eckmann 2004: 291)], “... **kīne-lü** kışı ‘āşıķ boldı tişi-ge, kıoldaş boldı anğa...” [ME 142-6, 7 (Yüce 1993: 60)] || **kinli** “*sf.* Kindar.” [TS (TDK 2011: 1444)] < **kin** “*a. (ki:ni) Far. kīn* Birine karşı duyulan öç alma isteği, garaz.” [TS (TDK 2011: 1443)].

mazalıg “tatlı, lezzetli” (Yüce 1993: 156) ~ **mezālıg** “tatlı, lezzetli” (Ata 1998: 291) ~ **mezeliğ** “lezzetli” (Sağol 1995: 107) ~ **mazalu** “tatlı” (Yüce 1993: 156) < maza “tat, lezzet” (Yüce 1993: 156) ~ meze “tat, lezzet” (Ata

¹¹ **cüftlüg bol-** “evli olmak, evlenmek.” (Sağol 1995: 37).

¹² KE dizininde, kaynak dil belirtilmemiştir.

1997-II: 439, Toparlı ve Argunşah 2008: 239), “tat, lezzet, yapılan işten duyulan zevk” (Ata 1998: 291) → “...midād aldı devāt-dın sücüg buldı anı, **maza-lıg** kördi anı...” [ME 215-6 (Yüce 1993: 77)], “Maṅga hēç ziyān kılmadı taķı iṅgen **mezālīg** mēve turur, tēp aydı...” [NF 281-7 (Eckmann 2004: 194)], “Aķ, **mezeliġ** iĉgenlerge.” [SKT 427a/9 (Saġol 1993: 249)], “...ösketti aṅga nērseni **maza-lu kıldı** nēmeni...” [ME 107-1 (Yüce 1993: 52)].

mīvelig “meyveli” (Ata 1997-II: 442) ~ **meyvelig**¹³ “meyveli” (Saġol 1995: 107) ~ **meyvelig (bol-)**¹⁴ (Yüce 1993: 157) < mīve “meyve” (Ata 1997-II: 442) ~ meyve “yemiş, meyve” (Yüce 1993: 157), “meyve” (Saġol 1995: 106) ~ mēve “meyve, ürün” (Ata 1998: 290) → “...kesik ķuruġ yıġaçlarını, otunlarını **mīvelig** yıġaç kılsun biz imān keltürelīġ.” [KE 162v16 (Ata 1997-I: 231)], “Ündürdük anıġ birle **meyvelig** büstānlar, körklüg, bolmadı sizge kim ündürsengiz yıġaçlarını.” [SKT 365a/7, 8 (Saġol 1993: 211)], “...yemiş çıķardı yıġaç, meyve-lendi yıġaç, **meyve-lig boldı** yıġaç...” [ME 12-6 (Yüce 1993: 33)] || **meyveli**¹⁵ “sf. 1. Meyvesi olan, meyve veren, yemişli. 2. Meyve ile yapılmış, iĉinde meyve bulunan. 3. *mec.* Yaratıcı olan, olumlu bir şey ortaya koyabilen.” [TS (TDK 2011: 1673)] < **meyve** “a. *Far.* *mīve* 1. *bit.* b. Bitkilerde çiĉeġin döllelenmesinden sonra yumurtalıġın gelişmesiyle oluşan tohumları taşıyan, genellikle yenebilen organ, yemiş. 2. *mec.* Ürün, sonuç, kâr.” [TS (TDK 2011: 1673)].

nev-niyāzlıg “yalvarmaya yeni başlamış durumda olan” (Toparlı ve Argunşah 2008: 244) < nev-niyāz “yalvarmaya yeni başlamış” (Toparlı ve Argunşah 2008: 244) → “muħib **nev-niyāzlıg** müriḍ şeyħiṅe / kerek kılsa teslīm kēĉip öz özin” [MM 267/3, 4 (Toparlı ve Argunşah 2008: 131)].

nişanlıg¹⁶ “işaretili” (Yüce 1993: 160), “işaretlenmiş” (Saġol 1995: 114) < nişān¹⁷ “işaret, nişan, iz” (Yüce 1993: 160), “işaret, alāmet, belirti, nişan; iz, yara izi” (Saġol 1995: 114), “nişan, iz, belirti” (Ata 1997-II: 469), “nişan, belirti, işaret, iz” (Ata 1998: 316), “iz, işaret, belirti, nişan” (Toparlı ve Argunşah 2008: 245) → “...**nişān-lig boldı** ol nēme birle, nişānlandı anıṅ birle yala yapıdı aṅga anıṅ birle...” [ME 147-1 (Yüce 1993: 61)], “...taķı cem‘ kılnıṅ köp māllardıṅ, altundıṅ taķı kümüşdiṅ, taķı **nişānlıg kılnıṅ** aṅlardıṅ...” [SKT 48b/7, 8 (Saġol 1993: 29)] || **nişanlı**¹⁸ “a. 1. Evlenmek iĉin söz verip yüzük takmış olan kimse, adaklı. 2. Belirleyici bir işareti, alameti, nişanı olan kimse.” [TS (TDK 2011: 1774)] < **nişan** “a. *Far.* *nişān* 1. İşaret, iz, belirti, alamet. 2. Nişanlanma sırasında yapılan tören. 3. Evlenmek üzere birbirine söz verme, nişanlanma. 4. Kurşun, taş vb. ile vurulmak istenen hedef. 5. Hedefi vurmak iĉin silah, ok vb. ne gerekli doğrultuyu verme. 6. Devlet nişanı.” [TS (TDK 2011: 1773, 1774)].

paḫtalıg “pamuklu” (Ata 1997-II: 516) < paḫta “pamuk” (Ata 1997-II: 516) → “...Loķmāṅga yavuķ keldiler erse ol **paḫtalıg** orun[nı] Loķmānnıġ astıṅga tuta bērdiler...” [KE 164v21-165r1 (Ata 1997-I: 234)].

pardalıg “örtülü” (Yüce 1993: 168) ~ **perdelig** “örtülü, peĉeli” (Yüce 1993: 169) < perde “perde” (Yüce 1993: 169), “perde, örtü, peĉe” (Ata 1997-II: 517), “perde, örtü” (Ata 1998: 344) → “...perde-de turġan ķarabaş, **parda-lıg** kenizek, kızlenmiş kenizek ḫaṫaķa nisbet kıldı anı...” [ME 64-8 (Yüce 1993: 43)], “...**perde-lig** kız,

¹³ **meyvelig büstān** “meyve bahĉesi” (Saġol 1995: 107); **meyvelig nerse** “meyveli, bereketli şey” (Saġol 1995: 107).

¹⁴ ME dizininde, meyve maddesi altında gösterilmiştir.

¹⁵ **meyveli aġacı taşlarlar** “Meyve veren aġaç taşlanır.” [TS (TDK 2011: 1673)].

¹⁶ ME dizininde, kısa ünlülü gösterilmiştir. **Nişānlıg kılnıṅ** “işaretlenmiş” (Saġol 1995: 114).

¹⁷ ME dizininde, Arapça kökenli olarak kaydedilmiştir.

¹⁸ **uzatmalı nişanlı** “a. Nişanlılık süresi gereġinden çok uzamış olan kadın veya erkek.” [TS (TDK 2011: 2436)].

örtüglü karabaş doldurdu Tañgrı teñgizlerini...” [ME 73-5 (Yüce 1993: 44)] || **perdeli**¹⁹ “*sf.* 1. Perdeleri olan veya perde ile örtülü bulunan. 2. Duvaklı. 3. *müz.* Perde sağlamak için parmaklarla basılacak yerleri olan (çalgı).” [TS (TDK 2011: 1913)] < **perde** “*a. Far. perde* 1. Görüşü, ışığı engellemek, bir şeyi gizlemek için pencereye veya bir açıklığın önüne gerilen örtü. 2. Üzerine bir cismin görüntüsü yansıtılan saydam olmayan yüzey. 3. İki yeri birbirinden ayıran bölme. 4. Seste pes perde. 5. *mec.* Doğruyu görmeye engel olan şey. 6. *hay. b.* Kaz, ördek, martı gibi hayvanların parmaklarını birbirine bitiştiiren zar. 7. *müz.* Bir müzik parçasını oluşturan seslerden her birinin kalınlık veya incelik derecesi. 8. *müz.* Bu ses derecelerini sağlamak için çalgılarda bulunup parmaklarla basılan yer. 9. *tip* Katarakt. 10. *tiy.* Bir sahne eserinin büyük bölümlerinin her biri.” [TS (TDK 2011: 1912)].

renklig²⁰ ~ **renkli**²¹ ~ **renlig** “renkli” (Ata 1997-II: 521, Ata 1998: 351) < renk “renk” (Yüce 1993: 170) ~ reng “renk” (Sağol 1995: 129), “renk; tarz, hal” (Ata 1997-II: 521), “renk, beniz” (Ata 1998: 351) → “...bar kıldı anı Tañgrı **renklig kıldı** anı, renk bérdi aña, türlü türlü kıldı anı...” [ME 101-3, 4 (Yüce 1993: 50)], “Bağar-men kızıl kan **renlig** toprak turur.” [NF 179-4 (Eckmann 2004: 123)], “...doğ **renk-lig boldı** doğ **renk-lü...**” [ME 162-8 (Yüce 1993: 64)] || **renkli**²² “*sf.* 1. Beyaz dışında başka rengi veya renkleri olan. 2. *mec.* Neşeli, canlı, ilgi çekici. 3. *mec.* Kendine özgü, ilginç, çarpıcı nitelikleri olan (kimse): *Renkli bir politikacı.* 4. *a. sin.* Doğadaki renkleri olduğu gibi görüntüye aktarmayı gözetken film.” [TS (TDK 2011: 1974)] < **renk, -gi** “*a. Far. reng* 1. Cisimler tarafından yansıtılan ışığın gözde oluşturduğu duyum. 2. *mec.* Nitelik: İşin rengi değişti. 3. *mec.* Çeşitlilik.” [TS (TDK 2011: 1973)].

şâh-siperğamlig “hoş fesleğenli, güzel kokulu bitkilere sahip (yer)” (Sağol 1995: 143) < şâh-siperğam²³ “Güzel, kokulu fesleğen; şahane fesleğen” (Steingass 1963: 727) → “Aning içinde hoşluğa ketürgen meyveler bar tağı hürmâ yıgaçları örtgen nirselerlig, tağı ewün yapurğaklığı tağı **şâh-siperğamlig.**” [SKT 508b/2, 3 (Sağol 1993: 302)].

tahtalığ “tahtadan yapılmış” (Sağol 1995: 145), “tahtalı, keresteli” (Ata 1997-II: 589) < tahta “levha” (Sağol 1995: 145, Ata 1998: 394), “levha; tahta, kereste” (Ata 1997-II: 589) → “Tağı kötürdük anı **tahtalıklar** üze tağı timür çekelig.” [SKT 506a/6 (Sağol 1993: 301)], “Seddige Zü’l-Çarneyn kirip çıkıp işlemek için kapuğ kılmış erdi êki **tahtalığ...**” [KE 176r3, 4 (Ata 1997-I: 250)] || **tahtalı**²⁴ “*sf.* 1. Tahtası olan. 2. Tahtalı güvercin.” [TS (TDK 2011: 2246)] < **tahta** “*a. Far. tahte* 1. Çeşitli işlerde kullanılmak üzere düz, enlice, uzun ve az kalın biçimde işlenmiş ağaç parçası. 2. *sf.* Bu ağaçtan yapılmış. 3. Bu malzemedenden oluşmuş yüzey, döşeme, ağaç. 4. Sebze

¹⁹ **perdeli pilav** “*a.* Tavuk eti, badem içi, pirinç, kuş üzümü, un ve yumurta kullanılarak hazırlanan bir pilav türü.” [TS (TDK 2011: 1913)].

²⁰ ME dizininde, renk maddesi altında gösterilmiştir.

²¹ ME dizininde, renk maddesi altında gösterilmiştir.

²² **renkli film** “*a.* Renkleri yansıtan film.” [TS (TDK 2011: 1974)]; **renkli televizyon** “*a.* Renkleri olduğu gibi ekrana yansıtan televizyon sistemi veya aleti.” [TS (TDK 2011: 1974)]; **tek renkli** “*sf.* 1. Tek rengi olan. 2. *fiz.* Yalnız basit bir renk veren (ışık).” [TS (TDK 2011: 2308)]...

²³ Kimi örneklerin kök anlamları için Farsça sözlüklerden yararlanılmıştır.

²⁴ **tahtalı güvercin** “*a. hay. b.* Avrupa, güneybatı Asya, kuzeybatı Afrika ve ülkemizde genellikle ormanlık ve ağaçlık bölgelerde yaşayan, boynunun iki yanında ve kanatlarında tahtaya benzeyen beyaz leke bulunan bir tür güvercin, tahtalı.” [TS (TDK 2011: 2246)]; **tahtalıköy** “*a. (tahtalı’köy) argo* Mezarlık.” [TS (TDK 2011: 2246)] → **tahtalıköyü boylamak** “Ölmek.” [TS (TDK 2011: 2246)].

bahçelerinde ayrılan küçük yer. 5. Kara tahta. 6. *hık*. Çimlenen tohumlar için bahçede hazırlanan uzun tarh.” [TS (TDK 2011: 2245)].

ümîdlig “umutlu” (Ata 1997-II: 681) < ümîd “ümit” (Ata 1997-II: 681) ~ ümîz “ümit” (Ata 1998: 455) → “Ol vaktde Ya’küb yalavaç uruğının özindin özge yalavaç yok erdi, **ümîdlig boldı** kim bu bitig oğlum Yüsufnu bolğay tēp...” [KE 99v10, 11 (Ata 1997-I: 139)] || **ümitli** “sf. 1. Umutlu. 2. Verim beklenen.” [TS (TDK 2011: 2446)] < **ümit**, **-di** “a. (ümi:di) Far. *umîd* Umut.” [TS (TDK 2011: 2445)].

zencîrlig “zincirli” (Ata 1998: 498) < zencîr “zincir” (Ata 1997-II: 757, Ata 1998: 498) ~ zencîr “zincir, pranga” (Ata 1998: 499) → “Bu arada bu zindānılgırdın bir kimerse adağı buğağluğ boynı **zencîrlig** kişi keldi tağı aytur...” [NF 301-13 (Eckmann 2004: 208)] || **zincirli** “sf. 1. Zinciri olan. 2. Zincirle bağlı olan.” [TS (TDK 2011: 2661)] < **zincir** “a. Far. *zencîr* 1. Birbirine geçmiş bir sıra metal halkadan oluşan bağ. 2. Art arda gelen şeylerin oluşturduğu dizi. 3. Taşların kar veya buzda kaymaması için tekerleklerine takılan alet. 4. Altın veya gümüşten yapılmış takı. 5. *esk*. Hükümlülerin eline, ayağına vurulan demir bağ.” [TS (TDK 2011: 2660)].

zindānılg “zindana girecek olan, zindanda bulunan” (Ata 1997-II: 758), “zindanda bulunan, zindana giren” (Ata 1998: 499) < zindān²⁵ hapisane, zindan” (Sağol 1995: 197), “zindan” (Ata 1997-II: 758, Ata 1998: 499) → “Yüsuf zindāndın çamuğ **zindānılgırlar** birle çıkdı erse kördi kim zindān eşikide yēti taht-ı revān turur...” [KE 92r1, 2 (Ata 1997-I: 128)], “Bu arada bu **zindānılgırdın** bir kimerse adağı buğağluğ boynı zencîrlig kişi keldi tağı aytur...” [NF 301-13 (Eckmann 2004: 208)].

ziyānılg “zarar eden, zarara uğrayan” (Sağol 1995: 197) < ziyān²⁶ “zarar, ziyan; hastalık vs. kötü durum, özür, mazeret” (Sağol 1995: 197), “zarar, ziyan, hasar” (Ata 1997-II: 758), “zarar, ziyan” (Ata 1998: 499, Toparlı ve Argunşah 2008: 275) → “Tağı kim istese İslāmın önginni dīn, kabūl kılmığay andın; tağı ol, ol cihānda **ziyānılgırdın**.” [SKT 58b/7, 8 (Sağol 1993: 34)].

/+llk/+lUk/ ~ /+llg/+lUg/

Türkçenin her döneminde çok sık kullanılan /+llk/+lUk/ eki, Harezmi Türkçesinde de Türkçe ya da yabancı kökenli adlara gelmiş; çoğunlukla soyut, kimi zaman da somut adlar yapmıştır. Eylemlerin mastar ekli biçimlerine de gelen ek, eylemde ifade edilen hareketin soyut adını bildirmektedir (Hacıeminoğlu 1997: 42). /+llk/+lUk/, Harezmi Türkçesinde sıfat türetme; sıfat görevindeki sözcüklerden ad yapma; belirtisiz ad tamlamalarında tamlayan göreviyle kullanılan adlar oluşturma; meslek, konum vb. belirten adlar yapma; soyut adlardan soyut kavramlar ifade etme; adlara gelerek “için” anlamlı sözcükler yapma; zaman adlarına gelip süre bildiren adlar türetme; nesne adları yapma işlevlerinde kullanılmıştır (Kalsın 2013: 84-87). Aşçı da Türkçe ya da yabancı kökenli adlara ve sıfatlara getirilen bu ekle Harezmi Türkçesinde türetilen sözcükleri, “soyut ve somut isimler; sosyal statü, makam, konum bildiren isimler; ‘için’ anlamlı isimler; yer, mekân bildiren isimler; süre, zaman bildiren sıfatlar; iş, meslek, uğraş bildiren isimler; bir zamanı, vakti veya dönemi anlatan isimler; hastalık,

²⁵ KE dizisinde, Arapça kökenli olduğu belirtilmiştir.

²⁶ KE dizisinde, Arapça kökenli olduğu belirtilmiştir.

illet adları; uzuv, organ adları; bir zümreye, gruba, topluluğa ait olma bildiren isimler; zarf vazifesinde kullanılan kelimeler; Çağataycada da sıkça görülen, +IXg olumlu sıfatlar yapan ekin görevini üstlenerek sıfatlar” biçiminde sıralamıştır. Aşçı, ayrıca bu ekin /-mAk/ ile /-mAkllk/-mAkIUk/, /+sIz/+sUz/ ile /+sIzllk, +sUzIUk/ yapılarını oluşturduğunu, tek örnekte /-mAs/ geniş zaman sıfat-fiiline eklenerek /-mAsllk/ biçiminde kullanıldığını kaydeder. Ek, genellikle incelik-kalınlık uyumuna uymakla birlikte ince ünlülü alıntılara, ekin kalın ünlülü /+llk/+luq/ biçimi getirilmiştir. Ekin kimi alıntılarda, düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozduğu görülür. Türkçe sözcüklerde de incelik-kalınlık ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına aykırı kullanımlar vardır. Ek sonu /k/ ünsüzü, kimi örneklerde, Çağatay Türkçesinde de sık görüldüğü gibi tonlulaşmıştır (Aşçı 2019: 296-298). Taradığımız metinlerde de /+llk/+IUk/ ~ /+llg/+IUg/ eki, Farsça sözcüklerden meslek, uğraş, iş, görev; huy, davranış, alışkanlık; makam, rütbe, statü; hastalık, bedensel kusur, engel vb. bildiren adlar; soyut adlar; din ve mezhep adlarıyla türlü inanç sistemlerini karşılayan adlar; alet, eşya adları vb. türetmiştir:

âbdânllk “bayındırlık, mamurluk, bakımlılık” (Ata 1997-II: 1) < âbdân “bayındır, mamur, bakımlı” (Ata 1997-II: 1), “değerli, layık” (Toparlı ve Argunşah 2008: 197) ~ âbadân “mamur, bakımlı” (Sağol 1995: 5) ~ âbâdân “mamur, bayındır, bakımlı” (Ata 1998: 3) → “...Nûh vaktındaki **âb-dânllk** kıyâmetğa tegi bolmağay têmişler.” [KE 23r11, 12 (Ata 1997-I: 32, 33)].

âhestelîk²⁷ “yavaşlık” (Sağol 1995: 8) < âheste “ağır ağır, acele etmeksizin” (Sağol 1995: 8), “yavaş, usul” (Ata 1998: 9) → “Taķı Ŗur’ânı, taķıttuķ anı munung üçün kim oķusang anı kişiler üze, **âhestelîk** üze.” [SKT 281a/2, 3 (Sağol 1993: 157)], “Taķı **âhestelîk** birle oķuğul Ŗur’ânı, oķumak.” [SKT 553a/2 (Sağol 1993: 334)] || **ahestelik**, -ğî “a. Aheste olma durumu.” [TS (TDK 2011: 53)] < **aheste** “sf. (a:heste) Far. âheste 1. Yavaş, ağır. 2. zf. Yavaş, ağır bir biçimde.” [TS (TDK 2011: 53)].

âmâdelîk “hazırlık” (Ata 1998: 15) < âmâde “hazır, hazırlanmış” (Ata 1998: 15) → “...bir bâğiča içinde oturup teferrüc ve tenezzüh kılsaķ, tēdi erse, derhâl **âmâdalîk** kıldılar taķı çıķtılar...” [NF 310-6, 7 (Eckmann 2004: 214)] || **amadelik**, -ğî “a. Amade olma durumu.” [TS (TDK 2011: 111)] < **amade** “sf. (a:ma:de) Far. âmâde esk. Hazır.” [TS (TDK 2011: 111)].

ârâmluq “rahat, huzur” (Ata 1998: 20) < ârâm “rahat, huzur” (Ata 1997-II: 30), “rahat, huzur; dinlenme” (Ata 1998: 20), “durma, dinlenme” (Toparlı ve Argunşah 2008: 200) → “Yâ Abâ Bekr, hēç qorqmağıl kim Taņrı te’âlâ biziņ birle turur tēdi erse, Hâķ te’âlâ Abû Bekr kõņğlinge **ârâmluq** êndürdi.” [NF 20-12, 13 (Eckmann 2004: 15)].

âsânllk “kolaylık” (Yüce 1993: 93), “kolaylık, esenlik, selâmet” (Sağol 1995: 15) < âsân “kolay” (Yüce 1993: 93, Ata 1997-II: 36), “kolay; yumuşak, hoş; kolayca, yavaşça” (Sağol 1995: 14), “kolay, kolaylık” (Ata 1998: 22) → “...âsân-llk kıldı iş içinde, ernüklük kıldı iş içinde ötünc bērdi aņga...” [ME 18-1 (Yüce 1993: 34)], “**Âsânllk** aytmaq, rahmetlig Tangrıdn.” [SKT 423b/7, 8 (Sağol 1993: 246)].

²⁷ **âhestelîk** birle oķu- “yavaş yavaş okumak” (Sağol 1995: 8).

âzâdlık “hürriyet, serbestlik” (Ata 1997-II: 66, Ata 1998: 39) < âzâd “hür, serbest” (Ata 1997-II: 66), “hür, serbest, kölelikten azad edilmiş (kişi)” (Ata 1998: 39), “serbest, kölelikten kurtulmuş” (Toparlı ve Argunşah 2008: 202) → “...halâyîk anı körüp tañlap aydılar: ey za‘ife, cümle **âzâdlık** bitigin aldılar, [mâ]l tavar aldılar sen ne için almas-sen?” [KE 110r2, 3 (Ata 1997-I: 153)], “Biri ol kim munâfîklîkdin bēzârlîk haţtı bērilgey taķı êkinçisi ol kim tamuğdın **âzâdlık** haţtı bērilgey, tēp aydı.” [NF 241-4, 5 (Eckmann 2004: 166)] || **azatlık**, -ğî “a. 1. Azat olma durumu, serbestlik. 2. sf. esk. Azat edilme vakti gelmiş olan (cariye, köle).” [TS (TDK 2011: 215)] < **azat**, -dı “a. (a:za:di) Far. *âzâd* 1. Serbest bırakma. 2. esk. Okullarda paydos. 3. sf. Serbest bırakılmış olan.” [TS (TDK 2011: 214)].

barabarlık “bir arada olma” (Yüce 1993: 98) < barabar “beraber, eşit, denk” (Yüce 1993: 98) ~ ber-â-ber “müsavi, eşit, denk, aynı” (Ata 1997-II: 95) ~ berâber “aynı, denk” (Ata 1998: 58), “birlikte, beraber” (Toparlı ve Argunşah 2008: 205) → “...**barabarlık** kıldı lâğ-laştı anıñ birle, lâğ êdişti anıñ birle...” [ME 109-7, 8 (Yüce 1993: 53)] || **beraberlik**, -ğî²⁸ “a. 1. Birliklilik. 2. Baş başa kalma durumu. 3. Başa baş kalma durumu.” [TS (TDK 2011: 311)] < **beraber** “zf. (bera:ber) Far. *berâber* 1. Birlikte, bir arada. 2. -e rağmen, -e karşın. 3. sf. Aynı düzeyde.” [TS (TDK 2011: 310)].

bâzergânlık “alış veriş, ticaret” (Sağol 1995: 23) ~ **bâzergânlık** “alış veriş, ticaret” (Sağol 1995: 23) ~ **bâzîrgânlık** “ticaret” (Ata 1998: 52) < bâzîrgân “tüccar, tacir” (Ata 1997-II: 84, Ata 1998: 52) → “Anlar [anlar kim] satğın aldılar azmaķnı kōni yol birle taķı asığ kılmadı anlarnıñ **bâzergânlıķı**.” [SKT 3a/9-3b/1 (Sağol 1993: 4)], “Taķı ol vaķtın kim kōrdiler **bâzergânlıķnı**, yâ oyunnu, taķlıştılar anıñ tapa taķı ķoddılar sini öre turğan.” [SKT 531a/8, 9 (Sağol 1993: 318)], “Munı **bâzîrgânlıķ** üçün çıķtı tēp bitigil, tēdi erse, men feryâd kıldım taķı aydım...” [NF 405-10 (Eckmann 2004: 282)] || **bezîrgânlık**, -ğî “a. Bezîrgânın işi.” [TS (TDK 2011: 326)] < **bezîrgân** “a. (bezîrgâ:nı) Far. *bâzergân* esk. 1. Tüccar. 2. Alışverişte çok kâr amacı güden kimse. 3. Yahudi. 4. mec. Mesleğini sadece kazanç için kullanan kimse.” [TS (TDK 2011: 326)].

behillik “bağış, mağfiret” (Ata 1998: 53) < behil “bağışlama, affetme, mağfiret” (Ata 1998: 53) krş. be-hill “ödünç verme” (Ata 1997-II: 85) → “Mañga destūr bērsenğiz bolğay-mu kim anlardın **behillik** tilesem.” [NF 358-6, 7 (Eckmann 2004: 248)].

bendelik “kulluk, kölelik” (Ata 1997-II: 87) < bende “kul, köle” (Ata 1997-II: 87), “bende, kul, köle” (Ata 1998: 54), “köle, kul” (Toparlı ve Argunşah 2008: 204) → “...mengü suwın isteyü keldim, uzun yaşap İdige **bendelik** kılayım tēdim.” [KE 177r14 (Ata 1997-I: 252)].

ber-hârdârlık²⁹ “faydalanma, menfaat, istifade” (Sağol 1995: 25) ~ **ber-hürdârlık**³⁰ “faydalanma, menfaat, istifade” (Sağol 1995: 25) < ber-hû-dâr ~ ber-hür-dâr “müreffeh, şanlı; mutlu, uzun ömre ve refaha nail olan;

²⁸ **beraberlik müziği** “a. müz. Orkestra, koro veya oda müziğinde olduğu gibi birçok sesle oluşturulan müzik.” [TS (TDK 2011: 311)].

²⁹ **ber-hârdârlık bir-** “faydalandırmak, nimet vermek” (Sağol 1995: 25).

³⁰ **ber-hürdârlık bir-** “faydalandırmak, nimet vermek” (Sağol 1995: 25); **ber-hürdârlık biril-** “faydalandırılmak” (Sağol 1995: 25).

övünme...” (Steingass 1963: 171, 172) ~ berhordâr “hisselerini alan; muradına ermiş; mutlu” (Kanar 2008: 266) → “**Ber-ẖârdârlık birür miz** anlarğa az; andın song kısarlayur miz anlarını, ‘azâb tapa irig.’ [SKT 394a/8, 9 (Sağol 1993: 228)], “Helâl kıldını sizge tengizning awı tağı yimeki; **ber-ẖurdârlık** için sizge tağı yöriyenlerge.” [SKT 119a/7, 8 (Sağol 1993: 65)].

bî-çârelük “çaresizlik; yazık, yazıklar olsun!” (Sağol 1995: 26) < bî-çâre “zavallı, çaresiz” (Toparlı ve Argunşah 2008: 206) → “...tağı ayturlar: Ay **bî-çârelükümüz!** Ne ol bu kitâbge, kıymaz kiçigni tağı uluğnı...” [SKT 287a/8, 9 (Sağol 1993: 161)] || **biçârelük, -ğî** “a. Biçâre olma durumu, zavallılık, çaresizlik.” [TS (TDK 2011: 331)] < **biçâre** “sf. (bi:ça:re) Far. *biçâre* Çaresiz.” [TS (TDK 2011: 331)].

bē-mezelik “tatsızlık, geçimsizlik” (Ata 1998: 53) < bē-meze “tatsız, hoş olmayan, çirkin, kötü” (Ata 1998: 53) → “...şer‘ an da‘ vâ kılıp ẖuşumat kılmağı revâ erken aramızda ẖuşumat tağı **bē-mezelik bolmasun**, tēp ol ẖuşumatnı terk kılma...” [NF 383-13, 14 (Eckmann 2004: 267)].

bizârlük³¹ “münakaşa” (Yüce 1993: 104), “uzaklaşma; ihtar, uyarı” (Sağol 1995: 31) ~ **bēzârlık** “bezginlik, usanmışlık, rahatsızlık” (Ata 1998: 60) < bizâr “tasasız, dertsiz” (Yüce 1993: 104), “uzak, beri, alâkasını kesmiş; suçsuz” (Sağol 1995: 30), “bıkılmış, usanmış” (Ata 1997-II: 121) ~ bēzâr “rahatsız, bezgin, bıkmış, usanmış” (Ata 1998: 60) → “...mu‘ âraza kılıştı-lar, karşı turuştılar, **bizârlük kılıştı-lar...**” [ME 205-6 (Yüce 1993: 74)], “Biri ol kim münâfıklıkdın **bēzârlık** ẖattı bērilgey tağı êkinçisi ol kim...” [NF 241-4, 5 (Eckmann 2004: 166)].

câdülük³² “büyücülük, büyü” (Sağol 1995: 35) ~ **câdülük** ~ **câdülük** “büyücülük, sihirbazlık” (Ata 1997-II: 149) < câdū “büyücü, sihirbaz” (Sağol 1995: 35) ~ câdū “cadı, büyücü” (Ata 1997-II: 149), “büyücü” (Ata 1998: 92) → “Ol vaktın kim kemiştiler, bağladılar ẖalkların közlerin tağı ḵorquttılar tağı keldiler uluğ **câdülük** birle.” [SKT 159b/5, 6 (Sağol 1993: 87)], “Aydılar: yok. Şem‘ ün aydı: biz me andağ **câdülük kılar miz...**” [KE 113r1 (Ata 1997-I: 158)], “Bularğa aydı: bir uluğ câdū kelip turur, tayağını yılan kılar. Aydılar: bu **câdülük** âsân turur...” [KE 112r7, 8 (Ata 1997-I: 156)] || **cadılık, -ğî**³³ “a. Cadıya yakışır davranış, huysuzluk.” [TS (TDK 2011: 433)] < **cadı** “a. Far. *cādū* 1. Geceleri dolaşarak insanlara kötülük ettiğine inanılan hortlak. 2. *mec.* Kötülük yaparak başkalarına zarar veren kadın. 3. *esk.* Çok güzel göz.” [TS (TDK 2011: 433)].

câvidânelük³⁴ “sonsuzluk, ebediyet” (Sağol 1995: 35) < câvidâne “sonsuz, ebedî” (Sağol 1995: 35) ~ câvidâne “daimî, ebedî” (Ata 1997-II: 151) → “Andın song aytıldı anlarğa kim küç kıldılar: Tating **câvidânelük** kınını.” [SKT 206b/2, 3 (Sağol 1993: 113)].

cehânlük “dünyalık, dünya malı” (Ata 1997-II: 151) < cehân “cihan, dünya” (Ata 1997-II: 151) ~ cihân “dünya, âlem” (Toparlı ve Argunşah 2008: 213) → “Ammâ ol **cihânlük** tilegenle[r] aytur erdiler...” [KE 124v8, 9 (Ata 1997-I: 174)].

³¹ **bizârlük birle tanuqluk bir-** “günahtır olduğunu kanıtlamaya çalışmak.” (Sağol 1995: 31).

³² **câdülük eyesi** “büyücü, sihirbaz” (Sağol 1995: 35).

³³ **cadılık etmek** “Huysuzluk etmek, cadı gibi davranmak.” [TS (TDK 2011: 433)].

³⁴ **câvidânelük hâlmında** “ebedî olarak” (Sağol 1995: 35).

cevân-merdlîğ ~ **cevân-merdlîk** “yiğitlik, mertlik” (Ata 1997-II: 154) ~ **civanmardlık**³⁵ “cömertlik” (Yüce 1993: 109) ~ **cüvân-merdlîk** “cömertlik, eli açıklık” (Ata 1998: 99) < cevân-merd “genç ve mert kişi” (Ata 1997-II: 153) ~ civân-mard “genç erkek; eli açık genç; cesur, cömert, yiğit; usta kasap” (Steingass 1963: 376) ~ cüvân-merd “cömert, eli, açık” (Ata 1998: 99) → “...**civân-mardlık-dm** üküş oğlan-lıg boldı er, köp bêsilü boldı er...” [ME 53-8 (Yüce 1993: 41)], “Yâ Rebbî, mañga sen **cüvân-mardlık** rûzî kılğıl, tedi erse, cümle şahâbalar âmîn tédiler.” [NF 105-10, 11 (Eckmann 2004: 76)], “Törtünçi cevâb: **cevân-merdlîğ** mülki erdi.” [KE 110v18, 19 (Ata 1997-I: 155)] || **civanmertlik**, **-ği** “a. Civanmert olma durumu.” [TS (TDK 2011: 469)] < **civanmert** “sf. (civa’nmert) Far. *cevânmerd* esk. Mert yaradılışlı, yüce gönüllü, yiğit.” [TS (TDK 2011: 469)].

cümerdlîk “cömertlik” (Ata 1998: 96) < cümerd “cömert, eli açık” (Ata 1998: 96) → “...kâzî maħrûm boldı baħıllıķı sebebiden taķı Yahûdî îman ħil’atı birle müzeyyen boldı **cömardlık** sebebiden.” [NF 253-4, 5 (Eckmann 2004: 174)] || **cömertlik**, **-ği** “a. Cömert olma durumu, eli açıklık, ahilik, semahat, mürüvvet.” [TS (TDK 2011: 471)] < **cömert** “sf. Far. *cevân + merd* 1. Para ve malını esirgemededen veren, eli açık, selek, semih, ahi, bonkör. 2. *mec.* Verimli.” [TS (TDK 2011: 471)].

cüftlük “çift olma, birleşme” (Yüce 1993: 109), “evlilik; eş olarak” (Ata 1997-II: 154), “eş olarak” (Ata 1998: 97) < cüft “çift, iki tane, eş” (Yüce 1993: 109), “çift; eş, zevce; koca, zevç” (Sağol 1995: 37), “çift, eş” (Ata 1997-II: 154), “eş, karı kocadan biri” (Ata 1998: 96), “çift” (Toparlı ve Argunşah 2008: 213) → “...söz kıyartışdı anıñ birle **cüft-lük** edışti anıñ birle...” [ME 122-4 (Yüce 1993: 56)], “Sêni **cüftlükke** tileyür, sen ne aytur-sen? tedi erse, Fâtıma *razhâ* tek turdı.” [NF 158-16, 17 (Eckmann 2004: 110)] || **çiftlik**, **-ği**³⁶ “a. 1. Tarım yapılan, hayvan yetiştirilen, çalışanlarının da oturması için evler bulunan geniş toprak parçası. 2. Çift olma durumu. 3. *mec.* Kolaylıkla yarar sağlanabilen yer.” [TS (TDK 2011: 544)] < **çift** “sf. Far. *cuft* 1. Birbirini tamamlayan iki tekten oluşan (nesneler). 2. a. Bir erkek ve bir dişiden oluşan iki eş. 3. a. Toprağı sürmek için birlikte koşulan iki hayvan. 4. a. Küçük maşa veya cimbiz.” [TS (TDK 2011: 542)].

cühüdlük “yahudilik” (Ata 1997-II: 155) < cühüd “yahudi” (Ata 1997-II: 155) ~ cühüd “Yahudi” (Ata 1998: 96) → “Müsidin soñ kavmi yetmiş türlüğ boldılar **cühüdlükğa** kirdiler.” [KE 131r16, 17 (Ata 1997-I: 184)].

dervişlik “fakirlik, yoksulluk” (Sağol 1995: 41), “fakirlik” (Ata 1997-II: 168), “Allah için alçak gönüllülüğü ve fukaralığı kabul etme, acizlik, fakirlik” (Ata 1998: 108) < derviş “fakir, yoksul” (Sağol 1995: 41), “yoksul, fakir; ihtiyar kişi” (Ata 1997-II: 168), “fakir, zavallı, aciz, muhtaç kimse” (Ata 1998: 108) → “Eger kırksangız **dervişlikdin**, bayıtğay sizni Tangrı, artuķluķındın, eger tilese.” [SKT 184b/8, 9 (Sağol 1993: 101)], “Ol miskin **dervişliki** ‘acizliki birle mülkinde barını bizke taşarruf kıldı.” [NF 254-5, 6 (Eckmann 2004: 175)] || **dervişlik**, **-ği** “a. Derviş olma durumu.” [TS (TDK 2011: 640)] < **derviş** “a. Far. *dervîş* 1. Bir tarikata girmiş, onun kurallarına ve törelerine bağlı kimse, alperen. 2. *mec.* Yoksulluğu, çilekeşliği benimsemiş kimse. 3. *mec.* Alçak gönüllü ve her şeyi hoş gören kimse. 4. *hay. b.* Kırlangıç balığının küçüğü.” [TS (TDK 2011: 640)].

³⁵ ME dizininde, kısa ünlü gösterilmiştir.

³⁶ **çiftlik kâhyası** “a. Çiftlik işlerini yöneten kimse.” [TS (TDK 2011: 544)]; **çiftlik kebabı** “a. Soğan ve biberle kavranan kuzu etinin çeşitli baharat karıştırılarak kendi suyunda pişirilmesiyle yapılan bir kebab türü.” [TS (TDK 2011: 544, 545)]...

dīvānelik “delilik, divanelik” (Sağol 1995: 42) < dīvāne “deli, divane” (Sağol 1995: 42), “deli divane” (Ata 1998: 110) → “Anlar kim yiyürler ribāni, qopmazlar, meger neteg kim qopar ol kim toqır anı iblis, **dīvānelik**dm.” [SKT 43b/9-44a/2 (Sağol 1993: 26)] || **divanelik, -ği** “a. Kaçıklık, delilik.” [TS (TDK 2011: 682)] < **divane** “sf. (di:va:ne) Far. *dīvāne* 1. Deli, kaçık, budala. 2. *mec.* Bir şeye çok düşkün olan.” [TS (TDK 2011: 682)].

dostluk ~ **dostlık** “muhabbet, dostluk” (Sağol 1995: 42), “dostluk” (Ata 1997-II: 171, Ata 1998: 110) < dost “dost” (Sağol 1995: 42, Ata 1997-II: 171, Ata 1998: 110), “sevgili, yâr, dost” (Toparlı ve Argunşah 2008: 214) → “...sen hem Tenriğa kul-sen, seniñ üçün hediyeler anuqlap keldim seniñ birle **dostluk kılayın** tēp...” [KE 161v3, 4 (Ata 1997-I: 229)], “Arañgızda **dostluk** taqı ülfet yoq erdi, Hâk *tvf* arañgızda ülfet kemişti...” [NF 76-12 (Eckmann 2004: 56)] || **dostluk, -ğu**³⁷ “a. 1. Dost olma durumu. 2. Dostça davranış.” [TS (TDK 2011: 707)] < **dost** “a. Far. *dūst* 1. Sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş, iyi anlaşılabilir kimse, düşman karşıtı. 2. Erkek veya kadının evlilik dışı ilişki kurduğu kimse, zamazingo. 3. Sahibine sevgi gösteren hayvan. 4. Bir şeye aşırı ilgi duyan, koruyan kimse. 5. *sf.* İyi geçinen, aralarında iyi ilişki bulunan.” [TS (TDK 2011: 706, 707)].

duşvarlık³⁸ “güçlük” (Yüce 1993: 116) < düşvār “zor, güç” (Ata 1997-II: 175), “zor, güç, sıkıntılı, çetin” (Ata 1998: 112) → “...yincelik kılıştı anıñ birle, **duşvarlık** birle uşadı, keriş kıldı anıñ birle...” [ME 113-7 (Yüce 1993: 54)].

dürüstlük³⁹ “doğruluk, düzgünlük, sağlamlık” (Sağol 1995: 42), “dürüstlük, doğruluk” (Ata 1997-II: 174) < dürüst “doğru, hatasız” (Sağol 1995: 42), “dürüst, doğru” (Ata 1997-II: 174), “gerçek, doğru, geçerli; tam, bütün” (Ata 1998: 112), “sağlam, doğru, sahih” (Toparlı ve Argunşah 2008: 214) → “Ol vaqtın kim keldi sâhîrler, aydılar Fir’avnğa: **Dürüstlük** üze bar mu bizge ter, eger bolsa miz biz yinggenler?” [SKT 353a/6, 7 (Sağol 1993: 202)], “Bu işler İdi ‘azze ve celle kudretinde ‘aceb ve muhâl ermes, mi’râc **dürüstlüğü** kündin burunraq, ol delil bu turur.” [KE 218r4, 5 (Ata 1997-I: 312)] || **dürüstlük, -ğü** “a. Doğruluk.” [TS (TDK 2011: 739)] < **dürüst** “sf. Far. *durust* 1. Sözünde ve davranışlarında doğruluktan ayrılmayan, doğru (kimse). 2. *mec.* Kurallara uygun, yanlışsız.” [TS (TDK 2011: 738, 739)].

düşmanlık⁴⁰ “düşmanlık” (Sağol 1995: 43, Ata 1998: 112) ~ **düşmānlık** “düşmanlık” (Ata 1997-II: 174, Ata 1998: 112) ~ **düşmenlik** “düşmanlık” (Ata 1997-II: 175) < düşman “düşman” (Sağol 1995: 42, Ata 1998: 112) ~ düşmān (Ata 1998: 112) → “...yağağ bardım erdi, tewelig bolup keldim, **düşmanlık** birle bardım erdi, dōst bolup keldim...” [NF 164-3, 4 (Eckmann 2004: 113)], “...tilekleri Mevlî ta’ālānıñ hoş-nüduklı erdi, **düşmenlikleri** şeytān birle erdi...” [KE 200v20 (Ata 1997-I: 286)] || **düşmanlık, -ğı** “a. Düşmanca duygu veya davranış, yağılık, hasımlık,

³⁷ **dostluk etmek** “Yakınlık kurmak, dost gibi candan davranmak.” [TS (TDK 2011: 707)]; **dostluk kurmak** “Yakınlık, ahbablık kurmak.” [TS (TDK 2011: 707)]; **dostluk başka, alışveriş başka** “iki kişi arasındaki dostluk, alışverişte birinin ötekine özverili davranmasını gerektirmez’ anlamında kullanılan bir söz.” [TS (TDK 2011: 707)]; **dostluk okayla, alışveriş dirhemle** “Dostluğun değeri ölçülemez, alışverişe ölçülü yapılmalı’ anlamında kullanılan bir söz.” [TS (TDK 2011: 707)]; **dostluk kantarla, alışveriş (veya hesap) miskalle** “iş ilişkilerine dostluk karıştırılmamalıdır’ anlamında kullanılan bir söz.” [TS (TDK 2011: 707)]; **zendostluk, -ğu** “a. Zamparalık.” [TS (TDK 2011: 2651)].

³⁸ ME dizininde, kısa ünlü gösterilmiştir.

³⁹ **dürüstlük üze** “hakikat şu ki, gerçekten” (Sağol 1995: 42).

⁴⁰ **düşmanlık taqı hilâf kı-** “düşman gibi görmek ve muhalefet etmek” (Sağol 1995: 43); **düşmanlık taqı hilâf kıls-** “düşman gibi görmek ve hep beraber muhalefet etmek” (Sağol 1995: 43).

adavet, muhasamat, husumet, antagonizm.” [TS (TDK 2011: 741)] < **düşman** “*a. Far. duşmān* 1. Birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse, yağı, hasım, antagonist, dost karşıtı. 2. Birbirleriyle savaşan devletler ve bu devletlerin asker, sivil bütün uyrukları. 3. Aralarında birbirleriyle çatışmaya varacak ölçüde anlaşmazlık olan taraflar. 4. *sf.* Bir şeyin yaşamasına, barınmasına engel olan (güç, tutum vb.). 5. *mec.* Bir şeyi büyük ölçüde kullanıp tüketen kimse. 6. *mec.* Bazı şeylerden nefret eden, tiksinen kimse.” [TS (TDK 2011: 740)].

feriştelik “feriştelik, meleklik” (Ata 1997-II: 223) < ferişte “melek” (Ata 1997-II: 222, Ata 1998: 146) → “Anda kèdîn **feriştelik** atın andın kiterdiler, Hārūt ve Mārūt at bèrdiler.” [KE 22v3 (Ata 1997-I: 31)].

gebrlik “ateşperestlik” (Ata 1997-II: 227) < gebr “ateşperest” (Ata 1997-II: 227) → “...bu ol er turur kim miñ yèti yüz **gebrlik** milletini anıñ <milleti> yoğ eter.” [KE 184r14, 15 (Ata 1997-I: 261)].

hamluk⁴¹ “hazımsızlık, hamlık” (Yüce 1993: 125) < hām “ham, çiğ” (Ata 1997-II: 237), “işlenmemiş, sade” (Ata 1998: 161) → “...hām-ladı aş-dın, ta‘ām-dın, siŋmedi aŋga ta‘ām hāmruk èwe yörüdi tewe...” [ME 146-8/147-2 (Yüce 1993: 61)] || **hamlık, -ğı** “*a.* 1. Ham olma durumu. 2. İdmansızlık.” [TS (TDK 2011: 1039)] < **ham** “*sf. Far. hām* 1. Yenecek kadar olgun olmayan (meyve), olmamış. 2. İşlenmemiş (madde). 3. İdmansız. 4. *mec.* Gerçekleşme kolaylığı veya imkânı olmayan. 5. *mec.* Kaba, toplum kurallarını bilmeyen, incelmemiş.” [TS (TDK 2011: 1036)].

hırelilik “(göz) bulanıklık(ı)” (Yüce 1993: 126) < hıre “bulanık, körez” (Yüce 1993: 126), “donuk, fersiz” (Ata 1997-II: 249) → “...hıre boldı köz köz **hı(re)liki**...” [ME 237-7, 8 (Yüce 1993: 80)].

hocalık “efendilik” (Ata 1998: 174) < hoca “sahip, efendi, eşraf” (Ata 1998: 173) ~ h̄āce “hoca, üstad; efendi, sahip” (Ata 1997-II: 230) → “Andağ erse, èy h̄oca, sen maŋga **h̄ocalıka** yaramas-sen.” [NF 322-2, 3 (Eckmann 2004: 223)] || **hocalık, -ğı**⁴² “*a.* 1. Hoca olma durumu. 2. Hocanın yaptığı iş.” [TS (TDK 2011: 1107)] < **hoca** “*a. Far. h̄āce* 1. *din b.* Müslümanlıkta din görevlisi. 2. Öğretmen. 3. *mec.* Akıl öğretken, öğüt veren kimse. 4. *esk.* Medresede öğrenim gören sarıklı, kübbeli din adamı.” [TS (TDK 2011: 1107)].

horluk⁴³ ~ **horlık** “zillet, alçaklık; alçak gönüllülük” (Sağol 1995: 58), “horluk, aşağılık, bayağılık” (Ata 1997-II: 250), “aşağılık, bayağılık, adilik” (Ata 1998: 174) < hor “hor, alçak” (Yüce 1993: 126), “hakir, adi, aşağı, değersiz; alçak gönüllü” (Sağol 1995: 57), “hor, aşağı, bayağı” (Ata 1997-II: 250), “hor, adi, bayağı, aşağılık” (Ata 1998: 174), “değersiz, hor” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “Bar h̄alāyık bilsünler kim ‘izzet bergeŋ tağı Taŋrı te‘ālā turur, emgek tağı **horluk** bergeŋ Taŋrı te‘ālā turur.” [NF 50-1, 2 (Eckmann 2004: 36)], “Aydılar: İlahî ol **horluk** ne erdi, bu ağırılık ne erdi?” [KE 92r10 (Ata 1997-I: 128)].

⁴¹ ME dizininde, kısa ünlülü gösterilmiştir.

⁴² **hocalık etmek** “1. Öğretmenlik yapmak. 2. *mec.* Akıl öğretmek, öğüt vermek.” [TS (TDK 2011: 1107)]; **akıl hocalığı** “*a.* Akıl hocası olma durumu.” [TS (TDK 2011: 65)] → **akıl hocalığı taslamak** “Bir işte doğruyu, iyi olanı gösterdiğini sanmak.” [TS (TDK 2011: 65)]; **akıl hocalığı yapmak** “Bir işte doğruyu, iyi olanı göstermek.” [TS (TDK 2011: 65)].

⁴³ **horluk hāl üze** “alçak gönüllülükle” (Sağol 1995: 58).

hoşluk⁴⁴ “hoşluk” (Sağol 1995: 58), “hoşluk, iyilik, güzellik” (Ata 1997-II: 251), “hoşluk, güzellik, iyilik” (Ata 1998: 174) < hoş “hoş, iyi, güzel” (Yüce 1993: 126, Ata 1997-II: 250, Ata 1998: 174), “iyi, güzel, hoş” (Sağol 1995: 58), “güzel, iyi, hoş” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “Niçe kıoddılar büstānlardın taķı çeşmelerdin taķı ekinlerdin taķı edgü orundın taķı **hoşlukdım**, irdiler anıng içinde hoşlanğanlar.” [SKT 474a/5-7 (Sağol 1993: 279)], “...taķı cānım **hoşluğu** seniñ tatlıg yıdıñ turur, taķı közüm yaruqluķı seniñ didāriñ turur.” [KE 80r8, 9 (Ata 1997-I: 110)] || **hoşluk**, -ğū⁴⁵ “a. Hoş olma durumu, letafet.” [TS (TDK 2011: 1112)] < **hoş** “sf. Far. *hoş* 1. Beğenilen, duyguları okşayan, zevk veren. 2. zf. Bununla birlikte. 3. zf. Beğenilen, duyguları okşayan bir biçimde.” [TS (TDK 2011: 1111)].

hoşnūdluķ⁴⁶ ~ **hoş-nūdluķ** “memnuniyet, hoşnutluk, rıza” (Sağol 1995: 58), “hoşnutluk, memnuniyet” (Ata 1997-II: 251, Ata 1998: 175) < hoş-nūd “hoşnut, memnun” (Ata 1997-II: 251) ~ hoşnūd “memnun, hoşnut” (Sağol 1995: 58), “hoşnut, memnun” (Ata 1998: 174) → “Müjde birür anlarğa anlarınğ İdisi, raħmet birle andın taķı **hoşnūdluķ** birle taķı bustānlar birle.” [SKT 183b/7, 8 (Sağol 1993: 101)], “...yarlıķğa boyun sunuñ ‘āşī bolmañ, meniñ **hoş-nūdluķım** tiler erseñiz Yemen vilāyeti tapa atlanıñ...” [KE 117r20, 21 (Ata 1997-I: 164)] || **hoşnutluk**, -ğū⁴⁷ “a. Hoşnut olma durumu.” [TS (TDK 2011: 1112)] < **hoşnut** “sf. Far. *hoşnūd* 1. Bir davranış, bir durum veya bir kimseden memnun olan, yakınması olmayan.” [TS (TDK 2011: 1112)].

mihmānluķ “misafirlik” (Ata 1997-II: 440) < mihmān “misafir, konuk; damat” (Steingass 1963: 1356) ~ mihmān “konuk, misafir” (Kanar 2008: 1446) → “...aydı: fülān kün Varaķa bin Nevfelni **mihmānluķğa** ünder-men, şarāb bēür-men...” [KE 192r11 (Ata 1997-I: 273)].

mihrubānluķ “şefkat, merhamet, sevgi” (Ata 1998: 291) < mihr-bān “şefkatli, merhametli” (Ata 1997-II: 440) ~ mihrubān “şefkatli, merhametli” (Ata 1998: 291) → “...yüzümke baķsañgız atalıķ şefaķatı taķı **mihrubānluķı** sizke ğalaba kılıp Hāķ te‘ālāniñ fermāniñ ğalal tüşmesün, tēdi...” [NF 215-7, 8 (Eckmann 2004: 148)].

nā-dānluķ “bilmezlik, cahillik, terbiyesizlik” (Ata 1997-II: 458) < nā-dān “cahil, aptal, bilgisiz, ahmak, nezaketsiz” (Steingass 1963: 1369) ~ nādān “bilgisiz, cahil; ahmak, akılsız, sefih, hödük, kaba saba” (Kanar 2008: 1464) → “Yana du‘ā kıldı; İdiyā kāmūğ seniñ kullarıñ turur, **nā-dānluķ kıldılar** bularnı helāk kıldıñ erse...” [KE 118v6, 7 (Ata 1997-I: 166)] || **nadanlık**, -ğī “a. 1. Nadan olma durumu. 2. Nadanca davranış.” [TS (TDK 2011: 1743)] < **nadan** “sf. (na:dan) Far. *nādān* esk. 1. Bilgisiz, cahil. 2. mec. Nobran, kaba, kötü.” [TS (TDK 2011: 1743)].

nākeslik “bayağılık” (Yüce 1993: 159) < nākes “hor, hakir” (Yüce 1993: 159) → “...ya‘nī kerem turur yerünç işde söz tıntaşmış, bu **nākes-lik** ‘ahdi, ya‘nī lu‘im turur...” [ME 110-4 (Yüce 1993: 53)].

namāzluķ “seccade, üzerinde namaz kılınan yaygı” (Toparlı ve Argunşah 2008: 243) < namāz “namaz” (Ata 1997-II: 458, Ata 1998: 308, Toparlı ve Argunşah 2008: 243) → “biri ‘avret örtmek ēkinç yunmaķı / ten ü ton **namāzluķ**

⁴⁴ **hoşluķğa** (**hoşluķķa**) **ketürgen meyve** “tadı güzel ve hoş olan meyve” (Sağol 1995: 58).

⁴⁵ **bir hoşluk**, -ğū “a. Bir hoş olma durumu.” [TS (TDK 2011: 355)] → **bir hoşluģu olmak** “Garip veya tuhaf bir durumda olmak.” [TS (TDK 2011: 355)]; **gönül hoşluģu** “a. mec. Rahat ve huzurlu olma.” [TS (TDK 2011: 966)].

⁴⁶ **hoşnūdluķ tilen-** “hoşnut olması arzulanmak” (Sağol 1995: 58).

⁴⁷ **hoşnutluk duymak** “Memnun olmak.” [TS (TDK 2011: 1112)]; **hoşnutluk getirmek** “Memnun olduğunu göstermek.” [TS (TDK 2011: 1112)].

arığ bolmağı” [MM 67/1, 2 (Toparlı ve Argunşah 2008: 101)] || **namazlık**, -ğı “a. 1. Seccade. 2. sf. Namaz süresi kadar olan. 3. hlk. Namazda okunan kısa sureler.” [TS (TDK 2011: 1749)] < **namaz** “a. Far. *namāz* din b. İslam’ın beş şartından biri olan ve Müslümanların günde beş vakit, dinî kurallara göre yapmak zorunda oldukları ibadet, salat.” [TS (TDK 2011: 1748)].

nā-resīdelik “çocukluk” (Ata 1998: 309) < nā-resīde “büluğa ermemiş, çocuk” (Ata 1998: 309), “büluğa ermemiş, henüz çocuk yaşta olan” (Toparlı ve Argunşah 2008: 243) → “Ḥadicadın razhā ‘Abdullāh atlıg oğul boldı tağı **nā-resīdelik** hālında vefāt boldı.” [NF 62-12, 13 (Eckmann 2004: 46)].

nevmīdlük⁴⁸ “ümitsizlik” (Sağol 1995: 113) < nevmīd “ümitsiz” (Sağol 1995: 113) ~ nevmīd “ümitsiz” (Ata 1997-II: 467, Ata 1998: 315) → “Tağı eger sıkasa anı yawuzluk, **nevmīdlük zāhir kılgan.**” [SKT 460a/2 (Sağol 1993: 270)].

nīk-bahtlık “iyi yazgı” (Yüce 1993: 160) < nīk-baht “iyi talihi” (Sağol 1995: 113) → “...baht edgülüki istedi anıñg birle, **nīk-bahtlık** tiledi andın köndürmek tiledi andın...” [ME 209-2 (Yüce 1993: 75)].

nīstlik “yokluk” (Toparlı ve Argunşah 2008: 245) < nīst “yok” (Ata 1997-II: 469, Toparlı ve Argunşah 2008: 245) → “sēniñ maqşudunğ sēndin özge neñ ol / oşol maqşudunğ bu **nīstlik** mēñ ol” [MM 341/1, 2 (Toparlı ve Argunşah 2008: 142)].

nū-sipāslık⁴⁹ “nankörlük” (Sağol 1995: 115, Ata 1997-II: 470) < nū-sipās “nankör” (Sağol 1995: 114) → “Bu İdimnüng fazlındın; munung üçün kim sına mini, şükr mü kıılır men, yā **nū-sipāslık mu kıılır men.**” [SKT 363b/5, 6 (Sağol 1993: 210)], “Kimerse **nū-sipāslık** mendin kitsün tēse el-ḥamdü sūresin oqusun.” [KE 66r13, 14 (Ata 1997-I: 92)].

pādişāhlık “padişahlık” (Yüce 1993: 168) ~ **pād-şāhlık** “padişahlık” (Ata 1997-II: 516, Ata 1998: 343) < pādişāh “padişah” (Yüce 1993: 168, Ata 1998: 343) ~ pād-şāh “padişah” (Ata 1997-II: 516) → “...Tañgrı tirig tutsun yā **pādişāh-lık** bērsün sañga, tirig tutsun Tañgrı sēni...” [ME 107-8 (Yüce 1993: 52)], “Süleymān aydı: ol ḥaber neteg turur? Hüdhdü aydı: bir urağut kördüm **pād-şāhlık kıılır...**” [KE 147r21 (Ata 1997-I: 209)] || **padişahlık**, -ğı “a. 1. Padişah olma durumu, hükümdarlık, sultanlık. 2. Padişahın görevi. 3. Padişahın yönetimi. 4. Padişahın saltanat dönemi. 5. Padişah tarafından yönetilen ülke.” [TS (TDK 2011: 1874)] < **padişah** “a. (*pa:dişa:hı*) Far. *pādšāh* tar. Osmanlı Devleti’nde devlet başkanına verilen unvan, hükümdar, sultan.” [TS (TDK 2011: 1874)].

pārsālık “zahidlik” (Yüce 1993: 168), “dindarlık, sofuluk” (Ata 1998: 344) < pārsā “zāhid” (Yüce 1993: 168), “dindar, sofu” (Ata 1997-II: 516, Ata 1998: 343) → “tekellüf birle **pārsālık kııldı**, köni oquğucu boldı tartunu turdı işdin...” [ME 165-2 (Yüce 1993: 64)], “Ol tağı **pārsālık** birle ‘ömrini keçrür erdi.” [NF 127-17 (Eckmann 2004: 91)].

⁴⁸ **nevmīdlük zāhir kılgan** “ümitsizliğini açığa vuran, çok ümitsiz” (Sağol 1995: 113).

⁴⁹ **nū-sipāslık kııl-** “nankörlük etmek” (Sağol 1995: 115); **nū-sipāslık kılgan** “nankörlük eden, nankör” (Sağol 1995: 115).

payğambarlık⁵⁰ “peygamberlik” (Yüce 1993: 169) ~ **payğambarlık** “peygamberlik” (Ata 1998: 347) ~ **peygamberlik**⁵¹ “peygamberlik” (Sağol 1995: 126) ~ **peygamberlik** “peygamberlik” (Ata 1997-II: 518) < payğambâr “peygamber” (Yüce 1993: 169) ~ peygâmbâr “peygamber” (Ata 1998: 344) ~ peygâmbâr “peygamber” (Sağol 1995: 126) ~ peygâmbâr “peygamber” (Ata 1997-II: 517) → “...savnı tēgürdi aṅga, tēgürdi aṅga **payğambarlık-nı** yetiz kıldı anıṅ üze kün-ni...” [ME 21-7, 8 (Yüce 1993: 35)], “Taḳı müjde birdük anga İshâk birle, **peygamberlik ḫâli üze** edgülerdin.” [SKT 429b/6, 7 (Sağol 1993: 251)] || **peygamberlik, -ği** “*a. din. b.* Peygamber olma durumu, yalvaçlık, nübüvvet.” [TS (TDK 2011: 1919)] < **peygamber** “*a. Far. peygām-ber din b.* İnsanlara Tanrı'nın buyruklarını bildiren, onları Tanrı yoluna, dine çağırın kimse, yalvaç, yalavaç, elçi.” [TS (TDK 2011: 1919)].

peyvestelik⁵² ~ **peyvestelik**⁵³ “devamlılık” (Sağol 1995: 126) < peyveste “devam eden, kalıcı; devamlı, mütemadiyen” (Sağol 1995: 126) → “Ne ol bu kılnmış şüretler kim siz anga **peyvestelik kılurlar?**” [SKT 314b/3, 4 (Sağol 1993: 177)], “Taḳı keldiler, ya‘nî keçtiler erenler üze, **peyvestelik kılurlar** butlar üze anlarğa...” [SKT 161b/6, 7 (Sağol 1993: 88)].

râstlık⁵⁴ ~ **râstlık** “doğruluk, hak; doğruluk, dürüstlük” (Sağol 1995: 128), “doğruluk, gerçeklik” (Ata 1997-II: 521), “dürüstlük, doğruluk, gerçeklik” (Ata 1998: 350) < râst “doğru, gerçek, hak; doğruluk, sadakat” (Sağol 1995: 128), “doğru, gerçek, dürüst” (Ata 1997-II: 520), “doğru, gerçek, düzgün, nizamlı; hazır” (Ata 1998: 349), “doğru, gerçek, uygun, hak, mübarek” (Toparlı ve Argunşah 2008: 249) → Ol munung birle kim, ḫaḳıḳat üze Tangrı indürdi kitâbnı **râstlık** birle.” [SKT 25a/3, 4 (Sağol 1993: 17)], “Resûl ‘aleyhi’s-selâm aydı: ol Mevlî ḫaḳḳı kim meni **râstlık** üze ḫalâyıḳğa yiberdi.” [KE 145v17, 18 (Ata 1997-I: 206)].

resîdelik “olgunluk” (Yüce 1993: 170) < resîde “olgun, yetişmiş” (Yüce 1993: 170), “yetişkin, olgun, erişkin” (Ata 1997-II: 521) → “...boyğa yetdi oğlan, resîde-lik-ge yawudı oğlan boyğa yetmiş oğlan, **resîdelik-ge** yawuğan...” [ME 44-1, 2 (Yüce 1993: 39)].

sezâlık “uygunluk, yaraşır olma durumu” (Toparlı ve Argunşah 2008: 254) < sezâ “uygun, lâyıḳ, yaraşır” (Sağol 1995: 136, Ata 1997-II: 555, Ata 1998: 371), “uygun, yaraşır, layık” (Toparlı ve Argunşah 2008: 254) → “belâ ḳaḳḳı birle yêlürken sınar / açılson **sezâlık** tēp öz mihrine” [MM 373/3, 4 (Toparlı ve Argunşah 2008: 147)].

sustlık⁵⁵ “gevşeklik, boşluk, ara; güçsüzlük, kuvvetsizlik” (Sağol 1995: 141), “tenbellik, uyuşukluk” (Ata 1998: 383) < sust “gevşek, zayıf, güçsüz” (Sağol 1995: 141), “tenbel, gevşek, sölpük, ağır kanlı” (Ata 1998: 383) → “Ey kitâb eyeleri! Keldi sizge yalavaçımız; açuḳ kılar sizge, **sustlık** üze yalavaçlardın...” [SKT 107b/4, 5 (Sağol 1993: 58)], “Yâ Rebbenâ, bizlerni **sustlık** sen saḳlaḳıl, tēp du‘â kılarlar.” [NF 387-16 (Eckmann 2004: 269)].

⁵⁰ ME dizininde, kısa ünlü gösterilmiştir.

⁵¹ **peygamberlik ḫâli üze** “peygamber olarak” (Sağol 1995: 126).

⁵² **peyvestelik kı-** “devam etmek, vazgeçmemek” (Sağol 1995: 126).

⁵³ **peyvestelik kı-** “bir işi devamlı yapmak, devam etmek, vazgeçmemek” (Sağol 1995: 126).

⁵⁴ **râstlık kı-** “dürüst ve âdil olmak; mutedil olmak, ölçülü olmak” (Sağol 1995: 128); **râstlık yanındın** “doğruluk ve dürüstlikle, dürüstçe” (Sağol 1995: 129).

⁵⁵ **sustlık kı-** “gevşeklik göstermek, yılmak” (Sağol 1995: 141).

şādmānelik⁵⁶ “şaşkınlık, hayret” (Sağol 1995: 143) < şādmāne “eğlence ya da yıldönümü şenliği; herhangi bir yerin gelişmesi ya da ilerlemesi; neşeyle, sevinçle” (Steingass 1963: 722) ~ şād-mān “sevinçli, mutlu” (Ata 1997-II: 580) ~ şādmān “sevinçli” (Toparlı ve Argunşah 2008: 257) ~ şādimān “mutlu” (Ata 1998: 386) → “Eger tilese irdük kılgay irdük anı sıgan, tağı kün keçürgey irdingiz **şādmānelik kılu.**” [SKT 513a/1 (Sağol 1993: 306)].

şākirdlik “öğrencilik” (Yüce 1993: 180) < şākird “öğrenci” (Yüce 1993: 180) → “...yorga boldı aṭ yorga **şākirdlik kıldı** aṅga...” [ME 226-2, 3 (Yüce 1993: 78)].

şāzlik “memnunluk” (Yüce 1993: 180) < şāz “memnun, hoşnut” (Steingass 1963: 722) ~ şād “sevinçli, mutlu” (Ata 1997-II: 580), “mutlu, mesut, sevinçli” (Ata 1998: 386) → “...bērnede orta **şezlik kıldı**, ortalık kıydı nafağa içinde kıyştı yoldın üyürüp aldı yarmağ-larnı...” [ME 130-8/131-1 (Yüce 1993: 58)].

şūmluk “uğursuzluk” (Ata 1997-II: 584), “uğursuzluk, kötülük” (Ata 1998: 390) < şūm “uğursuz” (Ata 1997-II: 584) → “Olar öz yolsuz **şūmlukıdın** yābānda ḳaldılar.” [KE 119r11 (Ata 1997-I: 167)], “Abū Leheb aytur: İmānsız ḳıḳkanım **şūmluḳı** tağı Peyḡāambar ‘aṣ[nı] āzārlaḡanım **şūmluḳı turur.**” [NF 18-9 (Eckmann 2004: 14)] || **şomluk**, -ḡu “a. Uğursuzluk.” [TS (TDK 2011: 2230)] < **şom** “*sf. Far. şūm esk. Uğursuz.*” [TS (TDK 2011: 2230)].

tāzeliḳ “güzellik, tazelik” (Sağol 1995: 150) < tāze “bayat olmayan, taze” (Sağol 1995: 150), “taze, körpe” (Ata 1997-II: 604), “yeni” (Ata 1998: 407) → “Tağı satḡaşturdı anlarḡa **tāzeliḳ** tağı sewünmek.” [SKT 558b/3 (Sağol 1993: 339)] || **tazelik**, -ḡi “a. 1. Taze olma durumu, körpelik, taravet. 2. *mec.* Dinç, diri, canlı olma durumu.” [TS (TDK 2011: 2292)] < **taze** “*sf. (ta:ze) Far. tāze* 1. Bozulmamış, bayatlamamış olan. 2. Dinç, yıpranmamış, yorulmamış. 3. Kuru olmayan, körpe, kuru karşıtı. 4. *mec.* Yeni, zamanı geçmemiş. 5. *a. mec.* Genç kadın.” [TS (TDK 2011: 2291, 2292)].

tersālḳ “Hiristiyanlık” (Yüce 1993: 186) < tersā “Hiristiyan” (Yüce 1993: 186, Ata 1997-II: 627, Ata 1998: 423) → “...tersā boldı, tersā dīni dinlendi, **tersālḳḡa kirdi...**” [ME 171-5 (Yüce 1993: 66)].

ustādlik⁵⁷ “ustadlık (özentisi) < ustād “ustad, bilgin” (Yüce 1993: 195), “usta, muallim, hoca” ~ ūstād (Ata 1998: 449) ~ ūstād “ustad, pir, usta” (Ata 1997-II: 685) → “...bezendi, ēdindi, **ustādlik kıldı** yalpardı Tanḡrı-ḳa...” [ME 174-4 (Yüce 1993: 67)] || **üstatlık**, -ḡi “a. Üstat olma durumu.” [TS (TDK 2011: 2453)] < **üstat**, -dı “a. (*ūsta:dı*) *Far.* ustād 1. Bilim veya sanat alanında üstün bilgisi ve yeteneḡi olan kimse. 2. *ünl. tkz.* Genellikle erkekler arasında senli benli konuşmada kullanılan bir seslenme sözü.” [TS (TDK 2011: 2453)].

zāriliḳ⁵⁸ ~ **zāriliḳ**⁵⁹ “aḡlayıp inleme, yalvarıp yakarma” (Sağol 1995: 196), “aḡlayıp sızlamaklık” (Ata 1997-II: 755), “feryat figan” (Ata 1998: 497) < zārī “aḡlayıp inleme, yalvarıp yakarma” (Sağol 1995: 196), “aḡlama, inleme” (Ata 1998: 497) → “Andın song **zāriliḳ kılalım**, tā kılsa miz Tanḡrının la’netini yalḡançılar üze.” [SKT

⁵⁶ **şādmānelik kılu**- “hayret etmek, şaşakalmak” (Sağol 1995: 143).

⁵⁷ ME dizininde, kısa ünlülü gösterilmiştir.

⁵⁸ **zāriliḳ kılu**- “yalvarıp yakarmak” (Sağol 1995: 196).

⁵⁹ **zāriliḳ kılu**- “yalvarıp yakarmak” (Sağol 1995: 196).

55a/9-55b/1 (Sağol 1993: 32)], “Hemişe yığlamak birle Hâk te‘âlâka **zârlık** birle tevbe ve inâmat birle bu künlerni keçürdi.” [NF 233-17 (Eckmann 2004: 161)].

zîreklik “akıllılık, anlayışlılık” (Yüce 1993: 214), “zekilik, kurnazlık” (Ata 1997-II: 758), “zekilik” (Ata 1998: 499) < zîrek “akıllı, anlayışlı” (Yüce 1993: 214), “zeki, uyanık” (Ata 1997-II: 758), “anlayışlı, uyanık, zeki” (Toparlı ve Argunşah 2008: 275) → “...**zîrek-lik kılıştı** anıñ birle, têtiklik êdişti anıñ birle...” [ME 124-2 (Yüce 1993: 56)], “Ol ma‘nîdin ötrü kim âdemî ta‘âmını toya yêse, teni ağır bolur, köñgli katıg bolur, **zîrekliki** andın zâyil bolur...” [NF 199-2, 3 (Eckmann 2004: 137)] || **zeyreklik, -ği** “a. ruh b. Zekilik.” [TS (TDK 2011: 2653)] < **zeyrek (I)** “sf. Far. *zîrek* esk. Anlayışlı, uyanık, zeki.” [TS (TDK 2011: 2653)].

/+rAk/⁶⁰

Derecelendirme işlevli /+rAk/, eklendiği sözcüğe “daha, en” anlamlarıyla üstünlük katan eski bir ektir. Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde sık kullanılan bu ekin çoğunlukla sıfatlara eklenerek üstünlük bildiren yeni sıfatlar türettiğini belirtir. Hacıeminoğlu’na göre karşılaştırma işlevi de bulunan bu ek, yabancı kökenli sözcüklere de gelebilmektedir (Hacıeminoğlu 1997: 43). Kalsın, /+rAk/ ekinin kullanım sıklığının azalmadığını belirtmiş; dönem metinlerinde ad, sıfat ve zarf yapma işlevli örneklerini kaydetmiştir. Ekin NF’de geçen “çöprek ‘örtü, kumaş parçası’” (Ata 1998: 105) sözcüğünde ise “küçültme anlamı sezilmektedir” (Kalsın 2013: 92, 93). Aşçı da metinlerde belirlediği /+rAk/ kullanımlarında, ekin getirildiği ada “çokluk, yakınlık, benzerlik” anlamı katıp iki şey arasında karşılaştırma yaptığını ve adın anlamını arttırarak üstünlük sıfatları oluşturduğunu; addan “yer, yön, zaman, nasıllık” ifadesi taşıyan zarflar yaptığını; eklendiği adda “iki şeyden birini tercih etme, öncelik verme, önemseme” ifadesi oluşturduğunu; küçüklük bildiren sıfatlara gelerek “daha da azaltma, küçültme” anlamı kattığını; kimi örneklerde, eklendiği sıfatları “en üstün”lük derecesine taşıdığını; genellikle kalınlık-incelik uyumuna uymakla birlikte kimi alıntılarda, bu uyuma aykırılık gösterdiğini belirtmiştir (Aşçı 2019: 439, 440). /+rAk/, taradığımız metinlerde de Farsça adlardan çoğunlukla “daha, en” anlamlı adlar türetmiştir:

āsānrağ “daha kolay, en kolay” (Sağol 1995: 15) < āsān “kolay; yumuşak, hoş; kolayca, yavaşça” (Sağol 1995: 14), “kolay, kolaylık” (Ata 1998: 22) → “Tağı tevfiğ birgey miz sanga, **āsānrağ**.” [SKT 571b/2 (Sağol 1993: 352)], “Andağ erse, hāmır içgil, tēdi erse, Barşışā aydı: Hāmır içmek munlardın **āsānrağ turur**.” [NF 370-3, 4 (Eckmann 2004: 257)].

bed-bağtrāk “en bedbaht; en günahkâr” (Sağol 1995: 23) < bed-bağt “kötü talihli, bedbaht” (Sağol 1995: 23), “kötü talihli, talihi kötü olan” (Ata 1997-II: 84), “beğbaht, kötü talihli” (Ata 1998: 52), “talihsiz, mutsuz” (Toparlı ve Argunşah 2008: 204) → “Yalğanga nisbet kıldı Şemūd, haddın keçmeki birle; ol vaqtın kim ıyındı **bed-bağtrākı**.” [SKT 574b/6, 7 (Sağol 1993: 356)], “Avvalkı ummatlarda **bedbağtrākı** ol kişi turur kim ‘ammum oğlı ‘Alîni şehid kılgay, tēp aytıp turur.” [NF 153-7, 8 (Eckmann 2004: 106)].

ğorraq “en alçak, en hakir” (Sağol 1995: 57) < ħor “hor, alçak” (Yüce 1993: 126), “hakir, adi, aşağı, değersiz; alçak gönüllü” (Sağol 1995: 57), “hor, aşağı, bayağı” (Ata 1997-II: 250), “hor, adi, bayağı, aşağılık” (Ata 1998:

⁶⁰ Bu eki alan örnekler, metin yayınlarının dizinlerinde, ilgili madde başının altında gösterilmiştir.

174), “değersiz, hor” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “Taķı ol cihānung kını **ħorraq** taķı anlar yāri birilmesler.” [SKT 456b/4, 5 (Sağol 1993: 268)], “Dünyā taķı dünyānıñ mālı anıñ ħatında küldin taķı **ħorraq bolğay**; ħüküm işinde rişvet almağay; Tañğrıdın ħorğğan bolğay.” [NF 151-3, 4 (Eckmann 2004: 105)].

ħoşraq < ħoş “hoş, iyi, güzel” (Yüce 1993: 126, Ata 1997-II: 250, Ata 1998: 174), “iyi, güzel, hoş” (Sağol 1995: 58), “güzel, iyi, hoş” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “melāmet muħib köñli tiryāķı ol / eger taşlasalar bu **ħoşraqı ol**” [MM 319/1, 2 (Toparlı ve Argunşah 2008: 139)].

rāstraq “daha doğru, en doğru; daha doğru, daha tesirli” (Sağol 1995: 128) < rāst “doğru, gerçek, hak; doğruluk, sadakat” (Sağol 1995: 128), “doğru, gerçek, dürüst” (Ata 1997-II: 520), “doğru, gerçek, düzgün, nizamlı; hazır” (Ata 1998: 349), “doğru, gerçek, uygun, hak, mübarek” (Toparlı ve Argunşah 2008: 249) → “Taķı eger anlar aysalar irdi: ‘Eşittük taķı boyun südük, taķı işitgil, taķı küygül bizge!’; bolğay irdi yaħşıraq anlarğa, taķı **rāstraq**.” [SKT 83b/5-7 (Sağol 1993: 46)], “İbnü Mes‘ūd *raşhu* aydı: Ĥalklarda seziki **rāstraq** üç kimerse erdi.” [NF 112-7, 8 (Eckmann 2004: 80)].

sezāraq “daha lâıyık, daha uygun” (Sağol 1995: 136) < sezā “uygun, lâıyık, yaraşır” (Sağol 1995: 136, Ata 1997-II: 555, Ata 1998: 371), “uygun, yaraşır, layık” (Toparlı ve Argunşah 2008: 254) → “Taķı **sezāraq** kim bilmesler ol nerselerniñ ħadlarını kim indürdi Tangrı, resülü üze.” [SKT 195a/1, 2 (Sağol 1993: 106)], “Biri aydı: devāt birle tepere urmaķķa sen **sezāraq-sen**.” [KE 135v3, 4 (Ata 1997-I: 191)].

sustraq “en dayanıksız, en çürük” (Sağol 1995: 141) < sust “gevşek, zayıf, güçsüz” (Sağol 1995: 141), “tenbel, gevşek, sölpük, ağır kanlı” (Ata 1998: 383) → “Taķı ħaķıķat üze ewlerning **sustraqı**, örümçük ewi; eger bilürler irseler.” [SKT 382b/7, 8 (Sağol 1993: 221)].

/+slz/+sUz/

/+slz/+sUz/ eki, adlardan genellikle olumsuzluk ifadesi taşıyan, yokluk, yoksunluk vb. bildiren sıfatlar yapar. Harezmi Türkçesinde de sık kullanılan bu ekle olumsuz anlamda adlar yapılmış; türetilen adlar, cümlede sıfat görevinde kullanılabilmektedir (Hacıeminoğlu 1997: 43). Dönem metinlerinde ad, sıfat ve zarf türeten /+slz/+sUz/, üzerine gelen /+llk/+lUk/ yapım ekiyle genişletilen adlar da oluşturmuştur (Kalsın 2013: 95). Aşçı da bu ekin “bulunmama, var olmama” ifadesi taşıyan olumsuz sıfatlar yaptığını; olumlu karşılığın olmadığı kimi örneklerde, geldiği kökün “bulunmadığı veya az bulunduğu” yönünde bir anlam verdiğini ve zarf görevinde sözcükler türettiğini belirtir (Aşçı 2019: 484, 485). /+slz/+sUz/ eki, taradığımız metinlerde de Farsça adlara gelerek bir kavramın yokluğunu, yetersizliğini, ona sahip olmama durumunu vb. bildiren adlar ve sıfatlar türetmiştir:

ābrūsuz⁶¹ < ābrūy “yüz suyu, itibar” (Yüce 1993: 83) → “...közerti özin kirlü boldı yüzi suwı, töküldi yüzi suwı, **ābrūy-suz boldı**...” [ME 171-8 (Yüce 1993: 66)].

bahtsız⁶² “bahtsız, bedbaht” (Sağol 1995: 21) < baht “talih, şans” (Yüce 1993: 97), “talih, kısmet” (Sağol 1995: 21), “baht, şans, talih” (Ata 1997-II: 70), “uğur, talih, kader, yazı” (Toparlı ve Argunşah 2008: 203) → “...erdem-

⁶¹ ME dizininde, ābrūy maddesi altında gösterilmiştir.

lü-ken **bahtsız boldı** er, ruzsuz boldı er...” [ME 116-2 (Yüce 1993: 54)], “Taķı kulluķ kılur men İdimge, bolğay kim bolmasam İdimge kulluķ kılmaķ birle **bahtsız**.” [SKT 297a/2, 3 (Sağol 1993: 166)] || **bahtsız**⁶³ “*sf.* Bahtı kötü olan, mutsuz, talihsiz, kadersiz, kötü talihi, bibaht.” [TS (TDK 2011: 236)] < **baht** “*a. Far. baht* 1. Gelecekteki olayları kaçınılmaz bir biçimde belirleyen ilahi iradenin insan ve toplum için çizdiği yaşayış biçimi, kader, talih. 2. Şans.” [TS (TDK 2011: 235)].

bāksiz⁶⁴ < bāk “korku” (Yüce 1993: 97, Toparlı ve Argunşah 2008: 203), “korku, kaygı” (Ata 1998: 43) → “...sewündürdi anı öñgin kişi kördi anı **bāk-siz kıldı** anı, ĥaddin keçürdi anı...” [ME 12-5 (Yüce 1993: 33)].

bānīsiz⁶⁵ < bānī “yaptıran” (Toparlı ve Argunşah 2008: 203) → “binā **bānīsiz bolmaķı** bil muħāl / yıdığ kaçresindin sēniğ tēg cemāl” [MM 29/1, 2 (Toparlı ve Argunşah 2008: 95)].

cānsız “cansız” (Ata 1998: 92) < cān “can; samimi, içten” (Ata 1997-II: 150), “can, ruh” (Ata 1998: 92), “ruh, hayat, can” (Toparlı ve Argunşah 2008: 212) → “Munuñ tēg **cānsız** neerselerke ‘ibādat kılur-siz, taķı ‘ālamnı yaratğan törütgen bir u bar Tañrıǵa ‘ibādat kılmaķ-siz...” [NF 217-1, 2 (Eckmann 2004: 149)] || **cansız**⁶⁶ “*sf.* 1. Canını yitirmiş, ölmüş. 2. Canlı olmayan (varlık), camit. 3. *zf. mec.* Güçsüz, mecalsiz bir biçimde. 4. *mec.* İlgi uyandırmayan, sönük. 5. *mec.* Durgun.” [TS (TDK 2011: 444)] < **can** “*a. Far. cān* 1. İnsan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümlle vücuttan ayrılan madde dışı varlık. 2. Yaşama, hayat. 3. Güç, dirilik. 4. Kişi, birey. 5. İnsanın kendi varlığı, özü. 6. Gönül. 7. Bektaşilik ve Mevlevilikte tarikat kardeşi. 8. *sf.* Çok içten, sevimli, sevilen, şirin.” [TS (TDK 2011: 437)].

destürsüz “izinsiz” (Ata 1997-II: 169, Ata 1998: 109), < destür⁶⁷ “izin, ruhsat, müsaade” (Ata 1997-II: 169, Ata 1998: 109) → “Oğlan aydı: men anamdın **destürsüz** minmez-men.” [KE 128v5 (Ata 1997-I: 180)], “Özi men yokumda ewümge kirip mēndin **destürsüz** mālınmı alur taķı ĥarc kılur, tēdi erse...” [NF 285-15, 16 (Eckmann 2004: 197)] || **destursuz**⁶⁸ “*sf.* 1. İzinsiz. 2. *zf.* İzinsiz bir biçimde.” [TS (TDK 2011: 643)] < **destur** “*a. Far. destür* esk. 1. İzin, müsaade. 2. *ünl. (destu:r)* ‘Yol verin, savulun, izin verin’ anlamlarında kullanılan bir söz. 3. *ünl. (destu:r)* Karanlık, ıssız yerlere pis veya atık su dökerken cin çarpmasın diye yüksek sesle söylenen bir söz.” [TS (TDK 2011: 643)].

endīşesiz “kaygısız” (Yüce 1993: 119), “düşüncesiz, endişesiz” (Ata 1998: 123) < endīşe “düşünme, düşünce” (Yüce 1993: 119), “düşünce” (Ata 1997-II: 190), “düşünce; endişe, kaygı” (Ata 1998: 123) → “...azın azın uķtı sözni **endīşe-siz** kirdi işge, kemişdi kendü özin kücey işge...” [ME 180-5 (Yüce 1993: 69)], “Bu işke **endīşesiz**

⁶² ME ve SKT dizinlerinde, baht maddesi altında gösterilmiştir.

⁶³ **bahtsız olmak** “Bahtı kötü, mutsuz, talihsiz olmak.” [TS (TDK 2011: 236)]; **bahtsızın bağına yağmur, ya taş yağar ya dolu** “‘Talihsizin işleri ters gider, bağına yağmur yerine taş veya dolu yağar’ anlamında kullanılan bir söz.” [TS (TDK 2011: 236)].

⁶⁴ ME dizininde, bāk maddesi altında gösterilmiştir.

⁶⁵ MM dizininde, bānī maddesi altında gösterilmiştir.

⁶⁶ **cansız düşmek** “Hastalık veya yorgunluk yüzünden bitkin bir duruma gelmek.” [TS (TDK 2011: 444)]; **cansız hedef** “*a. ask.* İnsan ve hayvan dışında ateş etmek için seçilen hedef.” [TS (TDK 2011: 444)]; **kansız cansız** “*sf. mec.* Kanı az olan, zayıf, bitkin (kimse).” [TS (TDK 2011: 1300)].

⁶⁷ KE dizininde, Arapça kökenli olduğu belirtilmiştir.

⁶⁸ **destursuz atmak** “Kolay yalan söyleyebilmek, palavra atmak.” [TS (TDK 2011: 643)]; **destursuz başa gireni sopa ile kovarlar** “‘Bir yere izinsiz girmek veya bir işe izinsiz el atmak kötü karşılır’ anlamında kullanılan bir söz.” [TS (TDK 2011: 643)].

kirgen kişi üküş nedâmat yeğey, hem taķı tegme kişi munı kılı bilmegey...” [NF 145-8 (Eckmann 2004: 101)] || **endişesiz** “*sf.* Endişesi olmayan.” [TS (TDK 2011: 798)] < **endişe** “*a. Far. endiše* 1. Tasa, kaygı. 2. Kuşku. 3. Korku. 4. Düşünce.” [TS (TDK 2011: 798)].

hüşsuz “aklı başından gitmiş, kendinden geçmiş” (Ata 1997-II: 252) < hüş “akıl, us” (Ata 1997-II: 252, Ata 1998: 175) → “Ol kün üç yüz altmış yolu **hüşsuz boldı** öñiñe keldi erse yana yığladı.” [KE 72r15, 16 (Ata 1997-I: 100)].

kilidsiz “kilitsiz” (Ata 1998: 242) < kilid “” (Ata 1997-II: 353), “anahtar” (Ata 1998: 242) → “Eger Peyğambar ‘as’nuñg mezârınıñg kılı **kilidsiz** özi açılsa, mēni Peyğambar ‘as hırdmatıñga defn kılığay-siz...” [NF 103-15, 16 (Eckmann 2004: 75)] || **kilitsiz**⁶⁹ “*sf.* 1. Kilidi olmayan. 2. Kilitlenmemiş.” [TS (TDK 2011: 1441)] < **kilit**, **-di** “*a. Far. kelid, kilid* 1. Anahtar, düğme gibi takılıp çıkarılabilen bir parça yardımıyla çalışan kapatma aleti. 2. *den.* Bir yanı değirmi, öbür yanına demir çubuk geçirilmiş olan yarım halka. 3. *hık.* Atların alnından alt çenesine uzanan beyazlık.” [TS (TDK 2011: 1440)].

mazasız “tatsız” (Yüce 1993: 156) < maza “tat, lezzet” (Yüce 1993: 156) ~ meze “tat, lezzet” (Ata 1997-II: 439, Toparlı ve Argunşah 2008: 239), “tat, lezzet, yapılan işten duyulan zevk” (Ata 1998: 291) → “...awladı anı **mazasız boldı** anıñg üze tiriglik, bulgandı anıñg üze tirigliki...” [ME 172-7 (Yüce 1993: 67)].

nişansız⁷⁰ “işaretsiz, belirsiz” (Yüce 1993: 161) < nişan⁷¹ “işaret, nişan, iz” (Yüce 1993: 160), “işaret, alâmet, belirti, nişan; iz, yara izi” (Sağol 1995: 114), “nişan, iz, belirti” (Ata 1997-II: 469), “nişan, belirti, işaret, iz” (Ata 1998: 316), “iz, işaret, belirti, nişan” (Toparlı ve Argunşah 2008: 245) → “...işletti anı **nişan-sız kıldı** nērseni, belgüsüz koydı nēmeni...” [ME 29-3 (Yüce 1993: 36)], “nişanı **nişansız** bulu bilmegey / munı tökmeginçe anın tolmas ol” [MM 268/3, 4 (Toparlı ve Argunşah 2008: 131)] || **nişansız** “*sf.* Belirleyici bir işareti, alameti, nişanı olmayan.” [TS (TDK 2011: 1774)] < **nişan** “*a. Far. nişân* 1. İşaret, iz, belirti, alamet. 2. Nişanlanma sırasında yapılan tören. 3. Evlenmek üzere birbirine söz verme, nişanlanma. 4. Kurşun, taş vb. ile vurulmak istenen hedef. 5. Hedefi vurmak için silah, ok vb. ne gerekli doğrultuyu verme. 6. Devlet nişanı.” [TS (TDK 2011: 1773, 1774)].

rûzsuz “bahtsız, kısmetsiz” (Yüce 1993: 170) < rûz “gün; gündüz; güneş; yüz; iyi şans; fırsat...” (Steingass 1963: 592), “gün” (Ata 1997-II: 526) → “...erdem-lü-ken bahtsız boldı er, **ruzsuz boldı** er...” [ME 116-2 (Yüce 1993: 54)].

tığsız⁷² “yasaklanmamış” (Sağol 1995: 155) < tığ “kılıç; yasa, kanun.” (Sağol 1995: 155) → “...taķı tökülmiş suw içinde, taķı hoşluğğa ketürgen üküş meyve içinde, kesilmemiş taķı **tığsız**, taķı kötrülmüş töşekler içinde.” [SKT 511b/9-512a/1 (Sağol 1993: 306)].

⁶⁹ **kilitsiz küreksiz** “*sf. mec.* Açık, kilitlenmemiş.” [TS (TDK 2011: 1441)].

⁷⁰ ME dizininde, kısa ünlülü gösterilmiştir. MM dizininde, nişan maddesi altında gösterilmiştir.

⁷¹ ME dizininde, Arapça kökenli olduğu belirtilmiştir.

⁷² SKT dizininde, tığ maddesi altında gösterilmiştir.

ümidsiz “ümitsiz” (Ata 1997-II: 681) < ümîd “ümit” (Ata 1997-II: 681) ~ ümîz “ümit” (Ata 1998: 455) → “...kamuğları keneştiler Şâlihni özümüzdin **ümidsiz kılalıh** tédiler...” [KE 34v2, 3 (Ata 1997-I: 48)] || **ümitsiz** “sf. Umutsuz.” [TS (TDK 2011: 2446)] < **ümit**, **-di** “a. (ümi:di) Far. umîd Umut.” [TS (TDK 2011: 2445)].

1.2. Birden Fazla Ekle Genişletilmiş Biçimler

1.2.1. Addan Türetilen Ad Tabanları

/+II/+IU/ + /+IIk/+IUk/

bahtluluk “bahtlilik” (Yüce 1993: 97) < bahtlı⁷³ < baht “talih, şans” (Yüce 1993: 97), “talih, kısmet” (Sağol 1995: 21), “baht, şans, talih” (Ata 1997-II: 70), “uğur, talih, kader, yazı” (Toparlı ve Argunşah 2008: 203) → “...‘acemî edgü baht-lıg boldı taķı kırtuldu edgü **baht-luluk** tewe başın kötürdi taķı iki közin yumdı...” [ME 8-1, 2 (Yüce 1993: 32)] || **bahtlilik**, **-ği** “a. Bahtlı olma durumu.” [TS (TDK 2011: 236)] < **baht** “a. Far. *baht* 1. Gelecekteki olayları kaçınılmaz bir biçimde belirleyen ilahi iradenin insan ve toplum için çizdiği yaşayış biçimi, kader, talih. 2. Şans.” [TS (TDK 2011: 235)].

renklülük “renklilik” (Yüce 1993: 170) < renk “renk” (Yüce 1993: 170) ~ reng “renk” (Sağol 1995: 129), “renk; tarz, hal” (Ata 1997-II: 521), “renk, beniz” (Ata 1998: 351) → “...bu doğ **renk-lülük** aķtı taķı taķıldı yaş közdin, yulundi yaş közdin...” [ME 163-1 (Yüce 1993: 64)] || **renklilik**, **-ği** “a. Renkli olma durumu.” [TS (TDK 2011: 1974)] < **renk**, **-gi** “a. Far. *reng* 1. Cisimler tarafından yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyum. 2. *meç*. Nitelik: İşin rengi değiştirdi. 3. *meç*. Çeşitlilik.” [TS (TDK 2011: 1973)].

/+sIz/+sUz/ + /+IIk/+IUk/

baksizlik “korkusuzluk, cesaret” (Yüce 1993: 97) < baksiz⁷⁴ < bāk “korku” (Yüce 1993: 97, Toparlı ve Argunşah 2008: 203), “korku, kaygı” (Ata 1998: 43) → “...endişe-siz tüşdi işge, **bāk-siz-lik kıldı** işde āsanlık kıldı işde...” [ME 187-4, 5 (Yüce 1993: 70)].

rüzsuzluk⁷⁵ “bahtsızlık, kısmetsizlik” (Yüce 1993: 170) < rüzsuz “bahtsız, kısmetsiz” (Yüce 1993: 170) < rüz “gün; gündüz; güneş; yüz; iyi şans; fırsat...” (Steingass 1963: 592), “gün” (Ata 1997-II: 526) → “...ol edeb-nüñg **rüzsuzluğu** ant-lu boldı anıñ birle...” [ME 116-3 (Yüce 1993: 54)].

/+sIz/+sUz/ + /+rAk/

bahtsızrak⁷⁶ “çok talihsiz, çok bedbaht” (Sağol 1995: 21) < bahtsız “bahtsız, bedbaht” (Sağol 1995: 21) < baht “talih, şans” (Yüce 1993: 97), “talih, kısmet” (Sağol 1995: 21), “baht, şans, talih” (Ata 1997-II: 70), “uğur, talih, kader, yazı” (Toparlı ve Argunşah 2008: 203) → “Köymez anga, meger ol **bahtsızrak**, kim yalganğa nisbet kıldı taķı yüz ewürdi.” [SKT 575b/2, 3 (Sağol 1993: 357)].

⁷³ ME dizininde, baht maddesi altında gösterilmiştir.

⁷⁴ ME dizininde, bāk maddesi altında gösterilmiştir.

⁷⁵ ME dizininde, kısa ünlülü gösterilmiştir.

⁷⁶ SKT dizininde, baht maddesi altında gösterilmiştir.

/+slz/ + /+(l)n/⁷⁷

cânsızın⁷⁸ (Toparlı ve Argunşah 2008: 212) *krş.* *cânsız* “cansız” (Ata 1998: 92) < *cân* “can; samimi, içten” (Ata 1997-II: 150), “can, ruh” (Ata 1998: 92), “ruh, hayat, can” (Toparlı ve Argunşah 2008: 212) → “cemâd **cânsızın** ol ne işe yarar / kulak mu eşitür bu köz mü körer” [MM 346/1, 2 (Toparlı ve Argunşah 2008: 143)].

1.2.2. Addan Türetilen Eylem Tabanları

/+A-/ + /-mAk/

nazamak⁷⁹ “naz, küstahlık” (Yüce 1993: 159) < *naza-* “naz etmek” (Yüce 1993: 159) < *nâz* “naz” (Yüce 1993: 159), “yalvarma, naz” (Toparlı ve Argunşah 2008: 243) → “...koydu anı nâzadı aṅga, bayıdı aṅga, avağ kıldı **nâzamak** yâ bayımağ, awağ ḥör kıldı anı...” [ME 38-7, 8 (Yüce 1993: 38)].

/+IA-/ + /-mAk/

ârzulamak⁸⁰ “arzulama, arzu” (Sağol 1995: 14) < *ârzûla-* “özlemek, istemek” (Yüce 1993: 93), “arzu etmek, istemek” (Sağol 1995: 14), “arzulamak, istemek” (Ata 1997-II: 36, Ata 1998: 22) < *ârzû* “istek” (Yüce 1993: 93), “arzu” (Sağol 1995: 14), “arzu, istek” (Ata 1997-II: 36, Ata 1998: 22), “istek, arzu” (Toparlı ve Argunşah 2008: 200) → “Ḥaḳîḳat üze siz kelür mü siz erenlerge, **ârzulamak** üçün tişilerdin bisre?” [SKT 156a/2, 3 (Sağol 1993: 85)] || **arzulamak** “(-i) istek duymak, özlemek, istemek.” [TS (TDK 2011: 161)] < **arzu** “a. Far. *ârzû* 1. İstek, dilek. 2. Heves.” [TS (TDK 2011: 161)].

ḥorlamak⁸¹ (Ata 1998: 174) < *ḥorla-* “hor görmek” (Yüce 1993: 126), “hakir ve zelil hâle getirmek, alçaltmak” (Sağol 1995: 57), “horlamak, aşağılamak” (Ata 1997-II: 250), “horlamak, aşağılamak, küçük görmek” (Ata 1998: 174) < *ḥor* “hor, alçak” (Yüce 1993: 126), “hakir, adi, aşağı, değersiz; alçak gönüllü” (Sağol 1995: 57), “hor, aşağı, bayağı” (Ata 1997-II: 250), “hor, adi, bayağı, aşağılık” (Ata 1998: 174), “değersiz, hor” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “Ḳuma bir ḥatun ḳatında oynamak ḥatunı **ḥorlamak bolur**, andağ ḳılmağ kerekmez.” [NF 192-14 (Eckmann 2004: 132)] || **horlamak (II)** “(-i) Birinin gönlünü incitircesine davranmak, hor görmek.” [TS (TDK 2011: 1109)] < **hor** “sf. Far. *ḥ* *ār* Değersiz, önemi olmayan, aşağı.” [TS (TDK 2011: 1109)].

râstlamak⁸² “doğrulama, tasdik etme” (Sağol 1995: 128) < *râstla-* “doğrulamak, tasdik etmek” (Sağol 1995: 128) < *râst* “doğru, gerçek, hak; doğruluk, sadakat” (Sağol 1995: 128), “doğru, gerçek, dürüst” (Ata 1997-II: 520), “doğru, gerçek, düzgün, nizamlı; hazır” (Ata 1998: 349), “doğru, gerçek, uygun, hak, mübarek” (Toparlı ve

⁷⁷ Korkmaz, “/+slzln (< +slz+ln)/” ekini, yokluk ifade eden /+slz/ ekiyle /+ln/ araç durumu ekinin “kaynaşmasından” oluşan birleşik bir ek olarak değerlendirmiştir. Korkmaz’a göre bu ek, addan zarf yapmakla birlikte (ör. “ansızın”) Türkiye Türkçesinde, /-mAk/ mastar ekinden sonra gelip /-mAdAn/ zarf-fiil ekine koşut zarflar da türetir (Korkmaz 2003: 65). Kalıplaşmış bu kullanım, Çağatay Türkçesinde de görülmektedir: “*ḳulsızın sultân ḥôş érmes* ‘kulsuz sultanlık hoş değildir’ TN 283a:3, *susızın öl-* ‘susuzluktan ölmek’ L Div. 50b:8, *şeksizin* ‘şüphesiz olarak’ G Div. 107a:11, *hiç şeksizin* ‘hiç şüphesiz olarak’ SS III:41” (Eckmann 2005: 77).

⁷⁸ MM dizininde, *cân* maddesi altında gösterilmiştir.

⁷⁹ ME dizininde, kısa ünlü gösterilmiştir.

⁸⁰ SKT dizininde, *ârzûla-* maddesi altında gösterilmiştir.

⁸¹ NF dizininde, *ḥorla-* maddesi altında gösterilmiştir.

⁸² SKT dizininde, *râstla-* maddesi altında gösterilmiştir.

Argunşah 2008: 249) → “Taķı bolmadı bu Qur’an kim çatılsa, Tangrıdın bisre; veli ol nirsening **rāstlamakı** kim ileyinde taķı kitābnung ayırtlamakı.” [SKT 205a/3-5 (Sağol 1993: 112)] || **rastlamak** “(-e) 1. Bir kimse ile karşı karşıya gelmek, karşılaşmak, rast gelmek, tesadüf etmek. 2. Herhangi bir şeyle karşı karşıya gelmek. 3. Atılan şey hedefi bulmak, rast gelmek.” [TS (TDK 2011: 1966)] < **rast (I)** “*sf. Far. rāst esk.* 1. Doğru, düzgün. 2. a. Tesadüf. 3. a. Atılan şey hedefi vurma.” [TS (TDK 2011: 1965)].

/+IA-/ + /-gAn/

ārzūlağan⁸³ < ārzūla- “özlemek, istemek” (Yüce 1993: 93), “arzu etmek, istemek” (Sağol 1995: 14), “arzulamak, istemek” (Ata 1997-II: 36, Ata 1998: 22) < ārzū “istek” (Yüce 1993: 93), “arzu” (Sağol 1995: 14), “arzu, istek” (Ata 1997-II: 36, Ata 1998: 22), “istek, arzu” (Toparlı ve Argunşah 2008: 200) → “...ya’ni eger fercidin zinā mevcūd bolsa, ol köngli **arzulaganı** rāst ārzular ěrmiş ve eger fercidin zinā mevcūd bolmasa, ol köngli **arzulaganı** yalğan ermiş, tēp aydı.” [NF 351-5, 6 (Eckmann 2004: 244)].

āzārlağan⁸⁴ < azarla- “incitmek” (Yüce 1993: 96) ~ **āzārla-** “azarlamak, eziyet ve işkence etmek” (Ata 1997-II: 66), “azarlamak, incitmek, eziyet etmek, zarar vermek” (Ata 1998: 39) < āzār “incitme, azar” (Yüce 1993: 96), “eziyet etme, incitme” (Sağol 1995: 20), “azar, incitme, kötülük, zulüm” (Ata 1998: 39) → “...Mevlī ta’ālā yarlık ıddı: ey imān keltürgenler sizler Mūsini **āzārlaganlardın** bolmañ...” [KE 119v17, 18 (Ata 1997-I: 168)], “İmānsız çıkkanım şümlükü taķı Peygāambar ‘as[nı] **āzārlaganım** şümlükü turur.” [NF 18-9 (Eckmann 2004: 14)].

fermānlağan⁸⁵ < fermānla- “buyurmak, emretmek” (Ata 1997-II: 223, Ata 1998: 147) < fermān “ferman, emir” (Ata 1997-II: 223), “ferman, buyruk, emir” (Ata 1998: 146), “buyruk, emir” (Toparlı ve Argunşah 2008: 219) → “Ol **fermānlağan** ferişte aydı kim: Falān hāliş Tañgrı üçün ġazāt kıılmaķğa çıktı, tēp bitigil, tēdi erse, ol taķı bitidi.” [NF 405-6, 7 (Eckmann 2004: 282)].

ħorlağan⁸⁶ “hor gören, horlayan” (Sağol 1995: 57) < ħorla- “hor görmek” (Yüce 1993: 126), “hakir ve zelil hāle getirmek, alçaltmak” (Sağol 1995: 57), “horlamak, aşağılamak” (Ata 1997-II: 250), “horlamak, aşağılamak, küçük görmek” (Ata 1998: 174) < ħor “hor, alçak” (Yüce 1993: 126), “hakir, adi, aşağı, değersiz; alçak gönüllü” (Sağol 1995: 57), “hor, aşağı, bayağı” (Ata 1997-II: 250), “hor, adi, bayağı, aşağılık” (Ata 1998: 174), “değersiz, hor” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “Bu söz birle mü siz **ħorlağanlar siz?**” [SKT 513b/1 (Sağol 1993: 307)].

rāstlağan⁸⁷ “doğrulayan, tasdik eden” (Sağol 1995: 128) < rāstla- “doğrulamak, tasdik etmek” (Sağol 1995: 128) < < rāst “doğru, gerçek, hak; doğruluk, sadakat” (Sağol 1995: 128), “doğru, gerçek, dürüst” (Ata 1997-II: 520), “doğru, gerçek, düzgün, nizamlı; hazır” (Ata 1998: 349), “doğru, gerçek, uygun, hak, mübarek” (Toparlı ve Argunşah 2008: 249) → “Taķı **irmez sen rāstlağan** bizni, taķı eger bolsa miz rāst ayğanlar.” [SKT 228a/1, 2 (Sağol 1993: 126)].

⁸³ NF dizininde, ārzūla- maddesi altında gösterilmiştir.

⁸⁴ NF ve KE dizinlerinde, āzārla- maddesi altında gösterilmiştir.

⁸⁵ NF dizininde, fermānla- maddesi altında gösterilmiştir.

⁸⁶ SKT dizininde, ħorla- maddesi altında gösterilmiştir.

⁸⁷ SKT dizininde, rāstla- maddesi altında gösterilmiştir. **Rāstlağan eren** “tasdik eden erkek” (Sağol 1995: 128), **rāstlağan tişi** “tasdik eden kadın” (Sağol 1995: 128).

/+IA-/ + /-mıŝ/

âzârlamıŝ⁸⁸ < azarla- “incitmek” (Yüce 1993: 96) ~ âzârla- “azarlamak, eziyet ve işkence etmek” (Ata 1997-II: 66), “azarlamak, incitmek, eziyet etmek, zarar vermek” (Ata 1998: 39) < âzâr “incitme, azar” (Yüce 1993: 96), “eziyet etme, incitme” (Sağol 1995: 20), “azar, incitme, kötülük, zulüm” (Ata 1998: 39) → “...bu kimerse kendü atası anasınğa sökmıŝ bolur, tağı ata anağa olar tü tèse, gazab birle ata ananı **âzârlamıŝ bolur.**” [NF 284-17/285-1 (Eckmann 2004: 197)].

/+IA-/ + /-p/

ârzûlap⁸⁹ < ârzûla- “özmek, istemek” (Yüce 1993: 93), “arzu etmek, istemek” (Sağol 1995: 14), “arzulamak, istemek” (Ata 1997-II: 36, Ata 1998: 22) < ârzû “istek” (Yüce 1993: 93), “arzu” (Sağol 1995: 14), “arzu, istek” (Ata 1997-II: 36, Ata 1998: 22), “istek, arzu” (Toparlı ve Argunşah 2008: 200) → “...Mevlî hâzretinde ‘Ömerin atı kâfirler defterindin yuyuldu, ‘Ömer saña kelü turur, **ârzûlap** tapdıñ utru çıķğıl.” [KE 196v21-197r1 (Ata 1997-I: 280)].

âzârlap⁹⁰ < azarla- “incitmek” (Yüce 1993: 96) ~ âzârla- “azarlamak, eziyet ve işkence etmek” (Ata 1997-II: 66), “azarlamak, incitmek, eziyet etmek, zarar vermek” (Ata 1998: 39) < âzâr “incitme, azar” (Yüce 1993: 96), “eziyet etme, incitme” (Sağol 1995: 20), “azar, incitme, kötülük, zulüm” (Ata 1998: 39) → “...titreyü başladınğ tédiler erse, ol aydı kim: Men Muḥammedni **âzârlap turur-men**, ol tağı mañğa karğap turur.” [NF 15-11 (Eckmann 2004: 11)].

fermānlap⁹¹ < fermānla- “buyurmak, emretmek” (Ata 1997-II: 223, Ata 1998: 147) < fermān “ferman, emir” (Ata 1997-II: 223), “ferman, buyruk, emir” (Ata 1998: 146), “buyruk, emir” (Toparlı ve Argunşah 2008: 219) → “Varaḳa esrük erdi, Ḥadıce ḳarabaŝlarığa **fermānlap erdi** altun idıŝlerge za’ ferān ezip ḳoyuñ.” [KE 192r5 (Ata 1997-I: 273)].

/+IA-/ + /-(y)U/⁹²

tazeleyü⁹³ “tekrar tekrar” (Yüce 1993: 184) < tâze “bayat olmayan, taze” (Sağol 1995: 150), “taze, körpe” (Ata 1997-II: 604), “yeni” (Ata 1998: 407) → “...**tâze-leyü** ögdi añğa yalıñğ kıldı anı tonların-dın...” [ME 56-8 (Yüce 1993: 41)].

/+IA-/ + /-gAn/ + /+llk/

⁸⁸ NF dizininde, âzârla- maddesi altında gösterilmiştir.

⁸⁹ KE dizininde, ârzûla- maddesi altında gösterilmiştir.

⁹⁰ NF dizininde, âzârla- maddesi altında gösterilmiştir.

⁹¹ KE dizininde, fermānla- maddesi altında gösterilmiştir.

⁹² Bayraktar, /-(y)U/ zarf-fiil ekinin işlevleri arasında kaydettiği “‘gibi’ anlamını veren” kullanımın /+IA-/ addan eylem yapma ekiyle /-yU/ zarf-fiil ekinde oluştuğunu ve eklendiği adı “gibi” anlamı kazandırarak yükleme bağıladığını belirtir. Bayraktar’a göre bu ekler, Harezmi Türkçesi eserlerinde de Türkçe ya da yabancı kökenli sözcüklere getirilerek aynı işlevde kullanılmıştır (Bayraktar 2004: 156, 157).

⁹³ ME dizininde, kısa ünlü gösterilmiştir.

râstlağanlık⁹⁴ < râstlağan “doğrulayan, tasdik eden” (Sağol 1995: 128) < râstla- “doğrulamak, tasdik etmek” (Sağol 1995: 128) < râst “doğru, gerçek, hak; doğruluk, sadakat” (Sağol 1995: 128), “doğru, gerçek, dürüst” (Ata 1997-II: 520), “doğru, gerçek, düzgün, nizamlı; hazır” (Ata 1998: 349), “doğru, gerçek, uygun, hak, mübarek” (Toparlı ve Argunşah 2008: 249) → “Men Tangrıning yalavaçı sizing tapa, **râstlağanlık hâli üze** ol nirsege kim ileyimde Tevritdin, taķı müjde birgenlik hâli üze yalavaç birle kelür songumdın, aning atı Aħmed.” [SKT 529a/1-3 (Sağol 1993: 317)].

/+IA-n-/ + /-mAk/

cüftlenmek⁹⁵ < cüftlen- “evlenmek” (Yüce 1993: 109, Ata 1998: 96) < cüft “çift, iki tane, eş” (Yüce 1993: 109), “çift; eş, zevce; koca, zevç” (Sağol 1995: 37), “çift, eş” (Ata 1997-II: 154), “eş, karı kocadan biri” (Ata 1998: 96), “çift” (Toparlı ve Argunşah 2008: 213) → “Kačan kim za’îfa kimerse **cüftlenmek** birle dîni ħiřârka kirür, ħarâmdın ma’ şiyatdın saklanur.” [NF 15-1, 2 (Eckmann 2004: 11)].

/+IA-n-/ + /-gAn/

hoşlanğan⁹⁶ “zevk alan, hoşlanan” (Sağol 1995: 58) < hoşlan- “beğenmek, hoşlanmak, zevk almak” (Sağol 1995: 58), “hoşlanmak, hoşuna gitmek” (Ata 1998: 174) < hoş “hoş, iyi, güzel” (Yüce 1993: 126, Ata 1997-II: 250, Ata 1998: 174), “iyi, güzel, hoş” (Sağol 1995: 58), “güzel, iyi, hoş” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “Niçe ħoddılar bûstânlardın taķı çeşmelerdın taķı ekinlerdın taķı edgü orundın taķı hoşluğdın, irdiler aning içinde **hoşlanğanlar**.” [SKT 474a/5-7 (Sağol 1993: 279)].

/+IA-n-/ + /-mİş/

horlanmış⁹⁷ “alçaltılmış” (Sağol 1995: 57) < horlan- “hor görülmek, horlanmak” (Sağol 1995: 57) < horla- “hor görmek” (Yüce 1993: 126), “hakir ve zelil hâle getirmek, alçaltmak” (Sağol 1995: 57), “horlamak, aşağılamak” (Ata 1997-II: 250), “horlamak, aşağılamak, küçük görmek” (Ata 1998: 174) < hor “hor, alçak” (Yüce 1993: 126), “hakir, adi, aşağı, değersiz; alçak gönüllü” (Sağol 1995: 57), “hor, aşağı, bayağı” (Ata 1997-II: 250), “hor, adi, bayağı, aşağılık” (Ata 1998: 174), “değersiz, hor” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “Taķı cavidâne bolur aniñ içinde, **horlanmış**.” [SKT 350b/1 (Sağol 1993: 200)].

/+IA-n-/ + /-mİşdA/⁹⁸

hoşlanmışta⁹⁹ < hoşlan- “beğenmek, hoşlanmak, zevk almak” (Sağol 1995: 58), “hoşlanmak, hoşuna gitmek” (Ata 1998: 174) < hoş “hoş, iyi, güzel” (Yüce 1993: 126, Ata 1997-II: 250, Ata 1998: 174), “iyi, güzel, hoş” (Sağol

⁹⁴ SKT dizininde, **râstlağanlık hâli üze** “doğrulayarak, tasdik ederek” (Sağol 1995: 128) sözcük grubunda geçmektedir.

⁹⁵ NF dizininde, cüftlen- maddesi altında gösterilmiştir.

⁹⁶ SKT dizininde, hoşlan- maddesi altında gösterilmiştir.

⁹⁷ SKT dizininde, horlan- maddesi altında gösterilmiştir.

⁹⁸ Bayraktar, /-mİş/ sıfat-fiil ekiyle /+DA/ bulunma durumu ekinin birleşmesiyle oluşan ve getirildiği eylemlere “-diğında, -diğı zaman” anlamları kazandıran bu zarf-fiil ekinin “gerçekleşme zamanları birbirlerine bağlı” iki eylemi bağladığını belirtir. Bayraktar’a göre Harezmi Türkçesi metinlerinde, “-mişda/-mişde” biçimlerinde görülen bu ek, yalın hâldeki kullanımıyla birlikte, “kiğın” ve “şoñ” zaman zarflarıyla da kullanılmaktadır (Bayraktar 2004: 246, 247).

⁹⁹ KE dizininde, hoşlan- maddesi altında gösterilmiştir.

1995: 58), “güzel, iyi, hoş” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “Cevâb: lügat içinde eşek arıgsızını yıdlap **hoşlanmıŝta** burnını yoŝaru kötürmek bolur.” [KE 232r13, 14 (Ata 1997-I: 335, 336)].

/+IA-n-/ + /-(I)p/

cüftlenip¹⁰⁰ < cüftlen- “evlenmek” (Yüce 1993: 109, Ata 1998: 96) < cüft “çift, iki tane, eş” (Yüce 1993: 109), “çift; eş, zevce; koca, zevç” (Sağol 1995: 37), “çift, eş” (Ata 1997-II: 154), “eş, karı kocadan biri” (Ata 1998: 96), “çift” (Toparlı ve Argunşah 2008: 213) → “Ol ma‘nidin ötrü özinge Zu’n-nüreyñ tédiler kim Peyğambar ‘as’nuñg êkki nür-didesini **cüftlenip turur erdi.**” [NF 125-3 (Eckmann 2004: 89)].

hoşlanıp¹⁰¹ < hoşlan- “beğenmek, hoşlanmak, zevk almak” (Sağol 1995: 58), “hoşlanmak, hoşuna gitmek” (Ata 1998: 174) < hoş “hoş, iyi, güzel” (Yüce 1993: 126, Ata 1997-II: 250, Ata 1998: 174), “iyi, güzel, hoş” (Sağol 1995: 58), “güzel, iyi, hoş” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “Kıur’ân oŝumak ‘âdeti / tesbiğ ayurda **hoşlanıp**” [KE 2v7 (Ata 1997-I: 4)].

/+IA-n-/ + /-U/

hoşlanu¹⁰² “eğlenerek” (Sağol 1995: 58) < hoşlan- “beğenmek, hoşlanmak, zevk almak” (Sağol 1995: 58), “hoşlanmak, hoşuna gitmek” (Ata 1998: 174) < hoş “hoş, iyi, güzel” (Yüce 1993: 126, Ata 1997-II: 250, Ata 1998: 174), “iyi, güzel, hoş” (Sağol 1995: 58), “güzel, iyi, hoş” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “Tağı ol vaŝtın kim ewrüdiler ehleri tapa, ewrüdiler **hoşlanu.**” [SKT 568b/1 (Sağol 1993: 349)].

/+IA-n-/ + /-dUr-/ + /-gAn/

meyvelendürgen < meyvelendür- “meyvelendirmek” (Sağol 1995: 107) < meyve “meyve” (Sağol 1995: 106) → “Tağı ıdduŝ yıllerni, yığaçları **meyvelendürgen.**” [SKT 253b/2 (Sağol 1993: 141)].

/+IA-n-/ + /-dUr-/ + /-(U)p/

cüftlendürüp¹⁰³ < cüftlen- “evlenmek” (Yüce 1993: 109, Ata 1998: 96) < cüft “çift, iki tane, eş” (Yüce 1993: 109), “çift; eş, zevce; koca, zevç” (Sağol 1995: 37), “çift, eş” (Ata 1997-II: 154), “eş, karı kocadan biri” (Ata 1998: 96), “çift” (Toparlı ve Argunşah 2008: 213) → “Tağı ‘Ataba atlıg oğlınğa Peyğambar ‘as’nuñg Ruŝayya atlıg ‘ayâlin **cüftlendürüp turur erdi.**” [NF 14-14 (Eckmann 2004: 11)].

/+IA-ŝ-/ + /-mAk/

râzlaşmak¹⁰⁴ “fısıldaşma, gizlice söyleşme” (Sağol 1995: 129) < râzlaş- “fısıldaşmak, gizlice söyleşmek” (Sağol 1995: 129) < râz “sır” (Yüce 1993: 169, Sağol 1995: 129, Ata 1998: 350, Toparlı ve Argunşah 2008: 250), “sır,

¹⁰⁰ NF dizininde, cüftlen- maddesi altında gösterilmiştir.

¹⁰¹ KE dizininde, hoşlan- maddesi altında gösterilmiştir.

¹⁰² SKT dizininde, hoşlan- maddesi altında gösterilmiştir.

¹⁰³ NF dizininde, cüftlen- maddesi altında gösterilmiştir.

¹⁰⁴ SKT dizininde, râzlaş- maddesi altında gösterilmiştir. **Râzlaşmak eyesi** “fısıldaşan, gizlice söyleşen” (Sağol 1995: 129).

giz” (Ata 1997-II: 521) → “Hâkîkat üze **râzlaşmak** iblîsдин, munung üçün kim kaçdurtsa anlarğa kim bittiler.” [SKT 520a/8, 9 (Sağol 1993: 312)].

/+IA-ş-/ + /-gAn/

râzlaşgen¹⁰⁵ “gizlice söyleşen” (Sağol 1995: 129) < rāzlaş- “fısıldaşmak, gizlice söyleşmek” (Sağol 1995: 129) < rāz “sır” (Yüce 1993: 169, Sağol 1995: 129, Ata 1998: 350, Toparlı ve Argunşah 2008: 250), “sır, giz” (Ata 1997-II: 521) → “Taķı kıkırduķ anı Tūrning sağ yanındın. Taķı yakın kılduķ, **râzlaşgen**.” [SKT 297a/8, 9 (Sağol 1993: 167)].

/+IA-ş-/ + /-(l)p/

râzlaşp¹⁰⁶ < rāzlaş- “fısıldaşmak, gizlice söyleşmek” (Sağol 1995: 129), “sırdaş olmak, sırları karşılıklı söylemek” (Ata 1997-II: 521) < rāz “sır” (Yüce 1993: 169, Sağol 1995: 129, Ata 1998: 350, Toparlı ve Argunşah 2008: 250), “sır, giz” (Ata 1997-II: 521) → “[Kābe] kavseynde burakın buldı erse **râzlaşp** / kap kıayaşın arturuban koldı ‘āşī ümmetin” [KE 181r19 (Ata 1997-I: 258)].

/+IA-t-/ + /-gAn/

âzârlatgan¹⁰⁷ < azarlat- “incitmek” (Yüce 1993: 96) ~ âzârlat- “eziyet etmek, incitmek” (Sağol 1995: 20), “azarlamak, incitmek” (Ata 1997-II: 66), “azarlamak, incitmek, kırmak” (Ata 1998: 40) < azarla- “incitmek” (Yüce 1993: 96) ~ âzârla- “azarlamak, eziyet ve işkence etmek” (Ata 1997-II: 66), “azarlamak, incitmek, eziyet etmek, zarar vermek” (Ata 1998: 39) < âzâr “incitme, azar” (Yüce 1993: 96), “eziyet etme, incitme” (Sağol 1995: 20), “azar, incitme, kötülük, zulüm” (Ata 1998: 39) → “...men taķı anı bilmedin sizdin burunraq alsam taķı tenāvul kılsam, kırkar-men kim ata ana **âzârlatganlardın** bolğaymen, tēp aydı erse, Fâtıma *razhā* aydı...” [NF 289-4, 5 (Eckmann 2004: 200)].

2. Addan Eylem Yapımı

2.1. Tek Ekli Türetmeler

/+A-/

/+A-/, Türk dilinin diğeri sahalarına koşut olarak Harezmi Türkçesinde de sık kullanılan; adlardan “etken-geçişli” ve “oluş bildiren geçişsiz” eylemler türeten bir yapım ekidir (Hacıeminoğlu 1977: 133, Toprak 2005: 43)¹⁰⁸. Taradığımız metinlerde, Farsça alıntılara getirilmiş tek örneği belirlenen bu ek, geçişsiz eylem türetmiştir:

naza¹⁰⁹ “naz etmek” (Yüce 1993: 159) < nāz “naz” (Yüce 1993: 159), “yalvarma, naz” (Toparlı ve Argunşah 2008: 243) → “...ēwdin barķ-dın kēsilib pārsalık kıldı **nāzadı** anıñg üze, ustahlıķ kıldı añga...” [ME 166-1 (Yüce 1993: 65)].

¹⁰⁵ SKT dizininde, rāzlaş- maddesi altında gösterilmiştir.

¹⁰⁶ KE dizininde, rāzlaş- maddesi altında gösterilmiştir.

¹⁰⁷ NF dizininde, âzârlat- maddesi altında gösterilmiştir.

¹⁰⁸ Korkmaz, /+A-/ ekinin Türkiye Türkçesinde de “yapma bildiren” geçişli eylemlerle “olma bildiren” geçişsiz eylemler türettiğini belirtmiştir (Korkmaz 2003: 112).

/+IA-/

/+IA-/ eki, Türk dilinin tüm sahalarda olduğu gibi Harezmi Türkçesinde de sık kullanılmıştır (Hacıeminoğlu 1977: 135). Geçişli ve geçişsiz eylemler türeten bu ek, eklendiği ada “yapmak, etmek, olmak, vurmak, kılmak” gibi anlamlar yüklemektedir. Harezmi Türkçesinde ekin, yansıma köklere gelen örnekleri de belirlenmiştir (Toprak 2005: 65, 68). Farsça alıntılara getirilmiş örnekleri taradığımız metinlerde de belirlenen /+IA/ eki, Türkiye Türkçesindeki işlevlerine koşut nitelikte geçişli ve geçişsiz eylemler türetmiştir¹¹⁰:

anbārla- “anbarlamak, depolamak” (Ata 1997-II: 27) < anbār “anbar” (Ata 1997-II: 27) → “...aşlık köp bolğanda yègü çaqlıg, eker çaqlıg alıp kıalsunlar, kıalğanın **anbārlasunlar**.” [KE 90r16 (Ata 1997-I: 126)] || **ambarlamak** “(-i) Depolamak.” [TS (TDK 2011: 112)] < **ambar** “a. Far. *anbār* 1. Genellikle tahıl saklanan yer. 2. Yiyecek ve bazı eşyanın saklandığı yer. 3. Geminin yük koymaya ayrılmış yeri. 4. *mec.* Genellikle tahılın çok üretildiği yer, bölge. 5. *min.* Kum, çakıl vb. yapı malzemesini ölçmekte kullanılan ve her yanı çoğunlukla 75 santimetre olan küp ölçek. 6. *tic.* Eşya taşıma işleri yapan kurum veya ortaklık.” [TS (TDK 2011: 112)].

ārzūla- “özlemek, istemek” (Yüce 1993: 93), “arzu etmek, istemek” (Sağol 1995: 14), “arzulamak, istemek” (Ata 1997-II: 36, Ata 1998: 22) < ārzū “istek” (Yüce 1993: 93), “arzu” (Sağol 1995: 14), “arzu, istek” (Ata 1997-II: 36, Ata 1998: 22), “istek, arzu” (Toparlı ve Argunşah 2008: 200) → “...öskedi anı, **ārzūladı** anı ārzūluğ boldı anıñ tapa...” [ME 148-5, 6 (Yüce 1993: 61)], “Taķı **ārzūlamazlar** anı ulaşu, ol nirse birle kim burun keçürdi eligleri.” [SKT 530b/8, 9 (Sağol 1993: 318)] || **arzulamak** “(-i) İstek duymak, özlemek, istemek.” [TS (TDK 2011: 161)] < **arzu** “a. Far. *ārzū* 1. İstek, dilek. 2. Heves.” [TS (TDK 2011: 161)].

azarla-¹¹¹ “incitmek” (Yüce 1993: 96) ~ **āzārla-** “azarlamak, incitmek, eziyet etmek, zarar vermek” (Ata 1998: 39) < āzār “incitme, azar” (Yüce 1993: 96), “eziyet etme, incitme” (Sağol 1995: 20), “azar, incitme, kötülük, zulüm” (Ata 1998: 39) → “...ıydı Ka’be-ge boğazlağū kölik-ni **āzārladı** anğa, āzārlattı anı...” [ME 56-3, 4 (Yüce 1993: 41)], “...bu kün seni öltürmek buyurdı, men seni **āzārlamas-men** tēp İlyāsınñ adaķınğa tüşdi...” [KE 159r16 (Ata 1997-I: 226)] || **azarlamak** “(-i) Kırıcı ve sert söz söylemek, paylamak, tekdir etmek.” [TS (TDK 2011: 214)] < **azar** “a. Far. *āzār* Paylama.” [TS (TDK 2011: 214)].

dāğla- “kızgın demirle gövdeye yara açmak” (Toparlı ve Argunşah 2008: 214) < dāğ “vücuda vurulan damga, işaret” (Ata 1998: 106) → “yüzin **dāğlağaylar** kaburğaların / hem arқан yaturup kıoyup ot kıorın” [MM 197/1, 2 (Toparlı ve Argunşah 2008: 121)] || **dağlamak** “(-i) 1. Kızgın bir demirle hayvan derisine damga vurmak. 2. Akan

¹⁰⁹ ME dizininde, kısa ünlülü gösterilmiştir.

¹¹⁰ Korkmaz, Eski Türkçeden bugüne kadar tüm lehçelerde işlek bir biçimde varlığını sürdüren bu ekin Türkiye Türkçesinde de tek ya da birden çok heceli adlardan ve ad soylu sözcüklerden geçişli ve geçişsiz eylemler türettiğini belirtmiş, ekin görevlerini “eklendiği adın gösterdiği nesne veya niteliği başka bir nesneye yönelten, o nesneden etkilenen geçişli fiiller türetme; adın karşıladığı nesnenin ortaya çıkmasını, oluşmasını sağlayan ve ‘yapma’ bildiren geçişli fiiller türetme; adın gösterdiği nesneyi araç olarak kullanma yoluyla o nesne ile yapılan işi gösteren geçişli fiiller türetme; adın gösterdiği nesneyi veya niteliği bir şeye kazandırmayı, katmayı, eklemeyi gösteren geçişli fiiller türetme; zaman gösteren adlardan, o zamanı içine alan ve zaman geçirmeyi bildiren fiiller türetme; sıfatlara ve yön gösteren bazı adlara gelerek genellikle o niteliği üzerinde bulunduran ve ‘olma’ bildiren geçişsiz fiiller türetme” biçiminde sıralamıştır (Korkmaz 2003: 116, 117).

¹¹¹ ME dizininde, kısa ünlülü gösterilmiştir.

kanı dindirmek veya hasta bölümleri ortadan kaldırmak için vücudun bir yerini kızdırılmış bir metal araçla yakmak. 3. *mec.* Çok sıcak, soğuk veya acı bir şey yakmak. 4. *mec.* Acısı yüreğine işlemek.” [TS (TDK 2011: 579)] < **dağ (II)** “*a. Far. dāğ* 1. Kızgın bir demirle vurulan damga, nişan. 2. İyileştirmek için vücudun hastalıklı bölümüne kızgın bir araçla yapılan yanık. 3. *mec.* Büyük üzüntü, acı.” [TS (TDK 2011: 576)].

fermānla- “buyurmak, emretmek” (Ata 1997-II: 223, Ata 1998: 147) < fermān “ferman, emir” (Ata 1997-II: 223), “ferman, buyruk, emir” (Ata 1998: 146), “buyruk, emir” (Toparlı ve Argunşah 2008: 219) → “Bulutğa **fermānladı[lar]** yıpar, gül-âb keltürüp Süleymānıñ tegresinde saçtılar...” [KE 148v14, 15 (Ata 1997-I: 211)], “Kaçan kim özi tün buçuķı keçse, töşektin turup âbdast kılsa, ol cāriyaķa taķı **fermānlar erdi.**” [NF 321-13, 14 (Eckmann 2004: 223)].

güzārla- “eda etmek, yerine getirmek” (Ata 1998: 151) < güzār “geçme, geçerli olma” (Ata 1997-II: 228) → “...‘Alī razhu Peygāmbar ‘as hıdmatında aḥşam namāzını **guzārladı** taķı éwinge keldi.” [NF 142-1 (Eckmann 2004: 99)].

hāmla-¹¹² “hamlamak” (Yüce 1993: 125) < hām “ham, çiğ” (Ata 1997-II: 237), “işlenmemiş, sade” (Ata 1998: 161) → “...tayandı anıñg üze **hām-ladı** aḥ-dın, ta‘ām-dın, siñgmedi anıñg ta‘ām...” [ME 146-7, 8 (Yüce 1993: 61)] || **hamlamak** “(nsz) Uzun süre idman yapmama, hareket etmeme yüzünden gücünü veya çevikliğini yitirmek.” [TS (TDK 2011: 1039)] < **ham** “*sf. Far. hām* 1. Yenecek kadar olgun olmayan (meyve), olmamış. 2. İşlenmemiş (madde). 3. İdmansız. 4. *mec.* Gerçekleşme kolaylığı veya imkânı olmayan. 5. *mec.* Kaba, toplum kurallarını bilmeyen, incelmemiş.” [TS (TDK 2011: 1036)].

horla- “hor görmek” (Yüce 1993: 126), “hakir ve zelil hâle getirmek, alçaltmak” (Sağol 1995: 57), “horlamak, aşağılamak” (Ata 1997-II: 250), “horlamak, aşağılamak, küçük görmek” (Ata 1998: 174) < hor “hor, alçak” (Yüce 1993: 126), “hakir, adi, aşağı, değersiz; alçak gönüllü” (Sağol 1995: 57), “hor, aşağı, bayağı” (Ata 1997-II: 250), “hor, adi, bayağı, aşağılık” (Ata 1998: 174), “değersiz, hor” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “Taķı ol vaķtın kim sınaa anı taķı tar kılsa anıñg üze rüzisin, aytur: ‘İdim **horladı** mini.’” [SKT 573a/6, 7 (Sağol 1993: 354)], “Yana feriştelere taķı bir kulnuñg ‘amalını kökke aḥurğaylar taķı bu ‘amalını azlağaylar taķı **horlağaylar.**” [NF 402-12, 13 (Eckmann 2004: 280)] || **horlamak (II)** “(-i) Birinin gönlünü incitircesine davranmak, hor görmek.” [TS (TDK 2011: 1109)] < **hor** “*sf. Far. hār* Değersiz, önemi olmayan, aşağı.” [TS (TDK 2011: 1109)].

rāstla- “doğrulamak, tasdik etmek” (Sağol 1995: 128) < rāst “doğru, gerçek, hak; doğruluk, sadakat” (Sağol 1995: 128), “doğru, gerçek, dürüst” (Ata 1997-II: 520), “doğru, gerçek, düzgün, nizamlı; hazır” (Ata 1998: 349), “doğru, gerçek, uygun, hak, mübarek” (Toparlı ve Argunşah 2008: 249) → “Taķı **rāstlamadı** taķı namāz kılmadı.” [SKT 557b/1 (Sağol 1993: 338)] || **rastlamak** “(-e) 1. Bir kimse ile karşı karşıya gelmek, karşılaşmak, rast gelmek, tesadüf etmek. 2. Herhangi bir şeyle karşı karşıya gelmek. 3. Atılan şey hedefi bulmak, rast gelmek.” [TS (TDK 2011: 1966)] < **rast (I)** “*sf. Far. rāst esk.* 1. Doğru, düzgün. 2. *a.* Tesadüf. 3. *a.* Atılan şey hedefi vurma.” [TS (TDK 2011: 1965)].

¹¹² ME dizininde, kısa ünlülü gösterilmiştir.

zencîrle- “zincirmek, zincire vurmak” (Ata 1997-II: 757) < zencîr “zincir” (Ata 1997-II: 757, Ata 1998: 498) ~ zincîr “zincir, pranga” (Ata 1998: 499) → “...şeytân kelip çerâğnı öçürürde Ya‘ kûb sekridi şeytânı tutup boynını **zencîrledi**...” [KE 62r8, 9 (Ata 1997-I: 86)] || **zincirmek** “(-i) 1. Zincirle bağlamak. 2. Art arda, peş peşe gelmek.” [TS (TDK 2011: 2661)] < **zincir** “a. Far. zencîr 1. Birbirine geçmiş bir sıra metal halkadan oluşan bağ. 2. Art arda gelen şeylerin oluşturduğu dizi. 3. Taşıtların kar veya buzda kaymaması için tekerleklerine takılan alet. 4. Altın veya gümüşten yapılmış takı. 5. esk. Hükümlülerin eline, ayağına vurulan demir bağ.” [TS (TDK 2011: 2660)].

zindânla- “zindana atmak” (Ata 1997-II: 758) < zindân¹¹³ hapisane, zindan” (Sağol 1995: 197), “zindan” (Ata 1997-II: 758, Ata 1998: 499) → “Cebre’îl aydı: İdi ‘azze ve celle anı **zindânlaş**, çıkarğıl.” [KE 157r21 (Ata 1997-I: 223)].

2.2. Birden Fazla Ekle Genişletilmiş Biçimler

Addan Türetilen Eylem Tabanları

/+IA-n-/¹¹⁴

azarlan-¹¹⁵ “gücenmek, incinmek” (Yüce 1993: 96) ~ **âzârlan-** “eziyet edilmek, incitilmek” (Sağol 1995: 20), “azarlanmak, zarar görmek, incinmek” (Ata 1997-II: 66) < azarla- “incitmek” (Yüce 1993: 96) ~ âzârla- “azarlamak, eziyet ve işkence etmek” (Ata 1997-II: 66), “azarlamak, incitmek, eziyet etmek, zarar vermek” (Ata 1998: 39) < âzâr “incitme, azar” (Yüce 1993: 96), “eziyet etme, incitme” (Sağol 1995: 20), “azar, incitme, kötülük, zulüm” (Ata 1998: 39) → “...âzâr boldı anıñ birle, **âzârlandı** anıñ birle...” [ME 191-5 (Yüce 1993: 71)], “Ol vaktın kim **âzârlandı** Tangrı yolu içinde, kıldı halk fitnesini Tangrının kını mengizlig.” [SKT 379a/2, 3 (Sağol 1993: 219)] || **azarlanmak** “(nsz) Paylanmak, kötü sözle karşılaşmak.” [TS (TDK 2011: 214)] < **azar** “a. Far. âzâr Paylama.” [TS (TDK 2011: 214)].

cüftlen- “evlenmek” (Yüce 1993: 109, Ata 1998: 96) < cüft “çift, iki tane, eş” (Yüce 1993: 109), “çift; eş, zevce; koca, zevç” (Sağol 1995: 37), “çift, eş” (Ata 1997-II: 154), “eş, karı kocadan biri” (Ata 1998: 96), “çift” (Toparlı ve Argunşah 2008: 213) → “...tâc keydi, tâc urundı **cüftlendi** tişi-ni...” [ME 186-6 (Yüce 1993: 70)], “Kıyay birinğiz kurbânını Hâkı tvî kabûl kılsa, ol **cüftlensün**, tedi erse, Kâbil êkinçi erdi.” [NF 237-12, 13 (Eckmann 2004: 235)] || **çiftlenmek** “(nsz) İkili duruma getirilmek.” [TS (TDK 2011: 544)] < **çift** “sf. Far. cuft 1. Birbirini tamamlayan iki tekten oluşan (nesnelere). 2. a. Bir erkek ve bir dişiden oluşan iki eş. 3. a. Toprağı sürmek için birlikte koşulan iki hayvan. 4. a. Küçük maşa veya cımbız.” [TS (TDK 2011: 542)].

¹¹³ KE dizininde, Arapça kökenli olduğu belirtilmiştir.

¹¹⁴ Hacıeminoğlu, /+IA-/ ekinin eylemden eylem yapma ekleriyle genişletilmiş biçimlerinden yalnızca /+IAN-/ ekine yer vermiş ve metinlerde geçen örnekleri kaydetmiştir. Hacıeminoğlu, bu ekin oluşma biçimine değinerek sık kullanıldığını belirtir (Hacıeminoğlu 1997: 136). /+IA/ ekinin Batı kaynaklı sözcüklere gelişi üzerine değerlendirmelerde bulunan Akalın, belirlediği örneklerden hareketle /+IAş-/ ve /+IAN-/ biçiminde ayrı ayrı addan eylem türeten ekler değil, /+IA-/ ekine çatı ekleri getirilerek geçişsiz yapılan eylemler olduğu görüşündedir (Akalın 1995: 98). Korkmaz ise Türkiye Türkçesinde de görülen bu türevlerden /+IAN-/ ve /+IAş-/ ekini, ayrı maddeler halinde ele almış ve açıklamıştır. Korkmaz, söz konusu eklerin kaynaşarak oluşmuş birleşik ekler olduğunu belirtir (Korkmaz 2003: 119, 120).

¹¹⁵ ME dizininde, kısa ünlülü gösterilmiştir.

horlan- “hor görülme, horlanma” (Sağol 1995: 57) < horla- “hor görmek” (Yüce 1993: 126), “hakir ve zelil hâle getirmek, alçaltmak” (Sağol 1995: 57), “horlamak, aşağılamak” (Ata 1997-II: 250), “horlamak, aşağılamak, küçük görmek” (Ata 1998: 174) < hor “hor, alçak” (Yüce 1993: 126), “hakir, adi, aşağı, değersiz; alçak gönüllü” (Sağol 1995: 57), “hor, aşağı, bayağı” (Ata 1997-II: 250), “hor, adi, bayağı, aşağılık” (Ata 1998: 174), “değersiz, hor” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “Tağı cavidâne bolur anı içinde, **horlanmış.**” [SKT 350b/1 (Sağol 1993: 200)] || **horlanmak** “(nsz) Hor görülme.” [TS (TDK 2011: 1110)] < hor “*sf. Far. ħār* Değersiz, önemi olmayan, aşağı.” [TS (TDK 2011: 1109)].

hoşlan- “neşelenme, sevinme” (Yüce 1993: 126), “beğenme, hoşlanma, zevk alma” (Sağol 1995: 58), “hoşlanma” (Ata 1997-II: 250), “hoşlanma, hoşuna gitme” (Ata 1998: 174) < hoş “hoş, iyi, güzel” (Yüce 1993: 126, Ata 1997-II: 250, Ata 1998: 174), “iyi, güzel, hoş” (Sağol 1995: 58), “güzel, iyi, hoş” (Toparlı ve Argunşah 2008: 223) → “...sordı ton dergi budaklandı **hoşlandı**, yüngül-lük etti...” [ME 166-2, 3 (Yüce 1993: 65)], “Andağ kıldılar, söz işittiler **hoşlandılar.**” [KE 120v4 (Ata 1997-I: 168)] || **hoşlanmak** “(-den) Hoşuna gitme, hoş bulma, hazzetme, sevmek. [TS (TDK 2011: 1112)] < hoş “*sf. Far. hoş* 1. Beğenilen, duyguları okşayan, zevk veren. 2. *zf.* Bununla birlikte. 3. *zf.* Beğenilen, duyguları okşayan bir biçimde.” [TS (TDK 2011: 1111)].

mazalan- “faydalanma” (Yüce 1993: 156) < maza “tat, lezzet” (Yüce 1993: 156) ~ meze “tat, lezzet” (Ata 1997-II: 439, Toparlı ve Argunşah 2008: 239), “tat, lezzet, yapılan işten duyulan zevk” (Ata 1998: 291) → “...manfa‘at aldı anıñ birle, maza alındı anıñ birle, **maza-landı** oyğandı uykusın-dın...” [ME 181-7 (Yüce 1993: 69)].

meyvelen- “meyvelenme” (Yüce 1993: 157) < meyve “yemiş, meyve” (Yüce 1993: 157) ~ mîve “meyve” (Ata 1997-II: 442), “meyve” (Sağol 1995: 106) ~ mēve “meyve, ürün” (Ata 1998: 290) → “...yemiş çıkardı yığaç, **meyve-lendi** yığaç, meyve-lig boldı yığaç...” [ME 12-6 (Yüce 1993: 33)] || **meyvelenme** “(nsz) Meyveli duruma gelme, meyve verme.” [TS (TDK 2011: 1673)] < meyve “*a. Far. mîve* 1. *bit.* b. Bitkilerde çiçeğin döllenmesinden sonra yumurtalığın gelişmesiyle oluşan tohumları taşıyan, genellikle yenebilen organ, yemiş. 2. *meç.* Ürün, sonuç, kâr.” [TS (TDK 2011: 1673)].

nişanlan-¹¹⁶ “işaretlenme” (Yüce 1993: 160) < nişān¹¹⁷ “işaret, nişan, iz” (Yüce 1993: 160), “işaret, alâmet, belirti, nişan; iz, yara izi” (Sağol 1995: 114), “nişan, iz, belirti” (Ata 1997-II: 469), “nişan, belirti, işaret, iz” (Ata 1998: 316), “iz, işaret, belirti, nişan” (Toparlı ve Argunşah 2008: 245) → “...nişān-lig boldı ol neme birle, **nişānlandı** anıñ birle yala yaptı aña anıñ birle...” [ME 147-1 (Yüce 1993: 61)] || **nişanlanma** “(nsz, -le) 1. Nişanlı duruma gelme, adaklanma. 2. Evlenmeye söz verme belirtisi olarak nişan yüzüğü takma.” [TS (TDK 2011: 1774)] < nişan “*a. Far. nişān* 1. İşaret, iz, belirti, alamet. 2. Nişanlanma sırasında yapılan tören. 3. Evlenmek üzere birbirine söz verme, nişanlanma. 4. Kurşun, taş vb. ile vurulmak istenen hedef. 5. Hedefi vurma için silah, ok vb. ne gerekli doğrultuyu verme. 6. Devlet nişanı.” [TS (TDK 2011: 1773, 1774)].

renklen- “renklenme” (Yüce 1993: 170) < renk “renk” (Yüce 1993: 170) ~ reng “renk” (Sağol 1995: 129), “renk; tarz, hal” (Ata 1997-II: 521), “renk, beniz” (Ata 1998: 351) → “...bar boldı nêse boyağ-lu boldı nêse, **renk-**

¹¹⁶ ME dizininde, kısa ünlü gösterilmiştir.

¹¹⁷ ME dizininde, Arapça kökenli olduğu belirtilmiştir.

lendi...” [ME 188-5 (Yüce 1993: 70, 71)] || **renklenmek** “(nsz) 1. Renkli duruma gelmek. 2. *mec.* Canlılık, hareket kazanmak.” [TS (TDK 2011: 1974)] < **renk, -gi** “*a. Far. reng* 1. Cisimler tarafından yansılan ışığın gözde oluşturduğu duyum. 2. *mec.* Nitelik: İşin rengi değişti. 3. *mec.* Çeşitlilik.” [TS (TDK 2011: 1973)].

/+IA-ş-/

cüftleş- “birleşmek” (Yüce 1993: 109) < cüft “çift, iki tane, eş” (Yüce 1993: 109), “çift; eş, zevce; koca, zevç” (Sağol 1995: 37), “çift, eş” (Ata 1997-II: 154), “eş, karı kocadan biri” (Ata 1998: 96), “çift” (Toparlı ve Argunşah 2008: 213) → “...kendü özin ölüg-ge koşdı **cüft-leşti**-ler koḡşı-laştı-lar ziyâret kılıştı-lar...” [ME 203-2, 3 (Yüce 1993: 74)] || **çiftleşmek** “(nsz, -le) 1. Bir şey tekken bir tanesinin daha katılmasıyla iki olmak. 2. Erkek ve dişi hayvan veya bitki hücreleri döllenmek için bir araya gelmek.” [TS (TDK 2011: 544)] < **çift** “*sf. Far. cuft* 1. Birbirini tamamlayan iki tekten oluşan (nesnelere). 2. *a.* Bir erkek ve bir dişiden oluşan iki eş. 3. *a.* Toprağı sürmek için birlikte koşulan iki hayvan. 4. *a.* Küçük maşa veya cımbız.” [TS (TDK 2011: 542)].

dostlaş- “karşılıklı muhabbet etmek” (Sağol 1995: 42) < dost “dost” (Sağol 1995: 42, Ata 1997-II: 171, Ata 1998: 110), “sevgili, yâr, dost” (Toparlı ve Argunşah 2008: 214) → “...mundın aşnu kim kelse küni kim yok satıg anıng içinde taķı yok **dostlaşmak**.” [SKT 250a/5, 6 (Sağol 1993: 138)] || **dostlaşmak** “(nsz) Dost durumuna gelmek, dost olmak.” [TS (TDK 2011: 707)] < **dost** “*a. Far. düst* 1. Sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş, iyi anlaşılan kimse, düşman karşıtı. 2. Erkek veya kadının evlilik dışı ilişki kurduğu kimse, zamazingo. 3. Sahibine sevgi gösteren hayvan. 4. Bir şeye aşırı ilgi duyan, koruyan kimse. 5. *sf.* İyi geçinen, aralarında iyi ilişki bulunan.” [TS (TDK 2011: 706, 707)].

kīneleş- “kin tutmak, hasetleşmek” (Yüce 1993: 145) < kīne “kin” (Yüce 1993: 145, Toparlı ve Argunşah 2008: 233), “kin, düşmanlık” (Ata 1997-II: 359), “kin, hased, düşmanlık” (Ata 1998: 249) → “...kılıç birle uruştı-lar, hased kılıştı-lar, **kīne-leşdi**-ler...” [ME 195-7 (Yüce 1993: 72)].

lağlaş¹¹⁸ “şakalaşmak” (Yüce 1993: 155) < lāğ “şaka, latife” (Yüce 1993: 155) → “...yüze yüz sözleşti anıḡ birle **lağlaştı** anıḡ birle...” [ME 108-3 (Yüce 1993: 52)].

rāzlaş- “fısıldaşmak, gizlice söyleşmek” (Sağol 1995: 129), “sırdaş olmak, sırları karşılıklı söylemek” (Ata 1997-II: 521) < rāz “sır” (Yüce 1993: 169, Sağol 1995: 129, Ata 1998: 350, Toparlı ve Argunşah 2008: 250), “sır, giz” (Ata 1997-II: 521) → “Ol vaķtın kim **rāzlaştıngız**, taķı rāzlaşmang yazuk kılmak birle taķı küç kılmak birle...” [SKT 520a/6 (Sağol 1993: 312)].

/+IA-t-/

azarlat¹¹⁹ “incitmek” (Yüce 1993: 96) ~ **āzārlat-** “eziyet etmek, incitmek” (Sağol 1995: 20), “azarlamak, incitmek” (Ata 1997-II: 66), “azarlamak, incitmek, kırmak” (Ata 1998: 40) < azarla- “incitmek” (Yüce 1993: 96) ~ āzārla- “azarlamak, eziyet ve işkence etmek” (Ata 1997-II: 66), “azarlamak, incitmek, eziyet etmek, zarar vermek” (Ata

¹¹⁸ ME dizininde, kısa ünlülü gösterilmiştir.

¹¹⁹ ME dizininde, kısa ünlülü gösterilmiştir.

1998: 39) < āzār “incitme, azar” (Yüce 1993: 96), “eziyet etme, incitme” (Sağol 1995: 20), “azar, incitme, kötülük, zulüm” (Ata 1998: 39) → “Taķı ol <iki> kim irse kim, kelür anga, ya‘nî kıllurlar, sizdin; **āzārlatıng** anlarnı.” [SKT 78a/4 (Sağol 1993: 43)], “Peygāmbar ‘as aydı: Ata ana haķķı o turur kim, ataķa ölginçe terbiyet kılsaᅇg taķı hēç **āzārlatmasaᅇg**.” [NF 283-9, 10 (Eckmann 2004: 196)] || **azarlatmak** “(-i, -e) Azarlama işini yaptırmak veya azarlanmasına yol açmak.” [TS (TDK 2011: 214)] < **azar** “a. Far. āzār Paylama.” [TS (TDK 2011: 214)].

/+IA-n-/ + /-dUr-/

cüftlendür- “evlendirmek” (Yüce 1993: 109, Sağol 1995: 37, Ata 1998: 97) < cüftlen- “evlenmek” (Yüce 1993: 109, Ata 1998: 96) < cüft “çift, iki tane, eş” (Yüce 1993: 109), “çift; eş, zevce; koca, zevç” (Sağol 1995: 37), “çift, eş” (Ata 1997-II: 154), “eş, karı kocadan biri” (Ata 1998: 96), “çift” (Toparlı ve Argunşah 2008: 213) → “...küydürdi aᅇga ᅇatunını **cüft-lendürdi** aᅇga keleşmişini biz nikāᅇ içinde erdük...” [ME 27-1, 2 (Yüce 1993: 36)], “Anıng mengizlig; taķı **cüftlendürdük** king taķı ķara közlügler birle.” [SKT 475a/7 (Sağol 1993: 280)].

SONUÇ

Türkçenin türetme olanakları doğrultusunda Türkçe ya da yabancı kökenli sözcüklerden, bir ya da birden çok yapım ekiyle yeni adlar ve eylemler yapılmakta; kimi zaman birden çok dile ait birim, bir arada kullanılmaktadır. Harezmi Türkçesi metinlerindeki Farsça sözcüklerden Türkçe yapım ekleriyle türetilen örneklerin belirlendiği ve Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığı bu çalışmada, -alıntı sözcükler ekseninde- sözcük kökleri; kullanılan yapım eklerinin türleri, işlevleri ve kullanım sıklıkları; türetilen sözcüklerin anlamları ve anlam özellikleri; Türkçenin türetme olanaklarının Harezmi Türkçesindeki görünümü vb. açılarından aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

a) Dönem metinlerinde, Farsça adlara bir ya da birden çok Türkçe yapım eki getirilerek adlar ve eylemler türetilmiştir. Bu kapsamda addan ad yapan 30 ayrı dil biriminin 7'sinde tek, 23'ünde ise birden çok yapım eki kullanılmıştır. Addan eylem yapımında ise bu sayı, 2 adet tek, 4 adet de birden çok ekli olmak üzere toplam 6'dır. Harezmi Türkçesi metinlerindeki Farsça sözcükler çevresinde ulaşılan bu sonuç, yapım ekleri ya da ek öbekleri açısından addan ad türetiminin addan eylem türetimine göre daha çok seçeneğe sahip olduğunu göstermektedir. Türemiş sözcükler de sayısal olarak buna koşut bir durum sergilemiştir. Farsça alıntılara getirilen her iki grup yapım ekine ilişkin bu sayısal veriler, Türkçedeki genel kullanıma da uygunluk göstermektedir.

b) Addan ad türetiminde /llg/+lUg/ ~ /+ll/+lU ve /+llk/+lUk/ ~ /+llg/+lUg/; addan eylem türetiminde ise /+lA-/ ve bu ekin çatı ekleriyle genişletilmiş biçimleri tercih edilmiştir. Eklerin kullanım sıklığı açısından Farsça alıntılara özgü bir eğilim belirlenmemiştir. Harezmi Türkçesinde genel olarak sık ya da seyrek görülen yapım eklerinin Farsça sözcüklerdeki kullanımı da bu düzeyde gerçekleşmiştir.

c) Harezmi Türkçesindeki kullanımlara koşut olarak kimi eklerin ünlülerinde, damak ve dudak uyumuna aykırılıklar belirlenmiştir. Farsça alıntıların bir bölümünde, ince ünlü üzerine kalın ünlü ekler gelmiş; düz ünlüden sonra yuvarlak ya da yuvarlak ünlüden sonra düz ünlü ekler kullanılmıştır. Metin yayınlarında aynı örneğin uyuma girmiş biçimleri de kaydedilmiştir: **endâzelîg** "ölçülü, ölçüde, kadar" (Ata 1998: 123), **huredhîg** "akıllı, bilgili" (Ata 1998: 172); **âmâdehîk** "hazırlık" (Ata 1998: 15), **dîvânehîk** "delilik, divanelik" (Sağol 1995: 42), **tâzelîk** "güzellik, tazelik" (Sağol 1995: 150); **destürsîz** "izinsiz" (Ata 1997-II: 169); **bahtluluk** "bahtlılık" (Yüce 1993: 97), **renklülük** "renklilik" (Yüce 1993: 170) *krş.* **mîvelîg** "meyveli" (Ata 1997-II: 442) ~ **mevvelîg** "meyveli" (Sağol 1995: 107); **peyvestelîk** ~ **peyvestelik** "devamlılık" (Sağol 1995: 126)...

ç) Yapım ekleriyle türetilmiş birkaç örneğin kök biçimleri, aynı metinde ya da dönemin diğer metinlerinde yer almamıştır: **ber-h'ârdârlîk** "faydalanma, menfaat, istifade" (Sağol 1995: 25) ~ **ber-hürdârlîk** "faydalanma, menfaat, istifade" (Sağol 1995: 25) < ber-h'ârdâr ~ ber-hürdâr ~ berhür-dâr; **şâh-siperğamlîg** "hoş fesleğenli, güzel kokulu bitkilere sahip (yer)" (Sağol 1995: 143) < şâh-siperğâm; **mihmânîk** "misafirlik" (Ata 1997-II: 440) < mihmân; **nâ-dânîk** "bilmezlik, cahillik, terbiyesizlik" (Ata 1997-II: 458) < nâ-dân...

d) Harezmi Türkçesi metinlerinde, Farsça alıntıların yazımlarına ya da okunuş tercihlerine göre değişkenlik gösteren farklı biçimleri kaydedilmiştir: **mazalîg** "tatlı, lezzetli" (Yüce 1993: 156) ~ **mezâlîg** "tatlı, lezzetli" (Ata

1998: 291) ~ **mezeliğ** “lezzetli” (Sağol 1995: 107); **mīvelig** “meyveli” (Ata 1997-II: 442) ~ **meyvelig** (Yüce 1993: 157); **civānmardlık** “cömertlik” (Yüce 1993: 109) ~ **civān-merdlik** “cömertlik, eli açıklık” (Ata 1998: 99); **paygamberlik** “peygamberlik” (Yüce 1993: 169) ~ **peygamberlik** “peygamberlik” (Sağol 1995: 126)...

e) Farsça sözcüklerden yapılan Türkçe türetmeler, Türkçe yardımcı eylemlerle birleşik eylem oluşturmuştur. Bu örneklerin bir bölümü de deyimleşmiştir:

ēdiş- → “...söz kayтарыdı anıñ birle **cüft-lük ēdišti** anıñ birle...” [ME 122-4 (Yüce 1993: 56)].

bol- → “...yemiş çıkardı yıgaç, meyve-lendi yıgaç, **meyve-lig boldı** yıgaç...” [ME 12-6 (Yüce 1993: 33)]; “...şer‘an da‘vā kılip huşūmat kılmakı revā erken aramızda huşūmat taķı **bē-mezelik bolmasun**, tēp ol huşūmatnı terk kılsa...” [NF 383-13, 14 (Eckmann 2004: 267)]; “binā **bānisiz bolmakı** bil muhāl / yıdığ katresindin senij tēg cemāl” [MM 29/1, 2 (Toparlı ve Argunşah 2008: 95)]...

ķıl-/ķılın-/ķılış- → “Aydılar: yok. Şem‘ün aydı: biz me andağ **cādūlık ķılır miz**...” [KE 113r1 (Ata 1997-I: 158)], “Ḥakīkat ūze anlar kim **düşmanlık taķı hilāf ķılurlar** Tangrıga taķı yalavañga...” [SKT 521b/4 (Sağol 1993: 312)]; “...taķı cem‘ ķılınmış köp mällardın, altundın taķı kümüşdin, taķı **nişānlıg ķılınmış** atlardın...” [SKT 48b/7, 8 (Sağol 1993: 29)]; “...mu‘āraza ķılıştı-lar, karşı turuştılar, **bizārlık ķılışdı-lar**...” [ME 205-6 (Yüce 1993: 74)]...

bir-/biril- → “Taķı bir işlig öğürler, **ber-hürdārlık birgey miz** anlarğa.” [SKT 218b/3 (Sağol 1993: 120)], “Taķı **bizārlık birle tanuķluk birmez men** özümge.” [SKT 232b/1 (Sağol 1993: 128)]; “...kifāyet ķıl<ma>dı anlarğa, ol kim **ber-hürdārlık birilür irdiler?**” [SKT 359b/5 (Sağol 1993: 207)]...

oķu- → “Taķı **āhestelik birle oķuğul** Ķur‘ānnı, oķumak.” [SKT 553a/2 (Sağol 1993: 334)].

tilen- → “Ol künde asiğ kılmaz, anlar kim küç kıldılar, ‘özrleri, taķı anlar **hoşnūdluk tilenmezler**.” [SKT 391a/9-391b/1 (Sağol 1993: 226)].

f) Türkçe yapım ekli Farsça adların kurduğu kimi sözcük grupları için özel anlamlar kaydedilmiştir:

dürüstlük ūze “hakikat şı ki, gerçekten” (Sağol 1995: 42), **peygamberlik hālı ūze** “peygamber olarak” (Sağol 1995: 126); **cāvidānelik hālında** “ebedî olarak” (Sağol 1995: 35), **rāstlık yanındın** “doğruluk ve dürüstlikle, dürüstçe” (Sağol 1995: 129); **rāstlağan eren** “tasdik eden erkek” (Sağol 1995: 128), **hoşlukğa (hoşlukğa) ketürgen meyve** “tadı güzel ve hoş olan meyve” (Sağol 1995: 58); **nevmīdlik zāhir kılgan** “ümitsizliğini açığa vuran, çok ümitsiz” (Sağol 1995: 113)...

g) Harezmi Türkçesinde belirlenen türetmelerin 72 adedi, özgün biçimleri ya da ses değişikliklerine bağlı değişiklikleriyle Türkçe Sözlük’te (TDK 2011) sözlük birimi olarak yer almaktadır. Bunların bir bölümü, söz konusu iki yazı dilinde aynı ya da benzer anlamlı olmakla birlikte anlamı farklılaşan örnekler de bulunmaktadır:

şūmluk “uğursuzluk” (Ata 1997-II: 584) *krş.* **şomluk, -ğū** “a. Uğursuzluk.” [TS (TDK 2011: 2230)]; **endişesiz** “kaygısız” (Yüce 1993: 119), “düşüncesiz, endişesiz” (Ata 1998: 123) *krş.* **endişesiz** “sf. Endişesi olmayan.” [TS (TDK 2011: 798)]; **anbārla-** “anbarlamak, depolamak” (Ata 1997-II: 27) *krş.* **ambarlamak** “(-i) Depolamak.” [TS (TDK 2011: 112)]...

bahtlı “kısmetli, nasipli, bahtlı” (Sağol 1995: 21) ~ **bahtlı** (Yüce 1993: 97) *krş.* **bahtlı** “*sf.* Bahtı iyi olan, mutlu, talihli, kara bahtlı karşıtı.” [TS (TDK 2011: 236)]; **bahâlı** “değerli, kıymetli”(Toparlı ve Argunşah 2008: 203) *krş.* **pahalı** “*sf.* Fiyatı yüksek olan, ucuz karşıtı.” [TS (TDK 2011: 1875)]; **âzarla-** “azarlamak, incitmek, eziyet etmek, zarar vermek” (Ata 1998: 39) *krş.* **azarlamak** “(-i) Kırıcı ve sert söz söylemek, paylamak, takdir etmek.” [TS (TDK 2011: 214)]; **nişanlan-** “işaretlenmek” (Yüce 1993: 160) *krş.* **nişanlanmak** “(nsz, -le) 1. Nişanlı duruma gelmek, adaklanmak. 2. Evlenmeye söz verme belirtisi olarak nişan yüzüğü takmak.” [TS (TDK 2011: 1774)]...

hamlık “hazımsızlık, hamlık” (Yüce 1993: 125) *krş.* **hamlık, -ği** “*a.* 1. Ham olma durumu. 2. İdmansızlık.” [TS (TDK 2011: 1039)]; **câdulık** ~ **câduluk** “büyücülük, sihirbazlık” (Ata 1997-II: 149) *krş.* **cadılık, -ği** “*a.* Cadiya yakışır davranış, huysuzluk.” [TS (TDK 2011: 433)]; **râstla-** “doğrulamak, tasdik etmek” (Sağol 1995: 128) *krş.* **rastlamak** “(-e) 1. Bir kimse ile karşı karşıya gelmek, karşılaşmak, rast gelmek, tesadüf etmek. 2. Herhangi bir şeyle karşı karşıya gelmek. 3. Atılan şey hedefi bulmak, rast gelmek.” [TS (TDK 2011: 1966)]...

h) Harezmi Türkçesi metinlerinde belirlenen örneklerin Türkiye Türkçesindeki biçimleri arasında, farklı görevlerde kullanılan, terim niteliği kazanan, mecazlaşan kullanımlar da bulunmaktadır: **perdeli** “*sf.* 1. Perdesi olan veya perde ile örtülü bulunan. 2. Duvaklı. 3. *müz.* Perde sağlamak için parmaklarla basılacak yerleri olan (çalgı).” [TS (TDK 2011: 1913)], **renkli** “*sf.* 1. Beyaz dışında başka rengi veya renkleri olan. 2. *mec.* Neşeli, canlı, ilgi çekici. 3. *mec.* Kendine özgü, ilginç, çarpıcı nitelikleri olan (kimse). 4. *a. sin.* Doğadaki renkleri olduğu gibi görüntüye aktarmayı gözetken film.” [TS (TDK 2011: 1974)]; **zeyreklik, -ği** “*a. ruh b.* Zekilik.” [TS (TDK 2011: 2653)]; **cansız** “*sf.* 1. Canını yitirmiş, ölmüş. 2. Canlı olmayan (varlık), camit. 3. *zf. mec.* Güçsüz, mecazlı bir biçimde. 4. *mec.* İlgi uyandırmayan, sönük. 5. *mec.* Durgun.” [TS (TDK 2011: 444)], **destursuz** “*sf.* 1. İzinsiz. 2. *zf.* İzinsiz bir biçimde.” [TS (TDK 2011: 643)]...

Harezmi Türkçesindeki Farsça sözcüklerden Türkçe yapım ekleriyle gerçekleşen türetmeler üzerine yapılan bu çalışmada, dönem metinlerinden belirlenen örnekler çerçevesinde, Farsça ögelerin Türkçe addan ad ve addan eylem türeten yapım ekleriyle ya da bunlardan türlü biçimlerde oluşan ek öbekleriyle birleşimleri açısından Türkçe ögelerden farklı bir özellik taşımadığı belirlenmiştir. Metinlerde örneklenen 36 farklı ek/ek öbeği seçeneği, Türkçenin -Farsça sözcükler ekseninde- sözcük türetme olanakları açısından yabancı kökenli sözcüklere özgü biçim bilimsel bir yönelim içermediğini de göstermektedir. Bununla birlikte tarihî Türk yazı dilleri üzerine yapılacak bu bağlamdaki çalışmalarla yabancı kökenli sözcüklerden yapılan Türkçe türetmelerin günümüze kadar hangi aşamalardan geçerek evrildiği, sözcük ve ek düzeyindeki dönemsel farklılıkların ya da tercihlerin neler olduğu, bu tür kullanımların Türkiye Türkçesine uzanan örnekleri, karşılaştırmalı olarak incelenebilecektir.

KISALTMALAR

KE	: Kıṣaṣü'l-Enbiyâ	NF	: Nehcü'l-Ferâdis
ME	: Mukaddimetü'l-Edeb	SKT	: Satır Arası Kur'an Tercümesi
MM	: Mu'înu'l-Mürîd	TS	: Türkçe Sözlük

KAYNAKÇA

Akalın, Şükrü Halûk (1995). "+IA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine". *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*. Ankara: TDK Yayınları: 600. 92-99.

Aksan, Doğan (1996). *Türkçenin Sözcüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.

_____ (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, 1. 2. 3. Ciltler*. Ankara: TDK Yayınları: 439.

Aşçı, Menşure (2019). *Harezmi Türkçesinde Söz Yapımı*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Ata, Aysu (1997). *Nâşürü'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî Kıṣaṣü'l-Enbiyâ. I. cilt: Giriş-Metin-Tıpkıbasım, II. cilt: Dizin*. Ankara: TDK Yayınları: 681: 1-2.

_____ (1998). *Nehcü'l-Ferâdis III (Dizin-Sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları: 518.

_____ (2016). *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları No: 395.

Bayraktar, Nesrin (2004). *Türkçede Fıllimsiler*. Ankara: TDK Yayınları: 838.

Eckmann, János (2004). *Nehcü'l-Ferâdis, Uşmağlarınġ Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. hzl. S. Tezcan, H. Zülfikar. Ankara: TDK Yayınları: 518.

_____ (2005). *Çağatayca El Kitabı*. çev. G. Karaağaç. Ankara: Akçağ Yayınları: 456.

Hacieminoğlu, Necmettin (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3405.

Johanson, Lars (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. çev. N. Demir. Ankara: TDK Yayınları: 914.

Kalsın, Şirvan (2013). *Harezmi Türkçesi Grameri -İsim- (Memluk Kıpçak ve Kuman Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı)*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Kanar, Mehmet (2008). *Kanar Farsça -Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.

Karaağaç, Günay (1997). "Alıntı Kelimeler Üzerine Düşünceler". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*. 1997-II (552): 499-510.

Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları: 827.

Sağol, Gülden (1993). *Old Turkish and Persian İnter-linear Qur'an Translations I: An İnter-linear Translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish, İntroduction, Text, Glossary and Facsimile (Part I: İntroduction and Text)*. Sources of Oriental Languages & Literatures 21, Turkish Sources XIX, The Department of Near Eastern Languages & Civilizations, Harvard University.

_____ (1995). *Old Turkish And Persian İnter-linear Qur'an Translations III: An İnter-linear Translation of The Qur'an Into Khwarazm Turkish, İntroduction, Text, Glossary And Facsimile (Part II: Glossary)*. Sources of Oriental Languages & Literatures 26. Turkish Sources XXIII. The Department of Near Eastern Languages & Civilizations. Harvard University.

Sağol Yüksekaya, Gülden (2011). *Harezmi Türkçesi. Karahanlıca Harezmi Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları. 105-209.

Sarı, Mustafa (2014). *Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi*. Ankara: TDK Yayınları: 920.

Steingass, Francis (1963). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London: Routledge & Kegan Paul Limited.

Toparlı, Recep ve Argunşah, Mustafa (2008). *Mu'înü'l-Mürîd, İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yayınları: 925.

Toprak, Funda (2005). *Harezmi Türkçesinde Fiil*. Ankara: Bizim Büro.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları: 549.

Yüce, Nuri (1993). *Ebu'l Kâsım Cârullâh Maḥmūd Bin 'Omar Bin Muḥammed Bin Aḥmed Ez-Zamaḥşarî El-Ḥvârizmî, Mukaddimetü'l-Edeb, Ḥvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuḫter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: TDK Yayınları: 535.